

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПРОБЛЕМ ВИХОВАННЯ

**ПЕДАГОГІЧНА ПІДГОТОВКА
СІМЕЙ РІЗНОГО ТИПУ
ДО ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ
СТАРШОКЛАСНИКІВ**

Методичний посібник

Кіровоград-2014

УДК 37.064.1+373.5
ББК 74.205
П 24

Схвалено для використання у загальноосвітніх навчальних закладах Науково-методичною комісією з проблем виховання дітей та учнівської молоді Науково-методичної ради з питань освіти Міністерства освіти і науки України (протокол № 3 від 14 жовтня 2014 р.)

Лист Інституту інноваційних технологій і змісту освіти МОН України (№ 141/12-Г-1693 від 20 жовтня 2014 р.)

Рекомендовано до друку вченою радою Інституту проблем виховання НАПН України (протокол № 9 від 29 жовтня 2013 р.)

Рецензенти:

Мадзігон В.М. — доктор педагогічних наук, професор, дійсний член НАПН України;

Морін О.Л. — кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник Інституту проблем виховання НАПН України.

П 24

Педагогічна підготовка сімей різного типу до професійного самовизначення старшокласників : методичний посібник / [В.П. Горпинюк, О.М. Докукіна, Т.В. Кравченко, І.М. Мачуська, К.М. Павицька, Л.В. Повалій, В.Г. Поставий, А.В. Хижняк, О.Л. Хромова ; за заг. ред. Т.В. Кравченко]. — Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2014. — 268 с.
ISBN 978-966-189-311-4

Посібник присвячено розгляду педагогічної підготовки батьків до професійного самовизначення старшокласників, що відображає інноваційний підхід до розв'язання цієї проблеми. порушені питання розглядаються як у теоретичній, так і в методичній площині: поряд із науковими положеннями щодо сутності особистісного та професійного самовизначення старшокласників, характеристики професійного самовизначення в історичній ретроспективі, ролі сім'ї і впливу батьків на професійне самовизначення дитини старшого шкільного віку подано емпіричні та методичні матеріали (діагностичні методики, зміст і форми просвітницької роботи з батьками, орієнтовна схема системи її організації).

Для класних керівників, шкільних психологів, соціальних педагогів, адміністрації загальноосвітніх навчальних закладів. Матеріали посібника також стануть у пригоді викладачам і студентам вищих педагогічних навчальних закладів, аспірантам, які досліджують аналогічні або суміжні до них питання.

УДК 37.064.1+373.5
ББК 74.205

ISBN 978-966-189-311-4

© Інститут проблем виховання
НАПН України, 2014
© ТОВ «Імекс-ЛТД», 2014

Зміст

Передмова	4
Розділ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ОСОБИСТІСНОГО І ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ	7
1.1. Особистісне самовизначення — важлива передумова ефективного формування і розвитку старшокласника	7
1.2. Професійне самовизначення як процес становлення професійного «Я» особистості	30
Розділ 2. ПІДГОТОВКА СТАРШОКЛАСНИКІВ ДО ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ — ПОЧАТКУ ХХІ СТ.	48
2.1. Аспекти підготовки учнівської молоді до вибору професії у 60–80-х роках ХХ ст.	48
2.2. Тенденції підготовки старшокласників до вибору професійної діяльності у 90-х роках ХХ — початку ХХІ ст. .	58
2.3. Ціннісні пріоритети професійного самовизначення сучасної учнівської молоді: профорієнтаційна ідеологія ...	66
Розділ 3. СУЧАСНИЙ СТАРШОКЛАСНИК У КОНТЕКСТІ ЙОГО ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ	74
3.1. Сім'я та її вплив на формування і розвиток дитини старшого шкільного віку	74
3.2. Професійне самовизначення міських хлопців- старшокласників	87
3.3. Професійне самовизначення старшокласниць у міських сім'ях	110
3.4. Професійне самовизначення сільських старшокласників ..	129
Розділ 4. РОБОТА ШКОЛИ З ПЕДАГОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ БАТЬКІВ ДО ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ	172
4.1. Сімейні чинники професійного самовизначення дитини старшого шкільного віку та психолого-педагогічний супровід їх оптимізації	172
4.2. Форми і методи педагогічної підготовки батьків до забезпечення професійного самовизначення старшокласників	208
4.3. Система роботи школи з педагогічної підготовки батьків до забезпечення професійного самовизначення старшокласників	227
Післямова	266

ПЕРЕДМОВА

Сучасні трансформаційні процеси, перехід до ринку праці зумовлюють потребу в мобільній особистості, спроможній свідомо ухвалювати самостійні рішення і нести відповідальність за їх успішне втілення, знаходити ефективні засоби самореалізації та самовизначення в соціально-економічних умовах, що змінюються. Соціальна орієнтація значною мірою детермінує професійну самосвідомість людини, її професійне самовизначення як процесу формування ставлення до професійно-трудої сфери і способу його реалізації через узгодження внутрішньоособистісних та соціально-професійних потреб.

Особливої значущості проблема професійного самовизначення набуває для дітей старшого шкільного віку, які закінчують школу і вступають у самостійне трудове життя. Старший шкільний вік — винятково важливий етап формування самосвідомості і світогляду, період прийняття відповідальних рішень, серед яких вагоме місце посідають ті, що пов'язані з вибором професії. Саме цей вибір значною мірою визначає подальший розвиток особистості, умови і засоби реалізації нею своїх якостей і здібностей, соціальне середовище для втілення життєвих планів.

Кожного року тисячі юнаків і дівчат, які закінчують навчання в загальноосвітніх навчальних закладах, починають шукати сферу застосування своїх сил і здібностей. При цьому доволі помітна їх частка стикається із серйозними проблемами, які стосуються вибору майбутньої професії, профілю подальшої освіти, працевлаштування. Серйозність цих проблем зумовлена не лише важливістю вибору, який має здійснити особистість, а й тим, що значна кількість старшокласників має доволі розпливчате уявлення щодо сучасного ринку праці, наявних професій, не може зіставити свою індивідуальність із вимогами, які висуває певна професійна діяльність до людини. Тобто йдеться про труднощі у професійному самовизначенні.

Для більшості старшокласників професійне самовизначення позначене амбівалентністю мотивів, яка зумовлюється наявністю різних поглядів на оцінку тієї чи іншої професії. У багатьох випадках зроблений вибір спирається лише на загальні міркування і може в майбутньому стати причиною життєвих невдач та великих розчарувань.

Через значну соціальну, матеріальну і територіальну нерівність можливостей здобуття освіти та самореалізації перспективи в плані професійного самовизначення мають далеко не всі юнаки і дівчата

старшого шкільного віку. Як наслідок, у процесі вибору професії на перше місце висуваються не ті професії, які вони хотіли б здобути, а ті, які можна одержати за критерієм «доступності». Інколи професійний вибір, зроблений під впливом певних соціальних факторів, не відповідає уявленням школярів про майбутню професію, їхнім психофізіологічним особливостям, що спричинює необхідність зміни зробленого вибору в майбутньому.

На запобігання таким негативним фактам спрямовується діяльність різних соціальних інститутів, відповідальних за підготовку школярів до усвідомленого професійного самовизначення. Важливе місце серед цих інститутів належить загальноосвітнім навчальним закладам, у діяльності яких можна виокремити низку напрямів, покликаних забезпечити вирішення практичних питань професійного самовизначення особистості. Серед них: запровадження профорієнтації, що передбачає опанування школярами знань, необхідних для орієнтації у світі професій, умінь об'єктивного оцінювання своїх індивідуальних особливостей (О. Безкоровайна, І. Волощук, Н. Галкіна, Н. Гончарова, Л. Кравчук, О. Мельник, О. Морін, Б. Федоришин); розробка діагностичних методик вивчення особистості школяра з метою надання йому індивідуальної допомоги у виборі професії (О. Андрухів, М. Воронін, Ю. Забродін, В. Шадриков); профконсультування шкільної молоді, створення банку професіокарт (Є. Климов, О. Мельник, О. Морін, М. Тименко); запровадження системного підходу до профорієнтації школярів (В. Сахаров, М. Степанов); створення умов для професійного самовизначення в контексті особистісно орієнтованої освіти (Д. Коноплянський, Ю. Мельникова).

Іншим соціальним інститутом, особливості функціонування якого позначаються на успішності професійного самовизначення дітей старшого шкільного віку, є сім'я, яка впливає на формування і розвиток дитини через притаманні їй ідеали, інтереси, настанови, цінності, що втілюються у виховному потенціалі батьків і виявляються в батьківсько-дитячих взаєминах, стилях сімейного виховання. Сім'я покликана створити умови, які стимулюватимуть особистісне зростання дитини. У наслідку вона самостійно братиме на себе відповідальність за той чи інший професійний вибір (М. Бикова, Т. Глухова, В. Дружинін, І. Зверева, О. Смирнова, Н. Уманець та ін.).

Однак, як засвідчують результати досліджень, у багатьох випадках батьки почуваються безпорадними у справі надання дитині допомоги щодо її професійного самовизначення або змушують

її оволодівати вибраною ними професією, виходячи з власних настанов та орієнтацій. За такої ситуації значно знижується ефективність професійного самовизначення дитини. Це актуалізує необхідність надання батькам педагогічної допомоги, спрямованої на усвідомлення ролі дорослих членів сім'ї для успішного професійного самовизначення дитини старшого шкільного віку, опанування необхідними для належної її реалізації знаннями і вміннями.

Підготовлений співробітниками лабораторії сімейного виховання Інституту проблем виховання НАПН України посібник має на меті ознайомити педагогічну громадськість не тільки з теоретичними аспектами проблеми педагогічної підготовки сімей до професійного самовизначення дитини старшого шкільного віку, а й надати конкретну методичну допомогу щодо організації відповідного за змістом, формами і методами психолого-педагогічного супроводу батьків як важливого напрямку взаємодії сім'ї та загальноосвітнього навчального закладу в цьому контексті.

Методичний посібник підготували: передмова, розділ 1, підрозділ 1.2, розділ 4, підрозділ 4.1 – Т. В. Кравченко; розділ 1 – підрозділ 1.1 – О. М. Доукіна; розділ 2 – В. П. Горпинюк; розділ 3 – підрозділ 3.1 – В. Г. Постовий; підрозділ 3.2 – І. М. Мачуська; підрозділ 3.3 – А. В. Хижняк; підрозділ 3.4 – Л. В. Повалій; розділ 4 – підрозділ 4.2 – К. М. Павицька; підрозділ 4.3 – О. Л. Хромова.

Розділ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ОСОБИСТІСНОГО І ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ

1.1. Особистісне самовизначення — важлива передумова ефективного формування і розвитку старшокласника

Сучасне динамічне життя потребує від людини не лише швидкої адаптації до перетворень, що мають місце в усіх сферах суспільного буття, а й прояву активності, ініціативи, самостійності, вміння формулювати реальні цілі й докласти адекватних зусиль для їх досягнення, здатності почуватися впевнено і комфортно в найближчому оточенні й соціумі загалом.

Успішність вирішення цих завдань значною мірою залежить від сформованості в індивіда особистісного самовизначення — усвідомлення власної сутності та свого місця в системі суспільних відносин.

Різні аспекти проблеми особистісного самовизначення — розкриття сутності цього феномену, окреслення внутрішніх і зовнішніх ознак його прояву — набули досить ґрунтовного висвітлення в науковій літературі. До її вивчення зверталися М. Бахтін, І. Бех, Л. Божович, О. Леонтьєв, В. Одолинський, С. Рубінштейн та ін., зазначаючи, що особливої актуальності ці питання набувають у старшому шкільному віці, коли відбувається впорядкування й інтеграція всієї системи потреб, формується світогляд, в основу якого покладаються власні, а не запозичені погляди, цінності, слугуючи поштовхом до самопізнання, самовдосконалення, самовизначення.

У соціології самовизначення особистості трактується як результат входження її до певної соціальної структури і фіксація цього результату [17], належність до певного покоління, царини життя.

Методологічні основи психологічного підходу до проблеми самовизначення були закладені С. Рубінштейном [19; 20], який розглядав проблему самовизначення у контексті проблеми детермінації, в світлі визначеного ним принципу зумовленості зовнішніх причин внутрішніми умовами. З цього приводу він писав: «Ефект впливу залежить від внутрішніх властивостей об'єкта, <...> кожна детермінація необхідна як детермінація іншим, зовнішнім, як і самовизначення (визначення внутрішніх властивостей об'єкта)» [20, с. 359]. У цьому контексті самовизначення постає як самодетермінація, на відміну від зовнішньої детермінації; набуває вияву активна

природа «внутрішніх умов». Зовнішні причини, зовнішня детермінація для особистості — це соціальна детермінація. Самовизначення як самодетермінація є, власне, механізмом соціальної детермінації. Отже, проблема самовизначення — вузлова проблема взаємодії індивіда і суспільства, у ній чітко окреслюються основні моменти цієї взаємодії: соціальна детермінація індивідуальної свідомості і роль власної активності суб'єкта у цьому процесі. На різних рівнях означена взаємодія має свої специфічні характеристики, дослідження яких викликало появу різних психологічних теорій щодо проблеми самовизначення.

Так, А. Петровський розглядає самовизначення як феномен групової взаємодії. На його переконання, колективне самовизначення особистості проявляється в особливих, спеціально сконструйованих ситуаціях групового тиску — ситуаціях своєрідної «перевірки на міцність», у яких цей тиск здійснюється всупереч прийнятих цією групою цінностей. Тобто самовизначення постає «способом реакції індивіда на груповий тиск» [15, с. 29]. Здатність індивіда здійснювати цю реакцію є його здатністю діяти відповідно до своїх внутрішніх цінностей.

Підкреслюючи, що самодетермінація, власна активність, усвідомлене прагнення зайняти певну позицію є центральним моментом самовизначення, К. Абульханова-Славська інтерпретує його як усвідомлення особистістю своєї позиції, яка формується всередині координат системи відносин. Від того, як складається система відносин (до колективного суб'єкта, до свого місця у колективі та інших його членів), залежить самовизначення і громадська активність особистості [1, с. 155].

У віковому аспекті проблема самовизначення найбільш глибоко і повно розглянута Л. Божович [2; 3]. Характеризуючи соціальну ситуацію розвитку старших школярів, вона наголошує, що вибір подальшого життєвого шляху, самовизначення є афективним центром їхньої життєвої ситуації. Наголошуючи на важливості самовизначення, Л. Божович, однак, не дає його однозначного визначення. На її погляд, це «вибір майбутнього шляху, потреба визначення свого місця у праці, суспільстві, житті» [3, с. 380], «пошук мети та сенсу свого існування» [3, с. 381], «потреба знайти місце у загальному потоці життя» [3, с. 388]. Серед різних інтерпретацій сутності поняття «самозначення», запропонованих Л. Божович, найбільш емним є його розгляд як потреби об'єднати в єдину значеннєву систему узагальнені уявлення про світ і узагальнене ставлення до себе, що дає змогу визначити сенс

власного існування. Це особистісне новоутворення старшого шкільного віку, яке передбачає формування внутрішньої позиції дорослої людини, усвідомлення себе членом суспільства, вміння розв'язувати проблеми свого майбутнього [2]. Істотна характеристика самовизначення полягає у його двоплановості: з одного боку, самовизначення здійснюється шляхом цілеспрямованого вибору професії, а з другого — на його зміст впливають загальні, позбавлені конкретності пошуки сенсу свого існування» [3, с. 393]. Наприкінці юнацького віку, на думку Л. Божович, ця двоплановість зникає.

Згідно з позицією І. Дубровіної, основним психологічним новоутворенням раннього юнацького віку слід вважати не самовизначення як таке (особистісне, професійне, ширше — життєве), а готовність до самовизначення, яка передбачає: а) сформованість на високому рівні психологічних структур, передусім самосвідомості; б) розвиненість потреб, які забезпечують змістову наповненість особистості, серед яких центральне місце посідають моральні настановлення, ціннісні орієнтації і тимчасові перспективи; в) становлення передумов індивідуальності як результату розвитку й усвідомлення своїх здібностей та інтересів кожним старшокласником [8]. При цьому акцентується на тому, що психологічна готовність увійти в доросле життя і зайняти у ній гідне людини місце, передбачає не завершені у своєму формуванні психологічні структури та якості, а певну зрілість особистості, яка полягає у тому, що у старшокласника сформовані психологічні механізми, які забезпечують можливість його безперервного зростання.

Не даючи чіткого трактування поняття «самовизначення», А. Мудрик пропонує розглядати механізм його утворення як ідентифікацію — відокремлення [14]. Самовизначення особистості, стверджує він, передбачає як засвоєння накопиченого людством досвіду, що відбувається завдяки наслідуванню та ідентифікації (уподібненню), так і формування в індивіда неповторних, властивих тільки йому якостей (персоніфікація — відокремлення). Ідентифікація завдяки наслідуванню і конформності виступає провідною ланкою, зумовлюючи персоніфікацію особистості. Саме тому ідентифікація і персоніфікація є водночас двостороннім процесом і механізмом самовизначення.

Спроба побудови психолого-соціального підходу до самовизначення особистості у суспільстві здійснена В. Сафіним і Г. Ніковим [21], які вважають, що розкриваючи сутність самовизначення особистості, слід насамперед приділяти увагу суб'єктивному боку самосвідомості — усвідомленню людиною свого «Я», що є внутрішньою

причиною соціального дозрівання. «Особистість, що самовизначилася», для авторів є синонімом «соціально дозрілої» особистості.

Отже, у психологічному плані особистість, що самовизначилася, — це суб'єкт, який усвідомив, чого він хоче (життєві плани, ідеали), що він може (наявні можливості, нахили, обдарування), ким він є (особистісні та фізичні властивості), чого від нього хоче чи на що очікує колектив і суспільство. Тобто це суб'єкт, готовий функціонувати у системі суспільних відносин. За цього підходу під самовизначенням розуміється самостійний етап соціалізації, сутність якого полягає у формуванні в індивіда усвідомлення мети та сенсу життя, готовності до самостійної життєдіяльності з урахуванням і співвіднесенням своїх бажань, якостей, можливостей і вимог, що висуваються до нього з боку суспільства [21, с. 68]. Основними критеріальними етапами самовизначення В. Сафін та Г. Ніков вважають рівень розуміння особистістю сенсу свого життя, рівень співвідношення «хочу» — «можу» — «є» — «вимагають» для конкретної особистості [21, с. 69].

Надзвичайно важливим питанням є уявлення про ціннісно-смыслову природу особистісного самовизначення. Адже, як справедливо зазначають Б. Зейгарник і Б. Братусь, для особистості «основна площина руху — морально-ціннісна» [9, с. 122].

Доцільність цього твердження підтверджується тим, що, по-перше, існування у світі смислів є існуванням на особистісному рівні; царина смислів і матеріальних цінностей існує там, де відбувається взаємодія індивіда і суспільства; цінності й сенси є, власне, мовою цієї взаємодії. По-друге, провідна роль цінностей у формуванні особистості зумовлена тим, що вони закріплюють її єдність і самотождність, визначають головні характеристики, її стрижень, мораль і моральність. Цінність належить особистості, оскільки «<...> іншого способу поведіння з цінністю, крім її цілісно-особистісного переживання, не існує» [9, с.16].

Цінності є одним з основних механізмів взаємодії індивіда і суспільства, індивіда і культури. Це узагальнені уявлення людей щодо цілей і норм своєї поведінки, що втілюють історичний досвід минулого, виражають сенс культури епохи, певного суспільства, загалом людства; орієнтири, з якими індивід і соціальні групи співвідносять свої дії. Отже, цінності є основою визначення мети, оскільки цільова детермінація людської діяльності — це ціннісна детермінація. Цілі можуть впливати на людську діяльність не реально-каузально, але як ідеальні цінності, реалізацію яких людина вважає своєю нагальною потребою.

Таким чином, оволодіння цінностями є водночас оволодінням особистістю самої себе. Суспільство лише тоді функціонує успішно, коли його ціннісна система інтеріоризується кожним індивідом, перетворюючись на його ціннісні орієнтації.

Ціннісні орієнтації — це елементи структури особистості, які характеризують змістовий бік її спрямованості. У формі ціннісних орієнтацій фіксується істотне, найважливіше в людині. Це стійкі, інваріантні одиниці моральної свідомості — основні ідеї, поняття, ціннісні блоки, смислові компоненти світогляду, які виражають сутність моральності людини. Система ціннісних орієнтацій виступає згорнутою програмою життєдіяльності і є основою реалізації певної моделі особистості, тією сферою, де соціальне перетворюється на особистісне, особистісне стає соціальним; де відбувається обмін індивідуальними ціннісно — світоглядними відмінностями за допомогою спілкування.

Для більшості юнаків і дівчат, які навчаються в старших класах, характерна сформованість (певною мірою) «ціннісного ядра», потребно-мотиваційної сфери, розвиненої емоційної соціальної рефлексії. Діти цього віку прагнуть якомога повніше уявити ланцюг причиново-наслідкових соціальних залежностей, щоб мати змогу вибудовувати свою поведінку з абсолютним знанням справи і відповідно до юнацького (максималістичного) морального ідеалу. Тому нормально розвинений старшокласник (не інфантильний, який за інтелектуальним розвитком швидше належить до підліткового віку) цікавиться досить широким колом явищ політики, економіки, мистецтва тощо.

Оцінюючи свої здібності, успіхи, зовнішню привабливість, моральну сутність, свою соціальну роль у колективі, свої недоліки, дитина старшого шкільного віку емоційно переживає все це і намагається завоювати повагу і довіру оточуючих. На основі співвідношень між рівнем домагань і реальними успіхами у неї формується відповідно висока чи низька самоповага. У старшокласників зазвичай спостерігається завищена самооцінка і рівень домагань, що за умов неуспіхів у навчальній, спортивній, громадській та інших видах діяльності доволі часто призводить до видимих афективних реакцій, а за умов хронічного неуспіху — до невпевненості в своїх можливостях, страху за майбутнє.

Відповідно, самовизначення пов'язане з цінностями, з потребою формування значеннєвої системи, в якій центральне місце посідає проблема сенсу життя, орієнтації на майбутнє. Самовизначення

особистості передбачає прийняття активної позиції щодо соціокультурних цінностей, визначаючи тим самим сенс свого існування. Особистісне самовизначення має цінносно-сислову природу, що формує орієнтацію на майбутнє.

Ставлення до цінносно-сислової природи особистісного самовизначення є основою розв'язання цієї проблеми у віковому аспекті. Зацікавленість старшокласників глобальними проблемами сенсу життя, власного існування є істотною характеристикою несформованого самовизначення. Наявність інтересу до сенсу життя та його інтенсивне обговорення свідчить про активність особистості щодо свого самовизначення. Відсутність цих процесів, навпаки, є показником спотвореного її формування [4].

У пошуках сенсу свого існування, у найбільш загальній формі проявляється ціннісно-сислова природа особистісного самовизначення. Пошук сенсу життя — це процес дорослішання особистості, становлення її «Я». Потреба у пошуку сенсу життя уособлює ту внутрішню інстанцію, яка дає людині змогу інтегрувати численні вимоги, що надходять від різних сфер її життєдіяльності, усвідомити сутність способу життя не як низки розрізнених випадків, а як цілісного процесу, що має цілі й наступність, допомагає актуалізувати здібності, максимально мобілізувати їх, згідно із завданнями, які висуваються відповідно до виробленої концепції життя.

У старшому підлітковому віці і ранній юності відбувається відкриття внутрішньої гармонійності і переживання її як цінності. Відкриття себе як неповторної й унікальної особистості нерозривно пов'язане з відкриттям соціального світу, в якому ця особистість має жити. Юнацька рефлексія, з одного боку, є усвідомленням власного «Я» («Хто я?», «Який я?», «Які мої здібності?», «За що я можу себе поважати?»), з другого — усвідомленням свого становища в світі («Який мій життєвий ідеал?», «Хто мої друзі і вороги?», «Ким я хочу стати?», «Що маю зробити для того, щоб я сам і світ довкола мене стали кращими?»). Перші, звернені до себе, питання ставить ще підліток, другі, більш загальні, питання світоглядного характеру — юнак. Саме цей самоаналіз і стає провідним елементом соціально-морального самовизначення. Адже ці пошуки містять великий позитивний потенціал: у пошуках сенсу життя виробляється світогляд, розширюється система цінностей, формується той моральний стрижень, який допомагає подолати перші життєві негаразди. Юнак починає краще розуміти себе і світ довкола себе, починає ставати самим собою.

Таким чином, в юнацькому віці основу самовизначення становить особистісне самовизначення, яке має ціннісно-смыслову природу, активізує старшокласника на визначення ним своєї позиції щодо суспільно виробленої системи цінностей, осягнення сенсу власного існування.

Зважаючи на те, що в юнацькому віці особливої значущості набуває особисте майбутнє, розширюються хронологічні межі життєвої перспективи, у науковій літературі (Дж. Л. Клінеберг, І. Кон) набула визнання думка про те, що провідним чинником, який спричинює внутрішній зміст та успішність особистісного самовизначення, є наявність у людини чіткого образу свого майбутнього.

Майбутнє — це психологічне утворення, результат внутрішньої роботи особистості, спрямованої на створення нею безперервності власної історії, цілісності «Я», перспективи життєвого шляху. Особистість стає його автором, переплавляючи свої знання і досвід відповідно до цілей і ціннісних орієнтацій, окреслених нею самою. Для людини майбутнє завжди потенційно може бути змінене, воно — широкий діапазон можливостей, адже його зміст не має завершеного характеру [18, с. 54].

Образ власного майбутнього є особистісним надбанням, результатом внутрішньої діяльності людини і повною мірою залежить від неї самої. Тому цілком правомірно твердити, що потреба впливати на майбутнє є одним із провідних механізмів індивідуальної активності, який визначає напрям і характер її дій.

Отже, людина сама творить своє майбутнє, що є для неї «по-лем», знання про яке конструюється й моделюється нею самостійно, справляючи вагомий вплив на те, що вона думає і робить сьогодні (мета, яка стосується майбутнього, визначає теперішню поведінку людини). Скільки особистостей, стільки й полів майбутнього.

Вивчаючи особливості суб'єктних полів майбутнього, Н. Долгополов запропонував такі їх різновиди:

- фантазійне (сенси якого полягає у протиставленні реальності), символічне задоволення актуальних потреб;
- ідеальне (створює ідеалізоване «Я» дитини, залежить від батьківських вимог, рівня домагань, самооцінки);
- майбутнє для інших (спрямоване на задоволення очікувань інших людей щодо власного життя);
- анти-майбутнє (наслідування негативних програм дитинства, коли бажання «на зло для когось» стає основним мотивом життя);

- реальне майбутнє (відповідає реальним потребам дитини, її переживанням, стосункам з іншими [7].

Гальмування або й припинення процесу породження полів майбутнього як нездійснених гештальтів, створює замкнене коло старіння, ситуацію, коли виживання в теперішньому блокує розвиток майбутнього. Фіксована на подіях минулого енергія проявляється як перешкода особистісному становленню й особистісному самовизначенню. Крім того, втрата віри у своє майбутнє посилює деструктивні тенденції розвитку, призводить до саморуйнування особистості та руйнування нею свого найближчого оточення. Вибіркове, фрагментарне сприйняття дійсності зумовлює, по-перше, втрату людиною контакту з нею (оточення стає небезпечним), а, по-друге, — втрату зв'язку з «архетипами віри прадавньої культури, що знаходять утілення у формах збереження традицій, звичаїв, які передавалися з покоління в покоління й були культурною основою інтеграції груп різного типу, підтримкою життєдіяльності суспільства» [22, с. 23].

У цьому контексті постає потреба в наповненні суб'єктивно значущими подіями індивідуального життєвого шляху дитини старшого шкільного віку, актуалізується важливість підтримки її «прориву» в майбутнє (символічного переживання перспективи) з метою формування сильної, впевненої у собі особистості, здатної долати перепони, брати на себе відповідальність, змінювати обставини, прогнозувати своє майбутнє, керувати ним. Уявлення про майбутнє — невід'ємна складова життєвого шляху людини, оскільки створює суб'єктивну модель її розвитку.

Дослідники, які звертаються до вивчення проблеми образу майбутнього (К. Абульханова-Славська, Н. Долгополов, В. Ковальов, О. Кузьміна, М. Семиліт, О. Серенкова та ін.), оперують різними термінами для опису уявлень особистості про майбутнє: «життєва перспектива», «життєва мета», «життєві плани», «життєві програми» тощо. Ці терміни різняться за об'єктами майбутнього, рівнем узагальнення, а отже, за прикладним потенціалом. Але за кожним із них — конкретні психічні явища: переживання, цілі, цінності, рівні домагань.

Отже, сама по собі вибудова особистістю образу майбутнього ще недостатня для організації власного життя на засадах успішного самовизначення. Необхідними умовами цієї успішності є визначення цілей, створення реалістичних життєвих планів, які ґрунтуються на адекватних домаганнях, наявність умінь добирати необхідні дії та послідовно їх реалізовувати.

Усвідомлення потреби та необхідності в плануванні життєвого шляху спричинює виникнення особливого утворення — життєвої перспективи, яка передбачає переведення внутрішнього плану сценарію життя у зовнішні стосунки з конкретними людьми, які є матеріалізованими об'єктами ідеальних образів суб'єкта прогнозуючої діяльності. Це умовно символічний компонент просторово-часової структури життєдіяльності особистості в її соціально-практичних і духовно-психологічних формах, що надає життю глибини й багатоманітності [6].

Життєва перспектива охоплює минуле, теперішнє та майбутнє особистості, де минулі, теперішні й майбутні події посідають певне місце й наділені відповідним статусом у визначенні подальших етапів її життєвого шляху. Передумови реалізації життєвої перспективи пов'язані із здатністю особистості до саморегуляції, що передбачає: висунення цілей, уявлення про шляхи та засоби їх досягнення, готовність до виконання програми дій та втілення власних планів, а також наявність системи суб'єктивних критеріїв, за якими відбувається контроль та оцінка досягнутих результатів.

Кожна людина ставить перед собою серйозні завдання, не лише вивчаючи нові предмети, явища, процеси. Вона ставить досить складні завдання перед самою собою, намагаючись визначити життєві цілі, спланувати своє життя, змінити повсякдення, тобто, сконструювати себе у бажаному майбутньому.

Життєва мета особистості може бути визначена як мотив, який володіє самостійною силою детермінації й перебуває у суб'єктивному майбутньому, пов'язаний з її цінностями і світоглядом. Наявність або відсутність життєвої мети зумовлюється ціннісно-змістовим (усвідомлення життя, зв'язок з цінностями), емоційно-вольовим (свобода — відповідальність, воля, позитивне ставлення до майбутнього) чинниками [10, с. 36].

Отже, становлення системи глобальних життєвих цілей як фактора особистісного самовизначення старшокласників виникає на основі усвідомлення ціннісно-сміслових аспектів власної самореалізації у тісному поєднанні з вольовими зусиллями, спрямованими на її здійснення.

Порядок дій, необхідних для реалізації життєвих цілей, визначають життєві плани та життєві стратегії. Виникнення життєвого плану забезпечує новий тип саморегуляції поведінки, організації особистісного життя. Більш висока визначеність та оптимістичність життєвих планів пов'язана з особистісною та соціальною зрілістю.

М. Гінзбург розрізняє у змісті життєвого плану два типи цілей: кінцеві (ідеальні) й допоміжні (реальні, конкретні). Кінцевою метою є ідеали, які розуміються як цінності. Реальні цілі характеризуються конкретністю і досяжністю, можуть змінюватися залежно від успіхів чи невдач [4, с. 44]. Тобто, існує прямий зв'язок між життєвим планом особистості та її цінностями.

Умовою реалізації життєвої мети є її предметна визначеність та узгодженість з терміном виконання наміченого плану. Побудова життєвих планів і програм спирається на життєвий досвід особистості й коригується ним. Розширеним варіантом життєвого плану є життєва програма особистості, яка охоплює не тільки близькі цілі, а й спрямована на планування всього життя людини. Спрямованість у майбутнє, окрім часового, має смисловий вимір, детермінована пошуком сенсу життя, становленням життєвої позиції і дотриманням життєвої лінії.

З огляду на загальнофілософське розуміння життєдіяльності як свідомо й доволно регульованої активності особистості, внаслідок якої людина постає творцем своєї долі, інтерпретує поняття «життєва програма» Л. Сохань. У її розумінні, життєва програма — це настановлення особистості на обраний нею тип соціальної поведінки, рівень активності і творчості в діяльності, а також орієнтація на спосіб життя, тобто спосіб діяльності на основі реалізації внутрішніх спонук, власного розуміння обов'язків, відповідальності в процесі досягнення життєвих цілей і реалізації обраного життєвого шляху [17, с. 36].

Життєва програма є психологічним засобом саморегуляції, самовдосконалення та самовиховання особистості, володіє мобілізуючими та організуючими властивостями, постає ідеальним способом перетворення можливості на дійсність. На противагу одиничній життєвій меті життєва програма характеризується системністю та інтегративністю; це «матриця генеральних цілей життєвого шляху особистості, ядро життєвої позиції і суб'єктивна основа індивідуальної лінії життя». Вона виробляється особистістю на основі сенсу життя й набуває деталізації у життєвих планах. Останнє дає змогу переглядати й коригувати життєву програму з урахуванням реального динамізму життя і фактури життєвих обставин. У процесі створення життєвої програми проявляється активність і вибірковість особистості як суб'єкта життя [17].

Саме життєва програма виконує роль моделі життєвого шляху, потребуючи значних зусиль, підпорядкування активності індивіда обраному шляху, стратегії. Характеризуючи особистісні перспекти-

ви як потенційні засоби розвитку особистості, які вимагають вольових рішень, Л. Сохань наголошує на неможливості поєднання різних перспектив розвитку в одній програмі. Водночас цілком виправданою уявляється наявність різних програм реалізації певної життєвої перспективи.

Розглядаючи життєву програму особистості як відображення її життєвих цілей та способів їх реалізації, Л. Сохань робить акцент на зв'язку цільової перспективи з індивідуально-типологічними особливостями особистості, зокрема самооцінкою, мотивацією досягнення, тривожністю, локусом контролю й особливо із саморегуляцією [17, с. 49].

Звідси випливає, що педагогічна підтримка особистісного самовизначення старшокласників має передбачати не тільки плекання в них прагнення до створення життєвих програм, а й формування та розвиток позитивних типологічних особливостей.

Робота особистості зі своїм майбутнім — це, насамперед, робота з образами уяви. Уявне майбутнє людини може не співвідноситися з реальністю або швидше нагадувати ідеальний варіант, продукт ідеального «Я», але його цінність для особистості полягає в тому, що воно енергетично підживлює її життя в реальному теперішньому.

Щоб побачити (уявити) можливий варіант майбутнього сценарію, людина має оволодіти певною кількістю вільної енергії, не фіксованої на минулих подіях, образах, уявленнях дитинства. В іншому разі, майбутнє може стати проявом минулих подій, які не завжди несуть у собі позитивний заряд. Як наслідок, відбувається не лише гальмування особистісного самовизначення, а й спотворюється його змістове наповнення.

Таким чином, уявлення про майбутнє пов'язане з цінностями, які, в свою чергу, тісно пов'язані з розумінням сенсу життя, є не тільки основою розвитку особистості, а й її результатом.

Підсумовуючи викладене, найбільш узагальнено особистісне самовизначення можна інтерпретувати як процес формування у людини єдиної змістової системи, в якій поєднані уявлення про себе й про світ, успішність якого тісно пов'язана з усвідомлення майбутніх життєвих планів.

Самовизначення у старшому шкільному віці та у період ранньої юності відбувається на певних, підпорядкованих принципу ієрархії, рівнях: реактивне (дорефлексивне) самовизначення — рівень відносного суб'єкта, прагматичне (рольове) самовизначення — рівень монособ'єкта, моральне і соціальне самовизначення — рівень

полісуб'єкта, екзистенційне, у тому числі професійне, самовизначення — рівень метасуб'єкта, есхатологічне самовизначення — рівень абсолютного суб'єкта. На кожному з цих рівнів самовизначення спрямовується ціннісними орієнтаціями на істину (пізнавальна діяльність), користь (практична діяльність), справедливість (комунікативна діяльність), добро (моральна діяльність), красу (творча діяльність) і гармонію зі світом та самим собою (духовна практика). Головним смислоутворювальним мотивом кожної діяльності є мотив самореалізації в цій діяльності, який необхідно усвідомити. Через недостатній розвиток ціннісно-сміслової сфери останні два рівні самовизначення у старшокласників можуть не проявлятися.

Центральним компонентом готовності і здатності до самовизначення як інтегруючого елемента розвитку особистості є самосвідомість — усвідомлення й оцінка людиною своїх думок, почуттів, інтересів, ідеалів, дій, їх мотивів, урешті-решт, цілісна оцінка самого себе і свого місця у житті. Самосвідомість забезпечує орієнтування людини у власній особистості завдяки знанням про саму себе. Завдяки самосвідомості людина усвідомлює себе як індивідуальну, відокремлену від природи та інших людей реальність. Саме самосвідомість зумовлює актуалізацію потреби старшокласників у самопізнанні, самооцінюванні, самозміні.

Результатом процесу самопізнання є динамічна система уявлень особистості про саму себе, самоусвідомлення (усвідомлення своїх дій та їх результатів, думок, почуттів, моральності та інтересів, ідеалів і мотивів поведінки, цілісне оцінювання самої себе) і самовизначення свого «Я».

Самооцінювання надає індивідові уявлення про його здібності і можливості, якості характеру. Оцінюючи себе, особистість визначає свої достоїнства, недоліки, місце серед інших людей, орієнтується на розвиток почуття самоповаги, відчуття особистісної цінності і позитивного ставлення до всього, що входить до сфери її «Я».

Усі ці намагання і спроби зумовлюють виникнення в особистості суттєвих самозмін. Особистісні самозміни можна розглядати як процес і результат усвідомлених, цілеспрямованих і успішних зусиль та дій, спрямованих на те, щоб стати іншим: розвинути певні якості, позбутися шкідливих звичок і т. ін. Зазвичай самозміна характеризується такими ознаками, як самовдосконалення (розвиток або перетворення якостей, рис, знань та ін.), самотворення (формування бажаних для людини якостей) або самознищення, результатом якого стає фізична, духовна, соціальна деградація [23, с. 401-402].

Самовизначення (соціальне, життєве, професійне, моральне, родинне, релігійне) особистості відбувається як свідомий акт виявлення та ствердження особистісної позиції в процесі складної міжособистісної взаємодії. Умовами розвитку у старшокласників особистісного самовизначення є складна міжособистісна взаємодія у системах старшокласник-старшокласники і вчитель-старшокласник, яка відбувається у процесі навчальної і виховної діяльності, забезпечуючи розвиток у учнів старших класів як зовнішніх особливостей особистісного самовизначення, самосвідомості, так і формування внутрішніх особливостей. Активне функціонування процесів екстеріоризації та інтеріоризації соціальних норм, правил та форм поведінки зумовлює розвиток психологічних механізмів формування особистісного самовизначення.

Підсумовуючи викладене, можна зробити висновок, що успішність особистісного самовизначення дітей старшого шкільного віку зумовлюється їхньою активністю як суб'єктів власного життя, здатністю створювати і скеровувати образ свого майбутнього як особливої форми творення свого «Я», свідомої саморегуляції і самореалізації у просторі актуальних і майбутніх життєвих перспектив, цілей, програм.

Процеси самовизначення у старшому шкільному віці визначаються потребою у самореалізації. Тому потреба старшокласників у професійному самовизначенні стає основною умовою їх подальшого розвитку.

Отже, особистісне самовизначення старшокласників є результатом самоусвідомлення і самопізнання та формування на цій основі «Я-уявлень», тобто уявлень про свої індивідуальні риси, детермінація планів і перспектив у майбутньому. Зв'язок між формуванням «Я-уявлень» старшокласників і визначенням своїх професійних планів здійснюється шляхом самопізнання і з'ясування своїх можливостей і перспектив подальшого розвитку. Основою цього слугує характерна для старшокласників спрямованість у майбутнє, яка, насамперед, пов'язана з усвідомленням потреби самореалізації та усвідомлення себе у відносинах з оточуючими, у виборі майбутнього соціального оточення, у визначенні свого місця в системі суспільних відносин.

Для забезпечення належного перебігу процесу особистісного самовизначення старшокласників необхідно мати інформацію щодо наявного стану цього особистісного утворення. У нагоді тут може стати запропонована І. Коном методика опису самого себе: «Хто я є»

та «Я через 5 років» (написання твору на відповідну тематику), яка дає змогу виявити насамперед змістові компоненти самосвідомості, найбільш актуальні її параметри. Самоопис сприяє виявленню: 1) соціально-рольової самоідентичності; 2) орієнтації людини на свої специфічні ознаки та якості, які відрізняють її від інших і за якими вона порівнює себе з іншими; 3) здатності робити прогнози стосовно себе, місця професії в своєму загальному життєвому контексті.

Відповідні вимірювання можна також проводити за допомогою методики «Особистісний диференціал» (ОД) (виявлення диференціації особистості), методики «Полярні профілі» (ПП), методики Т. Лірі (визначення уявлень старшокласників про самих себе та своє «Я-ідеальне»), опитувальника соціально-психологічної адаптованості (СПА) (виявлення рівня адаптованості — дезадаптованості в системі міжособистісних стосунків), тесту смисложиттєвих орієнтацій (СЖО) (відображає смисложиттєві орієнтації людини), методики ціннісних орієнтацій М. Рокича (визначення змісту ціннісних орієнтацій, співвіднесення термінальних та інструментальних цінностей).

Методика «Особистісний диференціал» [13]

Ця методика призначена для вивчення властивостей особистості, її самосвідомості. Може використовуватися в тих випадках, коли необхідно одержати інформацію щодо суб'єктивних аспектів ставлення людини до самої себе та до інших.

Інструкція: у запропонованому бланку подані найбільш поширені якості людини. Позитивні значення цих якостей позначені знаком «+», негативні — знаком «-». Міра прояву оцінюється за семибальною шкалою. Процедура роботи за методикою:

- вибір знаку тієї чи іншої якості;
- видначення міри її прояву за балами:

3 бали — проявляється дуже сильно і дуже часто;

2 бали — має доволі помітний прояв і часто зустрічається;

1 бал — проявляється іноді і слабо;

0 балів — важко сказати, й те, й інше.

Користуючись обраними знаками і зважаючи на міру прояву якості, позначається відповідна цифра у таблиці. Слід зважати на те, що позитивні та негативні якості особистості, наведені в таблиці, постійно міняються місцями.

Обробка результатів здійснюється за допомогою ключа. Підраховуються значення оцінки (О), сили (С), активності (А). Їхні мак-

симальні значення коливаються у проміжку від + 21 до – 21. Якісні рівні можуть мати такі значення:

- 17-21 бал – високий рівень;
- 8-16 балів – середній рівень;
- 7 і менше балів – низький рівень.

Ключ

1	О	+	Привабливий	3	2	1	0	1	2	3	Непривабливий	-
2	С	-	Слабкий	3	2	1	0	1	2	3	Сильний	+
3	А	+	Комунікабельний	3	2	1	0	1	2	3	Мовчазний	-
4	О	-	Безвідповідальний	3	2	1	0	1	2	3	Відповідальний	+
5	С	+	Упертий	3	2	1	0	1	2	3	Поступливий	-
6	А	-	Замкнений	3	2	1	0	1	2	3	Відкритий	+
7	О	+	Добрий	3	2	1	0	1	2	3	Егоїстичний	-
8	С	-	Залежний	3	2	1	0	1	2	3	Незалежний	+
9	А	+	Діяльнісний	3	2	1	0	1	2	3	Пасивний	-
10	О	-	Байдужий	3	2	1	0	1	2	3	Чуйний	+
11	С	+	Рішучий	3	2	1	0	1	2	3	Нерішучий	-
12	А	-	Повільний	3	2	1	0	1	2	3	Енергійний	+
13	О	+	Справедливий	3	2	1	0	1	2	3	Несправедливий	-
14	С	-	Розслаблений	3	2	1	0	1	2	3	Напружений	+
15	А	+	Метушливий	3	2	1	0	1	2	3	Спокійний	-
16	О	-	Ворожий	3	2	1	0	1	2	3	Дружелюбний	+
17	С	+	Упевнений	3	2	1	0	1	2	3	Невпевнений	-
18	А	-	Нелюдимий	3	2	1	0	1	2	3	Товариський	+
19	О	+	Чесний	3	2	1	0	1	2	3	Нещирий	-
20	С	-	Несамостійний	3	2	1	0	1	2	3	Самостійний	+
21	А	+	Дратівливий	3	2	1	0	1	2	3	Незворушний	-

Інтерпретація результатів:

Значення фактора Оцінки (О) свідчать про рівень самоповаги. «Високі значення» цього фактора свідчать, що учень приймає себе як особистість, має схильність до усвідомлення себе як носія позитивних, соціально бажаних характеристик, певною мірою задоволений собою. «Низькі значення» фактора (О) вказують на критичне ставлення до самого себе, невдоволеність учня власною поведінкою, рівнем само прийняття. Занадто низькі значення цього фактора свідчать про можливі невротичні або інші проблеми, пов'язані з відчуттям невеликої цінності своєї особистості.

Фактор Сили (С) свідчить про усвідомлений рівень розвитку вольових параметрів. Його «високі значення» свідчать про впевненість у собі, незалежність, схильність покладатися у складних ситуаціях на власні сили. «Низькі значення» є показником недостатнього самоконтролю, нездатності дотримуватися прийнятої лінії поведінки, залежності від зовнішніх обставин та оцінок. Занадто низькі оцінки свідчать про підвищену тривожність.

Фактор Активності (А) інтерпретується як свідчення екстравертності особистості. «Позитивні» («+») значення вказують на високу активність, комунікабельність, імпульсивність; «негативні» («-») — на інтровертність, певну пасивність, спокійні емоційні реакції.

Шкала соціально-психологічної адаптованості

(К. Роджерс, Р. Даймон)

1. Я почуваюся внутрішньо неспокійним, коли розмовляю з ким-небудь.

2. Мені не хочеться, щоб навколишні люди знали, який я, що у мене на душі, і я представляюся перед ними, ховаю своє обличчя під маскою.

3. Я в усьому схильний до змагальності, боротьби.

4. Я висуваю до себе високі вимоги.

5. Я часто сварю себе за те, що роблю.

6. Я часто почуваюся приниженим.

7. Я сумніваюся, що можу сподобатися комусь з дівчат (хлопців).

8. Я завжди дотримую свої обіцянки.

9. У мене гарні відносини з тими, хто поруч.

10. Я стриманий, замкнений, тримаюся від усіх осторонь.

11. Я сам винен у своїх невдачах.

12. Я відповідальна людина. На мене можна покластися.

13. У мене почуття безнадійності. Всі зусилля марні.

14. Я зазвичай живу згідно з поглядами, правилами і переконаннями своїх однолітків.

15. Я дотримуюся більшості тих правил і вимог, яким мають слідувати люди.

16. Мені бракує власних переконань і правил.

17. Я люблю мріяти — іноді навіть посеред дня. Важко вертатися від мрії до реальності.

18. Я завжди готовий до захисту і навіть нападу: довго переживаю образи, добираючи в уяві способи помсти.

19. Я вмію керувати собою і своїми вчинками — примушувати себе, дозволяти собі, забороняти. Самоконтроль для мене — не проблема.

20. У мене часто псується настрій: раптово знаходять смуток, нудьга.

21. Я не дуже переймаюся тим, що стосується інших. Я зосереджую увагу на самому собі, опікуюся лише собою.

22. Люди зазвичай мені подобаються.

23. Я не соромлюся своїх почуттів, щиро їх проявляю.

24. Якщо я перебуваю серед великої кількості людей, мені буває трохи самотньо.

25. Зараз я почуваюся незручно. Хочеться все залишити і кудись податися.

26. Зазвичай я вільно спілкуюся з тими, хто поруч.

27. Мої найважчі битви — із самим собою.

28. Я схильний до обережного поведіння з тими, хто чомусь ставиться до мене набагато дружніше, попри мої очікування.

29. У душі я оптиміст і вірю, що все змінюється на краще.

30. Я людина невіддатлива, вперта; таких називають важкими людьми.

31. Я критично ставлюся до людей і завжди осуджую їх, якщо, з мого погляду, вони цього заслуговують.

32. Мені не завжди вдається міркувати і діяти самостійно.

33. Більшість тих, хто знає мене, добре до мене ставиться, я подобаюся їм.

34. Іноді в мене з'являються такі думки, про які я не хотів би нікому розповідати.

35. У мене приваблива зовнішність.

36. Я почуваюся безпорадним. Мені треба, щоб хтось був поряд зі мною.

37. Зазвичай я можу ухвалити рішення і твердо його дотримуватися.

38. Мої рішення — не мої власні. Навіть тоді, коли мені здається, що я вирішую самостійно, вони все ж таки ухвалені під впливом інших людей.

39. У мене часто з'являється почуття провини — навіть тоді, коли я начебто ні в чому не винний.

40. Я відчуваю антипатію, неприязнь до того, що мене оточує.

41. Я всім задоволений.

42. Я вибитий з колії: не можу зібратися, взяти себе в руки, зосередитися, організувати себе.

43. Я почуваюся в'ялим; до всього, що колись хвилювало, я враз збайдужів.

44. Я врівноважений і спокійний.

45. Розсердившись, я почасти не контролюю себе.

46. Я часто почуваюся скривдженим.

47. Я імпульсивна людина, рвучка, нетерпляча, спочатку роблю, а потім думаю.

48. Буває, що я пліткую.

49. Я не дуже довіряю своїм почуттям, вони іноді мене підводять.

50. Бути самим собою — це доволі складно.

51. У мене на першому місці розум, а не почуття. Перед тим, як щось зробити, я обмірковую свої вчинки.

52. Мені здається, я розумію те, що зі мною відбувається, не зовсім так, як це є насправді. Замість того, щоб поміркувати над фактами, я тлумачу їх по-своєму. Тобто я не реаліст.

53. Я терпимо ставлюся до людей і сприймаю кожного таким, яким він є.

54. Я намагаюся не перейматися своїми проблемами.

55. Я вважаю себе цікавою людиною — помітною, привабливою особистістю.

56. Я сором'язливий, швидко ніяковію.

57. Мені обов'язково потрібно нагадувати, аби я закінчив справу.

58. Я відчуваю, що маю перевагу над іншими.

59. Немає нічого, в чому я міг би виявити себе, свою індивідуальність, своє «Я».

60. Я боюся того, що подумають про мене інші.

61. Я честолюбний, прагну успіхів, схвалення. У тому, що я вважаю істотним, мені важливо бути серед кращих.

62. Наразі мене є за що зневажати.

63. Я діяльний, енергійний, ініціативний.

64. Мені забракає духу стикнутися з труднощами або ситуацією, яка призведе до ускладнень, неприємних переживань.

65. Я зазвичай не поважаю себе.

66. Я природжений лідер і здатний впливати на інших.

67. Загалом я добре ставлюся до себе.

68. Я наполегливий, упевнений в собі.

69. Я не люблю, коли в мене з кимось псуються стосунки, особливо якщо непорозуміння можуть доходити краю.

70. Я довго не наважуюся ухвалити рішення, як діяти, а потім сумніваюся в його правильності.

71. Я розгублений, у мене в житті все сплуталося.
72. Я задоволений собою.
73. Я невдаха, мені в усьому не щастить.
74. Я приємна симпатична людина.
75. Я подобаюсь іншим як людина, як особистість, а не через мою зовнішність.
76. Я зневажаю осіб протилежної статі і не зв'язуюся з ними.
77. Коли потрібно щось зробити, мене охоплює страх: а що, як не впораюся, у мене нічого не вийде.
78. Мені легко, спокійно на душі, немає нічого, що дуже мене б турбувало.
79. Я вмію наполегливо працювати.
80. Я відчуваю, що змінююсь, дорослішаю. Мої почуття і ставлення до середовища стають зрілішими.
81. Трапляється, що я говорю про те, на чому зовсім не розуміюся.
82. Я завжди кажу правду.
83. Я стривожений, занепокоєний, напружений.
84. Щоб змусити мене щось зробити, потрібно як слід наполягати, і я поступлюся.
85. Я почуваюся невпевненим.
86. Через обставини я часто змушений захищатися, виправдовуватися й обґрунтовувати свої вчинки.
87. Я людина поступлива, піддатлива, м'яка у відносинах з іншими.
88. Я людина тямуща, охоче розмірковую.
89. Я інколи люблю похвалитися.
90. Я ухвалюю рішення і тут же їх змінюю; я зневажаю себе за безвілля, але нічого вдіяти не можу.
91. Я прагну поклатися на свої сили, не очікуючи від когось допомоги.
92. Я ніколи не запізнююсь.
93. Я почуваюся скутим, внутрішньо невільним.
94. Я виділяюся серед інших.
95. Я не дуже надійний товариш, не в усьому можна поклатися на мене.
96. У собі мені все зрозуміло, я себе добре знаю.
97. Я комунікабельний, відкритий, товариський, легко налагоджую відносини з людьми.
98. Моїх сил і здібностей цілком достатньо для виконання тих завдань, які висуває переді мною життя.

99. Я нічого не вартий: мене навіть не сприймають всерйоз. До мене, в кращому випадку, поблажливі і зазвичай терплять мене.

100. Мене хвилює те, що забагато думаю про осіб протилежної статі.

101. Усі свої звички я вважаю хорошими.

Для оцінювання пропонувалася шкала відповідей:

- це зовсім мене не стосується — 0;
- це на мене не схоже — 1;
- мабуть, це не схоже на мене — 2;
- не переконаний, що це стосується мене — 3;
- мабуть, схоже на мене — 4;
- це на мене схоже — 5;
- це справді про мене — 6.

Інтерпретація

Показники	Норма, бали
Адаптивність	68-170
Деадаптивність	68-170
Прийняття себе	22-52
Неприйняття себе	14-35
Прийняття інших	12-30
Неприйняття інших	14-35
Домінування	6-15
Залежність від інших	12-30

Тест сенсожиттєвих орієнтацій (Д. Леонтьєв)

Цей тест дає змогу оцінити «джерело» сенсу життя, яке людина може знайти або в майбутньому (цілі), або в теперішньому (процес), або в минулому (результат), або у всіх трьох складових життя.

Тест СЖО, крім основного показника усвідомлення життя, містить також п'ять субшкал, які віддзеркалюють три конкретні життєві орієнтації (цілі в житті, насиченість життя і задоволеність самореалізацією), та два аспекти локусу контролю (локус контролю-Я та локус контролю-життя).

Тест складається з 20 пар протилежних тверджень, які відображають уявлення про фактори усвідомленості життя особистості. Життя вважається усвідомленим за наявності цілей, задоволення за умов їх досягнення та впевненості у власних здібностях висувати перед собою цілі, вибирати завдання серед наявних і досягати результатів. Важливе значення має чітке співвіднесення цілей —

з майбутнім, емоційної насиченості — з теперішнім, задоволення — з досягнутим результатом, минулим.

Ситуація надає кожній людині можливість зробити в теперішньому певний вибір у вигляді вчинку, дії або бездіяльності. Основою цього вибору є сформоване уявлення про сенс життя або його відсутність. Сукупність зроблених, актуалізованих виборів формує «минуле», яке є незмінним, варіації зазнають лише його інтерпретації. «Майбутнє» — це сукупність потенційних очікуваних результатів застосованих у теперішньому зусиль. Майбутнє — принципово відкрите, а різні варіанти очікуваного майбутнього мають різну мотиваційну привабливість.

Інструкція: Запропоновано пари протилежних тверджень. Завдання полягає в тому, щоб вибрати одне з тверджень, яке, на Вашу думку, більшою мірою відповідає дійсності, й позначити його однією з цифр (1, 2, 3) залежно від того, наскільки ви впевнені у виборі (або 0, якщо обидва твердження Ви вважаєте однаково правильними).

Тестовий матеріал до методики СЖО

		3	2	1	0	1	2	3	
1	Зазвичай мені сумно								Зазвичай я сповнений енергії
2	Життя завжди видається мені захоплюючим і цікавим								Життя видається мені спокійним і рутинним
3	У житті я не маю певних цілей і намірів								У житті я маю чіткі цілі та наміри
4	Моє життя уявляється мені таким, що не має сенсу								Моє життя уявляється мені цілком усвідомленим і цілеспрямованим
5	Кожний день видається мені завжди новим і несхожим на інші								Кожний день видається мені схожим на всі інші
6	Коли я піду на пенсію, я займуся цікавими речами, про які завжди мріяв								Коли я вийду на пенсію, буду намагатися не обтяжувати себе ніякими турботами
7	Моє життя склалося так, як я мріяв								Моє життя склалося не так, як про це мріяв
8	Я не досяг успіхів у здійсненні своїх життєвих планів								Я здійснив багато того, що запланував у житті
9	Моє життя порожне і нецікаве								Моє життя насичене цікавими справами

10	Якби мені довелося сьогодні робити підсумок мого життя, я б зазначив, що воно було цілком свідомим									Якби мені довелося сьогодні робити підсумок мого життя, я зазначив би, що воно не мало сенсу
11	Якби я міг вибирати, я б побудував своє життя інакше									Якби я міг вибирати, я б прожив життя так само, як я живу зараз
12	Коли я дивлюся на навколишній світ, він часто викликає в мене розгубленість і стурбованість									Коли я дивлюся на навколишній світ, він не викликає в мене розгубленості чи стурбованості
13	Я людина обов'язку									Я людина обов'язку
14	Я вважаю, що людина має можливість здійснити свій життєвий вибір на свій розсуд									Я вважаю, що людина не має можливості здійснювати свій життєвий вибір через вплив вроджених здібностей та обставини
15	Я з упевненістю можу назвати себе цілеспрямованою людиною									Я не можу назвати себе цілеспрямованою людиною
16	У житті я ще не знайшов свого покликання та зрозумілих цілей									У житті я знайшов своє покликання й цілі
17	Мої життєві погляди ще не визначилися									Мої життєві погляди цілком визначилися
18	Я вважаю, що мені вдалося знайти покликання та цікаві цілі в житті									Я навряд чи здатний знайти своє покликання та цікаві цілі в житті
19	Моє життя в моїх руках, я сам ним керую									Моє життя не підвладне мені, воно скеровується зовнішніми подіями
20	Мої щоденні справи дають мені задоволення									Мої щоденні справи приносять мені лише неприємності і переживання

Ключ до тесту СЖО

Обробка результатів передбачає додавання числових значень для всіх 20 шкал і переведення загального бала у стандартні значення. Максимальний бал (7) завжди відповідає полюсу наявності мети в житті, а мінімальний бал (1) — полюсу її відсутності.

Під час підрахунку балів слід дотримуватися такого правила:

- у висхідну шкалу 12 34 56 7 переводяться пункти 1, 3, 4, 8, 9, 11, 12, 16, 17;
- у нисхідну шкалу 76 54 32 1 переводяться пункти 2, 5, 6, 7, 10, 13, 14, 15, 18, 19, 20.

Після цього додаються бали асиметричних шкал, які відповідають позиціям, що позначив респондент.

Субшкала 1 (цілі в житті) – 3, 4, 10, 16, 17, 18.

Субшкала 2 (процес життя) – 1, 2, 4, 5, 7, 9.

Субшкала 3 (результати життя) – 8, 9, 10, 12, 20.

Субшкала 4 (локус контролю-Я) – 1, 15, 16, 19.

Субшкала 5 (локус контролю-життя) – 7, 10, 11, 14, 18, 19.

Загальний показник – усвідомленість життя – всі 20 пунктів.

Інтерпретація результатів:

1. Цілі в житті. Бали за цією шкалою характеризують наявність або відсутність у житті людини цілей, спрямованих у майбутнє, які надають життю усвідомленості, спрямованості і часової перспективи. Низькі бали за цією шкалою навіть за загального високого рівня усвідомленості життя характерні для людини, яка живе сьогоднішнім або вчорашнім днем. Разом із тим, високі бали за цією шкалою можуть характеризувати не лише цілеспрямовану людину, а й прожектера, плани якого не мають реального підґрунтя у теперішньому і не підкріплюються особистою відповідальністю за їх реалізацію.

2. Процес життя або інтерес та емоційна насиченість життя. Зміст цієї шкали збігається з теорією, згідно з якою єдиний сенс життя полягає в тому, щоб жити. Цей показник свідчить про те, чи сприймає респондент сам процес свого життя як цікавий, емоційно насичений і наповнений змістом. Високі бали за цією шкалою і низькі за іншими шкалами характеризують гедоніста, який живе сьогоднішнім днем. Низькі бали – ознака незадоволення своїм теперішнім життям. Однак йому можуть надавати повноцінного змісту спомини про минуле або орієнтація у майбутнє.

3. Результативність життя або задоволеність самореалізацією. Бали за цією шкалою відображають оцінку пройденого життєвого шляху, відчуття того, наскільки він був свідомим і результативним. Високі бали за цією шкалою і низькі за іншими характеризують людину, в якій все в минулому, але це минуле надає сенсу теперішньому. Низькі бали – незадоволення минулим життям.

4. Лocus контролю-я (Я – хазяїн життя). Високі бали свідчать про уявлення про себе як про сильну особистість, яка має достатню свободу вибору, щоб побудувати своє життя відповідно до своїх

цілей і завдань, уявлень щодо його змісту. Низькі бали — невіра у свої сили щодо контролю за подіями свого життя.

5. Локус контролю-життя або керованість життя. За високих балів — переконаність у тому, що людина може контролювати своє життя, вільно ухвалювати рішення і втілювати їх у життя. Низькі бали — фаталізм, переконання в тому, що життя людини невіддільне від свідомого контролю, свобода ілюзорна, тому немає сенсу щось планувати на майбутнє.

1.2. Професійне самовизначення як процес становлення професійного «Я» особистості

Увага до проблеми професійного самовизначення зумовлена не лише необхідністю адаптації до сучасних соціально-економічних умов, а й природною потребою людини знайти своє місце в житті. Особливого значення ці питання набувають у старшому шкільному віці, коли перед людиною постає важливе питання — визначитися зі своїм майбутнім, насамперед за сферою своєї професійної діяльності.

Узагальнення наукових джерел засвідчує, що професійне самовизначення — це процес самопізнання й об'єктивного оцінювання людиною своїх індивідуальних особливостей, зіставлення своїх професійно важливих якостей і можливостей з вимогами, що їх висуває та чи інша професія. Він охоплює весь період професійної діяльності особистості: від виникнення професійних намірів до виходу з трудової діяльності, пронизуючи весь життєвий шлях людини [24]; це процес прийняття особистістю рішення щодо вибору майбутньої трудової діяльності. Звідси зміст професійного самовизначення полягає в усвідомленні індивідом себе як суб'єкта конкретної професійної діяльності та передбачає самооцінювання ним своїх індивідуально-психологічних якостей і зіставлення своїх можливостей з психологічними вимогами професій до спеціаліста; усвідомлення своєї ролі в конкретній системі соціальних відносин і своєї відповідальності за успішне виконання діяльності та реалізацію своїх здібностей; саморегуляцію поведінки, спрямованої на досягнення поставленої мети [16].

Якщо підходити до вибору професії як до вибору системи життєвих цінностей, професійне самовизначення можна уявити як процес, що розвивається, і в якому особистість визначає свою позицію щодо цих цінностей. Образ професії, який починає формуватися на етапі первинного вибору, стає частиною цілісного уявлення особистості про світ, її майбутнє життя. Сама особистість, входячи у світ професій, визначає себе не тільки як суб'єкта професійної діяльності,

а й як суб'єкта своєї життєдіяльності. Тому, як стверджує С. Максимець, той бік професії, що уявляється особистістю як найбільш суб'єктивно значущий, стає ядром організації всього способу життя людини. Іншими словами, весь простір варіантів вибору визначається системою особистісно значущих цінностей, через які особистість приймає певну професію як «свою». У процесі професійного становлення обрані цінності перевіряються, доповнюються, наповнюються особистісним смислом, а сама особистість набуває образу представника конкретної професії [11, с. 69].

У педагогіці (І. Вільша, Д. Закатнов, О. Ігнатюк, С. Істоміна, Т. Козак, Д. Коноплярський та ін.) професійне самовизначення пов'язують з досягненням людиною функціональної рівноваги між індивідуальними властивостями та особливостями професійної діяльності, входженням в ту чи іншу соціальну та професійну групу, вибором способу життя, сфери трудової діяльності і конкретної професії.

У науковій літературі зустрічається також інтерпретація професійного самовизначення як процесу ухвалення особистістю рішення щодо вибору майбутньої професійної діяльності. Розглядаючи правомірність таких поглядів, пошлемося на слова Є. Головахи про те, що, на відміну від професійного самовизначення, професійний вибір стосується лише найближчої життєвої перспективи, тому може бути здійснений як з урахуванням, так і без урахування віддалених результатів ухваленого рішення. В останньому випадку вибір професії як доволі конкретний життєвий план не опосередковується віддаленими життєвими цілями. Тому, як тільки він реалізується, перед людиною знову виникає ситуація життєвої невизначеності [5]. Однак це не означає приниження важливості самого акту вибору професії, який за часом збігається із завершенням навчанням у загальноосвітній школі і має вагомий вплив на ефективність професійного самовизначення старшокласників, характерною рисою яких є спрямованість у майбутнє.

Протягом навчання у старших класах учень має не тільки зробити вибір, а й створити свій життєвий план — вирішити питання, ким бути. Професійне самовизначення передбачає самообмеження, відмову від підліткових фантазій, в яких дитина могла стати представником будь-якої, найбільш привабливої з її погляду професії.

Професійне самовизначення старшокласників розглядається як невід'ємна складова цілісного процесу у зв'язку з процесами самовизначення у світогляді, особистісного і соціального самовизначення. Крім того, професійне самовизначення старшокласників пов'язане

з вибором ними соціального середовища, «приєднання» до професії як до певної сфери соціальної активності. Успішність професійного самовизначення старшокласників певною мірою залежить від усвідомлення або відчуття ними своєї «реалізаційної спрямованості», головного напрямку особистісної і професійної самореалізації. Реалізаційна спрямованість старшокласників як аспект життєвого та особистісного самовизначення має відображення не лише в ієрархічній структурі мотиваційної сфери, а й виявляється в їхніх цілеспрямованих вчинках і поведінці, переживається на емоційному рівні у формі інтересу, бажання, захоплення, покликання, відчуття перспективи тощо. Значення реалізаційної спрямованості особистості учнів старших класів залежить від усвідомлення ними своєї потреби в самореалізації, в нашому випадку самореалізації у професійній діяльності.

Отже, зміст діяльності з вибору майбутньої професії — це вибудова образів бажаного майбутнього, усвідомлення себе, своїх особистісних якостей і властивостей, свого місця в системі трудових відносин.

Однак сама по собі вибудова цього образу ще недостатня для організації індивідом власного життя на засадах успішного професійного самовизначення. Необхідними умовами цієї успішності є визначення цілей, створення реалістичних життєвих планів, які ґрунтуються на адекватних домаганнях, наявність умінь добирати необхідні дії та послідовно їх реалізовувати.

Професійне самовизначення — багатовимірний і багатоступеневий процес, який можна розглядати з різних позицій:

1) як серію завдань, які суспільство висуває до особистості (соціологічний підхід);

2) як процес поетапного ухвалення рішень, за допомогою яких індивід встановлює баланс між своїми властивостями і потребами системи розподілу праці в суспільстві (соціально-психологічний підхід);

3) як процес формування індивідуального способу життя, образу свого майбутнього, важливою складовою якого є професійна діяльність (диференціально-психологічний підхід).

З позицій останнього підходу професійне самовизначення постає як «Я-концепція» індивіда, що відображає його розуміння, переживання й наміри, вміння здійснювати реальні дії в певній професійній діяльності. Самовизначення в професії передбачає орієнтацію в світі професійної діяльності, не обмежуючи можливостей особистісного розвитку і саморозвитку, й здійснюється в єдиному контексті життє-

вого та особистісного самовизначення. Тобто професійне самовизначення – це не тільки акт вибору; воно має динамічний, усвідомлений характер і здійснюється на всіх етапах життя людини.

Результатом професійного самовизначення в старшому шкільному віці є вибір майбутньої професії. Допомога у правильному виборі професії передбачає необхідність спеціальної організації діяльності школярів, що охоплює: отримання знань про себе (образ «Я»); про світ професій (аналіз професійної діяльності); співвідношення знань про себе і знань про професійну діяльність (професійна проба). Ці компоненти є основними складовими процесу професійного самовизначення на етапі вибору професії.

Професійна орієнтація як вагомий засіб ефективності професійного самовизначення має спрямовуватися на активізацію внутрішніх психологічних ресурсів особистості з тим, щоб, залучаючись до професійної діяльності, вона могла повною мірою реалізувати себе в обраному виді трудової діяльності. Процес професійного самовизначення припускає і переорієнтацію, у разі потреби, на іншу професійну діяльність, з урахуванням попереднього професійно-соціального досвіду та індивідуальних можливостей.

Для визначення професії школяру необхідне чітке уявлення про самого себе, свої здібності, вміння, інтереси, домагання, обмеження та їх причини; знання вимог та умов досягнення успіху, усвідомлення переваг і недоліків, можливостей і перспектив у різних напрямках трудової діяльності. У зв'язку з цим професійне самовизначення необхідно розглядати як процес виховання, розвитку і прояву тих якостей особистості, мотиваційних настановлень, умінь, які забезпечували б їй можливість свідомо й обґрунтовано обрати вид професійної діяльності. При цьому слід зважати на те, що в умовах жорсткого ринку людина має не тільки орієнтуватися на досконале володіння професією, а й бути психологічно готовою до зміни професійної діяльності, виконання ролі і функцій «вільного носія» соціальних послуг.

Соціально-економічні трансформації, характерні для сучасного українського суспільства, зумовлюють суттєві зміни умов «соціальної ситуації», відповідним чином позначаючись на образі професійного майбутнього старшокласників. Йдеться, зокрема, про зміни, що мають місце у сфері трудової діяльності, виробничих відносин, коли ринок праці вносить свої корективи у затребуваність робітничої сили, чітко регламентує так звану «моду» на професії, які користуються попитом у різних галузях соціального буття. Як наслідок, діти

старшого шкільного віку доволі часто не опиняються в тій соціальній ситуації розвитку, яка адекватно сприяла б формуванню у них особистісно спрямованої на професійний вибір мотивації. Причина цього полягає в тому, що сучасні учні не встигають за стрімкими змінами в соціумі й доволі часто виявляються не підготовленими до самостійної професійної життєдіяльності.

Ефективність професійного самовизначення старшокласників значною мірою залежить від того, наскільки їм вдається подолати психологічні бар'єри, що постають перед ними у цьому процесі. Психологічний бар'єр — це переживання, яке заважає виконати задумане. Оскільки професійне самовизначення передбачає не тільки обрання професії, а й вибір навчального закладу того чи іншого рівня, спеціалізації під час оволодіння професією, виокремлення пріоритетів у кар'єрі, актуалізується необхідність виявлення тих психологічних бар'єрів, які заважають належному перебігу цього процесу. До таких бар'єрів відносять: недостатню зацікавленість, лінощі; невизначеність власних інтересів; невпевненість у собі; розгубленість через незнання своїх можливостей; стан розпачу, що виникає внаслідок браку необхідної інформації; сумніви в успіху задуманого; сумніви в правильності вибору; страх критики й висміювання; страх піти проти думки оточення (батьки, однолітки); страх поразки; побоювання можливих неприємностей і труднощів; страх відповідальності; страх самостійності; побоювання виявити ініціативу; страх припуститися помилки; побоювання ризикувати; страх перед невизначеністю ситуації [12, с. 77].

Для оцінювання типу і рівня виразності названих психологічних бар'єрів у професійному самовизначенні старшокласників можна скористатися тестом-опитувальником **«Виявлення психологічних бар'єрів у професійному самовизначенні»**.

Роботі за тестом-опитувальником передує інструкція такого змісту: «Уявіть ситуацію професійного самовизначення, яку Ви переживали. Виявляючи своє ставлення до запропонованих характеристик, користуйтеся шкалою оцінок для позначення міри того, як запропоновані бар'єри заважали вам».

Шкала оцінок: 0 — не заважали, 1 — трохи заважали, 2 — заважали, 3 — дуже заважали.

Обробка результатів проводиться шляхом додавання кількості балів, виставлених за кожною характеристикою. Підраховується загальний бал виразності психологічних бар'єрів. Крім цього, аналізується кожний бар'єр окремо, залежно від виставленого йому балу.

Під час аналізу результатів самооцінювання слід мати на увазі, що загальний підсумковий бал може перебувати в діапазоні від 0 до 60. Чим вищим є цей бал, тим вищий підсумковий рівень виразності психологічних бар'єрів. Інтерпретація результатів відбувається за такими орієнтовними оцінками рівня виразності психологічних бар'єрів: до 23 балів – низький рівень, 24-33 бали – середній рівень, 34 і більше балів – високий рівень.

Ключ для визначення типу психологічних бар'єрів, які гальмують належний перебіг професійного самовизначення старшокласників:

Мотиваційний тип (перевага слабого мотиву у сполученні з негативною емоцією або раціональною оцінкою майбутньої діяльності) психологічного бар'єру представлений номерами: 3, 8, 13, 18.

Когнітивний тип (негативна раціональна оцінка й слабкий мотив або негативна емоція) психологічного бар'єру представлений номерами: 1, 6, 12, 16.

Емоційний тип (негативна емоція і слабкий мотив або негативна емоція) психологічного бар'єру представлений номерами: 2, 5, 7, 9, 11, 15, 17, 20.

Вольовий тип (нездатність виявити волю в ризикованій ситуації, ухваленні рішення, переборенні інертності) психологічного бар'єру представлений номерами: 4, 10, 14, 19.

Здійснюючи математичну обробку, всі ключі з набраними балами за кожним типом бар'єру додаються окремо, обчислюється відсоток від максимально можливої суми балів для того чи іншого типу психологічного бар'єру.

Характеристики психологічних станів:

1. Невизначеність своїх професійних інтересів.
2. Острах перед самостійним ухваленням рішення щодо свого професійного майбутнього.
3. Недостатня зацікавленість у виборі професії.
4. Невпевненість у собі під час вибору професії.
5. Страх перед критикою з боку однолітків та оточуючих щодо зробленого вибору.
6. Стан невизначеності під час вибору професії через незнання своїх можливостей.
7. Острах піти проти рішення батьків.
8. Апатія, байдужість у ситуації професійного самовизначення.
9. Побоювання припуститися помилки у виборі професії.
10. Переживання безпорадності у відповідальній ситуації вибору професії.

11. Тривога за нездатність подолання труднощів у майбутній професійній діяльності.
12. Стан сум'яття через недостатність інформації про професії, які обираються.
13. Лінощі у вирішенні питань свого професійного майбутнього.
14. Острах ризику у виборі професії.
15. Побоювання виявити особисту ініціативу у професійному самовизначенні.
16. Сумнів щодо правильності вибору професії через нездатність обґрунтувати його.
17. Надмірне переживання відповідальності під час вибору професії.
18. Стан пригніченості через небажання робити те, до чого змушують батьки.
19. Нерішучість у ситуації вибору професії.
20. Страх перед невизначеністю свого професійного майбутнього.

Проблема надійного виявлення професійних настановлень старшокласників є дуже важливою і дуже складною. Це виявлення зазвичай здійснюється на підставі профконсультаційної бесіди, але найцікавіші результати для виявлення механізмів професійних настановлень та умов їх формування можна отримати за допомогою використання анкет, стандартизованих тестів, побудованих на основі тієї або іншої теоретичної моделі професійного вибору.

Наприклад, *анкетування* можна провести за такими запитаннями (**анкета «Вивчення професійних намірів старшокласників»**):

Дайте відповіді на запитання (потрібне підкреслити).

1. Чим Ви думаєте займатися після закінчення школи:
 - а) продовжити навчання у ВНЗ (якому?);
 - б) вступити до ПТНУ, технікуму, середнього спеціального навчального закладу;
 - в) піти працювати на виробництво (яке?);
 - г) поєднувати роботу (яку?) з навчанням (яким?);
 - д) не знаю, чим буду займатися.
2. Якій професії, спеціальності Ви хотіли б себе присвятити?
3. Які вимоги, на Вашу думку, ця професія ставить перед людиною:
 - а) необхідні загальні якості особистості;
 - б) необхідні спеціальні якості особистості.
4. Які вимоги висуває обрана Вами професія до здоров'я людини?
Як Ви оцінюєте Вашу професійну придатність за станом здоров'я?

5. Якими Ви уявляєте умови праці обраної Вами професії?
6. Як Ви готуете себе до обраної професії:
- а) працюєте над розвитком системних знань, умінь та навичок, необхідних для цієї професії;
 - б) виховуєте в собі загальні позитивні якості (працелюбність, самостійність у праці, наполегливість тощо);
 - в) розвиваєте спеціальні якості, необхідні для обраної професії.
7. Де виявляються Ваші позитивні якості:
- а) в школі на уроках;
 - б) у гуртках;
 - в) у позашкільних закладах;
 - г) вдома;
 - д) не знаю.
8. Чи знаєте Ви, де можна отримати підготовку до обраної професії?
9. Де Ви читали про обрану професію:
- а) у художній літературі;
 - б) у науково-популярній літературі;
 - в) у спеціальній літературі.
10. З ким Ви розмовляли про обрану вами професію:
- а) з учителем;
 - б) з батьками;
 - в) з товаришами-однолітками;
 - г) із старшими товаришами, які мають цю професію;
 - д) ні з ким не розмовляв.
11. Чи знаєте Ви, що до обраної Вами професії є близькі, споріднені з нею, якими Ви могли б оволодіти? Якщо знаєте, назвіть їх.
12. Коли Ви обрали професію? Чи були зміни у Вашому виборі? З яких причин Ви змінювали свій вибір?
13. Якщо Ви досі не обрали професію, то з яких причин?
14. Ваше рішення з вибору професії остаточне, чи Ви можете ще передумати?
15. Хто справив на Вас найбільший вплив у виборі професії:
- а) батьки;
 - б) вчителі;
 - в) працівники виробництва;
 - г) товариші;
 - д) хтось інший?
16. На що Ви орієнтувались, обираючи професію:
- а) принести користь суспільству;

- б) престижність професії;
- в) хороша зарплата;
- г) цікава та змістовна робота;
- д) робота відповідає моїм можливостям.

17. Що, на Вашу думку, необхідно, щоб бути хорошим спеціалістом:

- а) працювати на виробництві;
- б) закінчити ПТНУ;
- в) закінчити технікум;
- г) закінчити ВНЗ;
- д) випробувати себе в даній професії.

18. Які матеріали і про яку професію Ви хотіли б мати у своїй школі (бібліотеці)?

19. На яких уроках учителі розповідають про професії та як часто?

20. Які екскурсії на виробництво Вам найбільше сподобалися?

21. Які зауваження виникли у Вас після екскурсії:

- а) щодо організації праці;
- б) щодо бесіди про професію;
- в) щодо умов виробництва;
- г) щодо умов технічного процесу;
- д) інші зауваження.

22. Скільки за останній рік було зустрічей з представниками різних професій, які з них викликали у Вас найбільший інтерес?

23. Як Вам краще працювати:

- а) індивідуально;
- б) з товаришем;
- в) в групі.

24. Ким би Ви хотіли бути в професійній групі:

- а) виконавцем;
- б) організатором;

25. В яких предметних гуртках Ви берете участь? В яких ще хотіли б займатися в школі та поза школою?

26. В яких факультативних заняттях Ви берете або хотіли б брати участь?

27. Якою галуззю знань та вмінь Ви захоплюєтесь:

- а) про природу;
- б) про науку;
- в) про мистецтво;
- г) про техніку;

д) про людину.

Обробка отриманих даних

Якісний аналіз відповідей дасть старшокласнику знання про загальні життєві плани, (1, 6, 17, 27), захоплення та професійні наміри (2, 11, 12, 13, 20, 23, 24, 25, 26), знання про обрану професію (3, 4, 5, 11) та оцінювання школярем своєї придатності до неї (7,14), про оцінювання роботи педагогів та старшокласників щодо професійного самовизначення (6, 8, 9, 10, 15, 18, 19, 21, 22).

Для вивчення інтересів старшокласників як чинників їх професійного самовизначення можна скористатися **«Анкетою інтересів»**.

Анкета інтересів

Ця анкета дає змогу вивчити переважні інтереси як прояви прагнень особистості.

Чи подобається Вам:

1. Урок математики?
2. Гра «Щасливий випадок»?
3. Читати художні твори?
4. Збирати гриби, ягоди?
5. Слухати гру на музичних інструментах, спів?
6. Відвідувати виставки та художні галереї?
7. Читати книжки, журнали про подорожі?
8. Спостерігати, як будують будинок, прокладають дорогу, ремонтують водопровід?
9. Відвідувати спортивні змагання?
10. Зустрічатися з товаришами, грати в різні ігри?
11. Брати участь у шкільних олімпіадах з математики?
12. Займатися історією на уроках в школі?
13. Складати вірші?
14. Спостерігати за життям птахів, комах?
15. Учатися співати і грати на музичних інструментах?
16. Малювати олівцями, фарбами?
17. Дивитися телевізійні передачі про подорожі?
18. Розглядати моделі планерів, кораблів, іграшки?
19. Дивитися по телевізору спортивні передачі?
20. Організовувати у школі цікаві справи?
21. Читати книги про видатних математиків?
22. Відвідувати виставки, які розповідають про історію?
23. Розповідати про різні випадки, які сталися з вами чи іншими людьми?

24. Садити кущі та дерева й доглядати за ними?
25. Вивчати ноти?
26. Збирати квіти й komponувати букети та композиції з них?
27. Ходити в турпоходи з метою вивчення рідного краю?
28. Урок праці в школі?
29. Читати книги та статті спортивного змісту?
30. Спілкуватися під час перерви з товаришами?
31. Відвідувати виставки комп'ютерної техніки?
32. Читати книги на історичну тематику?
33. Розгадувати літературні кросворди?
34. Розводити акваріумних рибок?
35. Танцювати під музику?
36. Дивитися передачі про картини художників?
37. Слухати розповіді про подорожі?
38. Ходити на виставки дитячої творчості?
39. Відвідувати спортивну секцію?
40. Проводити канікули в таборі відпочинку?
41. Змагатися з товаришами, хто швидше розв'яже задачу чи приклад?
42. Дивитися фільми й телепередачі про далеке минуле?
43. Урок мови та літератури?
44. Утримувати вдома тварин і піклуватися про них?
45. Дивитися телевізійні музичні передачі?
46. Читати про життя та творчість художників?
47. Урок географії?
48. Робити вдома дрібний ремонт меблів, посуду, господарських речей?
49. Урок фізкультури?
50. Дивитися телевізійні передачі про спілкування та стиль життя (наприклад, «Табу»)?
51. Розв'язувати складні задачі з математики?
52. Колекціонувати старовинні речі?
53. Писати замітки в газету?
54. Вирощувати рослини на городі?
55. Колекціонувати фотографії композиторів, співаків, музикантів?
56. Милуватися красивими пейзажами?
57. Колекціонувати фотографії та листівки про природу, людей, міста?

58. Знаходити дерев'яні, металеві відрізки, дротини і зберігати їх про всяк випадок?

59. Збирати фотографії відомих спортсменів?

60. Допомогати товаришам у виконанні домашнього завдання?

61. Допомогати товаришам з математики?

62. Вивчати історію своєї сім'ї та родини?

63. Писати листи знайомим і друзям?

64. Допомогати товариству охорони природи?

65. Слухати спів птахів?

66. Піклуватися про те, щоб було гарно в квартирі?

67. Їздити з батьками в інші міста?

68. Читати в газетах і журналах розділи «Умілі руки»?

69. Робити фіззарядку?

70. Ходити в гості до товаришів і запрошувати їх до себе?

Серед інших психодіагностичних методик, які можуть стати у нагоді під час роботи зі старшокласниками, свою ефективність довели «Анкета визначення професійних намірів старшокласників», «Методика визначення формули професії» (за М. Пряжниковим).

Анкета визначення професійних намірів старшокласників

(за В. А. Худик [25], модифікація Р. М. Білоус).

Школа _____ Клас _____ Стать _____

ПІБ _____

Професії батьків: _____

1. Чим Ви думаєте займатися після закінчення школи?

- продовжити навчання;
- знайти роботу по душі;
- створити сім'ю;
- чим-небудь ще (напишіть) _____
- не маю планів.

2. Чи обрали Ви професію? Якщо так, то яку?

3. Що Ви знаєте про свою майбутню професію?

Напишіть.

- предмет, зміст та умови праці _____
- професійно важливі якості _____
- де можна отримати цю професію _____
- необхідність цієї професії на ринку праці: так, ні, не впевнений, не знаю (підкресліть).

4. Якщо не обрали, то чому?

- погано знаю світ професій;

- погано знаю свої можливості;
- не можу вибрати з кількох варіантів;
- не знаю, як обирати професію.
- інше

5. Прочитайте. Підкресліть те твердження, що відображає Ваше ставлення.

1) Ви уникаєте думати про те, що буде, коли закінчиться школа. Вам здається, що все вирішиться само собою. Ви пускаєте все на самотплив, гадаючи, що від долі не втечеш.

2) Ви не думаете про завтрашній вибір, тому що у Вас є авторитетні друзі / батьки (підкресліть, хто). Ви не любите приймати рішення, і Вас влаштовує, що вони зроблять це за Вас.

3) Ви використовуєте будь-яку можливість, щоб дізнатись більше про себе і про світ професій. Вам цікаво виконувати те, що ніколи не доводилося. Ви знаєте, що можливості людини багатогранні і хочете знати свої можливості.

4) У Вас є впевненість, що Ви зможете вирішити проблему вибору професії власними силами.

6. Як Ви готуєте себе до обраної професії?

1) працюєте над розвитком системи знань, умінь і навичок, необхідних для цієї професії;

2) виховуєте у себе загальні позитивні якості (працелюбність, самостійність у праці, наполегливість тощо);

3) розвиваете спеціальні якості, необхідні для обраної професії;

4) виконуєте професійні спроби;

5) не думаю про це.

7. На що Ви орієнтувалися, обираючи професію?

- можливість відпочинку;
- престижність професії;
- добра зарплата;
- цікава та змістовна робота;
- принести користь суспільству;
- пошук прекрасного;
- допомога іншим людям;
- схвалення рідних;
- турбота про власне здоров'я;
- можливість спілкування;
- вплив на оточуючих і повага людей.

8. Ваші успіхи в навчанні. Бали:

- вчився погано від самого початку, а зараз і того гірше; 6-4

- спочатку вчився добре, зараз — гірше; 8-5
- весь час вчився посередньо; 6-9
- вчусь добре тільки з окремих предметів; 8-12
- завжди вчився добре. 8-12

9. Чи подобається Вам навчатися?

- не подобається, важко засвоюється матеріал;
- важко через погану пам'ять і втомлюваність;
- не цікаво, пропускаю уроки;
- коли допомагали батьки — подобалось, а зараз — ні;
- вчитися — ні, а спілкуватися з друзями в школі — так;
- не дуже через одноманітність викладання;
- може і подобалось би, якби не конфлікти з викладачами;
- подобаються окремі предмети, з яких можу проявити себе;
- подобається дізнаватися про нове, розвивати творчі здібності;
- не знаю, вчусь тому, що так потрібно всім;
- інше (напишіть).

10. Вибір моїх захоплень визначається:

- збігом з ідеалами;
- бажанням набути знання, навички;
- порадами батьків;
- порадами вчителів;
- порадами друзів;
- випадковістю;
- бажанням самоствердитися;
- не задумувався.

11. Чому Ви віддасте перевагу у вільний час?

- навчання;
- суспільна робота;
- допомога батькам;
- догляд за молодшими і хворими;
- телевізор, радіо;
- комп'ютер;
- книги, журнали, газети;
- спілкування з друзями;
- відвідування музеїв, театрів, виставок;
- спорт, активний відпочинок;
- відвідування кафе, дискотек;
- нічого не роблю;
- інше (напишіть).

12. У якій галузі професійної діяльності Ви можете досягти успіху?

- мови, історія, література;
- математика, фізика, хімія;
- виробництво, транспорт, будівництво;
- економіка, бізнес;
- спорт;
- педагогічна, виховна робота;
- медицина, охорона здоров'я;
- культура;
- організаторська діяльність;
- військова сфера;
- сфера обслуговування;
- сільське господарство;
- поки що не знаю, на що здатен;
- інше (напишіть).

«Методика визначення формули професії»
(за М. Пряжниковим)

1. Мета праці.

- Оцінювати, перевіряти.
- Досліджувати що-небудь, робити відкриття.
- Перевезення чого-небудь.
- Виготовляти предмети.
- Вчити, виховувати, консультиувати.
- Творити, створювати нове.
- Керувати людьми.
- Обслуговувати кого-небудь чи що-небудь.
- Постійно працювати над собою, «бути у формі».

2. Предмет праці.

- Технічні об'єкти.
- Тексти, графіки, числа.
- Економіка і політика.
- Мистецтво.
- Наука.
- Рослини і мікроорганізми.
- Тваринний світ.
- Люди.
- Деталі та матеріали.

3. Засоби праці.

- Ручні.
- Механічні.
- Автоматичні.
- Комп'ютери.
- Інтелект.
- Виразні рухи, міміка.
- Творче мислення.
- Можливості організму та органів почуття.
- Голос, інтонація.

4. Умови та організація праці.

- Побутовий мікроклімат.
- Приміщення з великою кількістю людей.
- Роз'їзди.
- Самостійність.
- Відкрите повітря.
- Екстремальні умови.
- Вишукані відносини.
- Робота вдома.

Фіксується кількість виборів учнем, після чого результати узагальнюються і визначається пріоритетні мета, предмети, засоби та умови праці по групі в цілому у відсотках.

Підбиваючи підсумки, треба зазначити, що, хоча застосування схарактеризованих методик має дещо обмежені можливості для контролювання процесу самовизначення старшокласників, педагог не повинен обмежуватися лише діагностикою і повідомленням учням результатів тестування. У цьому міні-корекційному процесі знання вираженості професійних настановлень має важливе значення і для обговорення більш віддалених професійних перспектив, і для встановлення адекватного контакту зі старшокласником, який занурений в свої актуальні переживання. Саме від характеру прояву професійних настановлень залежить такий важливий фактор професійного самовизначення, як узгодження професійних намірів і професійних інтересів.

«Схема побудови старшокласником особистого професійного плану»

1. Головна мета (що буду робити, яким я буду, де буду, чого досягну, ідеал життя і діяльності).

2. Ланцюжок найближчих і більш віддалених конкретних цілей (чому і де навчатися, перспективи підвищення майстерності).

3. Шляхи і засоби досягнення найближчих цілей (бесіди з людьми, випробовування сил, самоосвіта, вступ до вищого навчального закладу, підготовчі курси).

4. Зовнішні умови досягнення цілей (труднощі, можливі перешкоди, можлива протидія з боку тих чи інших людей).

5. Внутрішні умови (наявні можливості: стан здоров'я, здібності до теоретичного чи практичного навчання, наполегливість, терплячість, особистісні якості, необхідні для роботи за певною спеціальністю).

6. Запасні варіанти цілей і шляхів їх досягнення (на випадок виникнення нездоланих перешкод для реалізації основних варіантів).

Тобто процес вибору професії має передбачати оцінювання та співвіднесення старшокласником власних намірів і можливостей із суспільним запитом на ту професію, яка його цікавить. Співвіднесення старшокласником своєї мети, мотивів, властивостей і можливостей із потребами суспільства, емоційне переживання цього процесу, формування професійних намірів є механізмом розвитку його професійного самовизначення.

Література

1. Абульханова-Славская К.А. Деяльность и психология личности / Ксения Александровна Альбуханова-Славская. — М. : Наука. — 1980. — 336 с.
2. Божович Л.И. Этапы формирования личности в онтогенезе / Лидия Ильинична Божович // Вопросы психологии. — 1979. — № 4. — С. 23-24.
3. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте / Лидия Ильинична Божович [Психологическое исследование] — М. : Просвещение, 1968. — 464 с.
4. Гинзбург М.Р. Психологическое содержание личностного самоопределения / М.Р. Гинзбург // Вопросы психологии. — 1994. — № 3. — С. 43-52.
5. Головаха Е.И. Жизненная перспектива и профессиональное определение молодежи / Е.И. Головаха. — К. : Наук. думка, 1988. — 114 с.
6. Головаха Е.И. Психологическое время личности / Е.И. Головаха, А.Н. Кропник. — К. : Наук. думка, 1984. — 207 с.
7. Долгополов Н. Сотворение мира. Футуропрактика: проектирование «новых миров» с детьми и взрослыми / Долгополов Н. // Гештальтподход и психодрама в образовании. — М. : Мысль, 1997. — С. 11-27.
8. Дубровина И.В. Психологические аспекты формирования ценностных ориентаций учащихся / И.В. Дубровина, Б.С. Круглов // Ценностные ориентации и интересы школьников. — М. : Изд. АПН, 1983. — С. 14-21.
9. Зейгарник Б.В. Очерки по психологии аномального развития личности / Б.В. Зейгарник. — М. : Издательство Московского университета, 1980. — 157 с.

10. Люсова О. В. Цель как смысложизненная детерминанта настоящего в юношеском возрасте : дисс. ... канд. психол. наук : 19.00.05 / Люсова Оксана Валерьевна. — Ярославль, 2007. — 216 с.
11. Максимець С. М. Місце емпатії у професіограмі вчителя / С. М. Максимець // Психологія : зб. наук. пр. НПУ М. Драгоманова. — К., 1999. — Вип. 4 (7). — С. 67-72.
12. Массанов А. В. Виявлення психологічних бар'єрів у професійному самовизначенні особистості / А. В. Массанов // Наука і освіта. — 2008. — № 8-9. — С. 76-79.
13. Методика личностного дифференциала (вариант, адаптированный в НИИ им. В. М. Бехтерева) / Н. П. Фетискин, В. В. Козлов, Г. М. Мануйлов // Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп. — М., 2002. — С. 20-21.
14. Мудрик А. В. Время поисков и решений, или старшеклассникам о них самих : кн. для учащихся / А. В. Мудрик. — М. : Просвещение, 1990. — 189 с.
15. Психологическая теория коллектива / Под ред. А. В. Петровского. — М., 1979. — 240 с.
16. Психология : словарь / [под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского]. — М. : Политиздат, 1990. — 494 с.
17. Психологія і педагогіка життєтворчості : навч.-метод. посібник / [ред. рада: В. М. Доній (гол.), Г. М. Несен, Л. В. Сохань та ін.]. — К. : ІЗМН, 1996. — 792 с.
18. Регуш Л. А. Психология прогнозирования: Успехи в познании будущего / Л. А. Регуш. — СПб. : Речь, 2003. — 352 с.
19. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии в 2-х т. / Сергей Леонидович Рубинштейн — М. : Педагогика, 1989. — 684 с.
20. Рубинштейн С. Л. Проблемы общей психологии / Сергей Леонидович Рубинштейн — М. : Педагогика, 1973. — 424 с.
21. Сафин В. Ф. Психологический аспект самоопределения / В. Ф. Сафин, Г. П. Ников // Психологічний журнал. — 1984. — № 4. — С. 65-74.
22. Семиліт М. В. Детермінанти вибору життєвого шляху особистості / Семиліт Микола Васильович // Перший усеукраїнський конгрес із соціальної психології (УКСП — 2010) «Соціально-психологічна наука третього тисячоліття: досвід, виклики, перспективи» (Київ, 18-20 жовтня 2010 р.). — К., 2010. — С. 21-25.
23. Соціальна педагогіка : словник-довідник / за заг. ред. Т. Ф. Алексєєнко. — Вінниця: Планер, 2009. — 542 с.
24. Столяренко Л. Д. Педагогическая психология / Л. Д. Столяренко. — Ростов-н/Д: Феникс, 2003. — 364 с.
25. Худик В. А. Психологическое изучение профессиональной направленности личности в подростковом и юношеском возрасте : учеб.-метод. пособие / В. А. Худик. — К. : Освіта, 1992. — 32 с.

Розділ 2. ПІДГОТОВКА СТАРШОКЛАСНИКІВ ДО ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТ.

2.1. Аспекти підготовки учнівської молоді до вибору професії у 60–80-х роках ХХ ст.

Радянська школа впливала на підготовку молоді до професійного самовизначення передусім засобами навчально-виховного процесу. Головні завдання соціалістичної профорієнтації вирішувались у процесі викладання наук, трудового навчання, продуктивної праці учнів. Наголошувалося, що проблема вибору старшокласниками професії – це тривалий процес ідейно-політичного, трудового й морального виховання, тож має загальнодержавне значення і розв'язується соціально-педагогічними засобами й методами в загальній системі комуністичного виховання і навчання.

Згідно із Законом «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в СРСР» (1958 р.), у 1959–1964 рр. середні школи перетворюються на середні одинадцятирічні загальні трудові політехнічні школи з виробничим навчанням. Адміністративним порядком навчання і виховання молоді пов'язуються з суспільно корисною виробничою працею. З'ясовуються проблеми підготовки учнів до праці, увага зосереджується на профорієнтаційній роботі в навчальних закладах. У психолого-педагогічній науці й освітній практиці втілюються ідеї професійної спрямованості шкільного навчання і виховання, передусім на робітничі й сільськогосподарські професії [15; 28].

У 60-х роках створювалась єдина система профорієнтаційних заходів замість вузькопрофесійної підготовки учнів. Здійснювалися спільні методологічні розробки теоретиків і практиків, які з'ясовували складні питання підготовки молоді до праці. Формувалися наукові підходи до вибору професії молоддю як до педагогічної і соціально-економічної проблеми, розгоргалася відповідна науково-дослідна робота. Велика вага надавалася питанню наближення навчально-виховної роботи шкіл до реалій і потреб життя. У процесі класної, позакласної та позашкільної роботи з учнями вивчались їхні індивідуальні особливості (пізнавальні інтереси, схильності, здібності). Школярі ознайомлювалися з провідними професіями народного господарства, культури, освіти, а також з потребами в них. В уч-

нів виховувалося прагнення вибирати суспільно важливі професії, вивчалася ефективність навчально-виховної та профорієнтаційної роботи з учнівською молоддю через аналіз поведінки і діяльності колишніх випускників школи. У середині 70-х років розробляються методологічні, науково-методичні й організаційно-практичні питання профорієнтації [26; 28; 43 й ін.].

Розвиток народного господарства впродовж 60–70-х років зумовив дальшу розбудову системи соціалістичної профорієнтації учнів. Уводиться трудова політехнічна освіта з метою орієнтування учнів на різні професії, здобуття ними професійної освіти. Здійснюються позакласна робота з розширення наукових, технологічних, економічних знань, розвивається система факультативних курсів. Запроваджується гурткова робота, гуртки об'єднуються у шкільні товариства. Як наслідок, в учнівській молоді формувалася соціально активна, життєва позиція. Згідно з даними масових обстежень учнівської молоді, проведених відділом профорієнтації Інституту психології УРСР, старшокласники мали високий рівень готовності до свідомого вибору професії, прагнули набувати спеціальностей високої кваліфікації у промисловості, сільському господарстві, на транспорті [36 й ін.]. Головною складовою методології профорієнтації було співвіднесення вимог професій з професійно важливими якостями, здібностями й здатностями учня. Так, на вирішенні складних педагогічних питань підготовки молоді до свідомого вибору професії відповідно до діалектико-матеріалістичного розуміння онтогенезу людської особистості як єдності природного і суспільного наголошував Г. Костюк. Свобода вибору професії, на думку вченого, зумовлена об'єктивними суспільними обставинами й суб'єктивними даними старшокласника. Вагомим є те, що у виборі професії бере участь сам старшокласник з усіма його розумовими, моральними й іншими якостями. Через усвідомлення суспільних потреб і своїх можливостей молодь вибирає своє місце в суспільстві, долучається до тієї чи тієї професійної діяльності [16, с. 19–20].

З початку 70-х до середини 80-х років ХХ ст. завдяки розширенню рамок профорієнтаційної роботи з учнівською молоддю удосконалюється її підготовка до праці, підвищується загальноосвітній і політехнічний рівень професійної освіти. Школярі орієнтуються на певний вид діяльності відповідно до виявлених у них інтересів, схильностей і потреб, забезпечується органічний зв'язок політехнічних і професійних завдань трудового навчання з практичною підготовкою школярів до трудової діяльності. Відкриваються міжшкільні

навчально-виробничі комбінати трудового навчання і професійної орієнтації та центри профорієнтації, створюються учнівські бригади як прогресивні форми трудової підготовки школярів до професійного самовизначення. Учні беруть участь у суспільно корисній праці під час літньої виробничої практики, у таборах праці і відпочинку. До завдань наукового обґрунтування системи профорієнтаційної роботи з учнями, її змісту і засобів здійснення належало ширше розгорнути соціологічні, психологічні, педагогічні й фізіологічні дослідження у профорієнтаційній сфері. Зокрема, увага скеровувалася на психологічне вивчення різних професій в умовах технічного прогресу, з'ясування вимог, що їх висувають професії. З метою надання учневі своєчасної профконсультаційної допомоги у справі його професійного вибору психологічна наука з'ясувала проблеми психології особистості, досліджувала структуру її мотиваційних рис (потреби, інтереси, настанови тощо), операційні якості (узагальнені вміння, здібності тощо), їх взаємозв'язок та закономірності онтогенетичного розвитку [16, с. 25].

Наприкінці 70-х років розроблено систему психодіагностичної профконсультації. У 1980 р. видано методичний посібник «Система профконсультаційної роботи зі старшокласниками». Вирішуються питання особистісного підходу в профконсультації, проектуванні професійних здібностей учнів. Провідним методологічним принципом стає принцип зв'язку політехнічного навчання з професійним. До неодмінних умов успішної допрофесійної підготовки школярів залічують єдність зусиль школи, сім'ї і громадськості [14; 22].

У 80-х роках формування професійної спрямованості розглядалось як сукупність соціологічних, соціально-економічних, психолого-педагогічних і медичних аспектів профорієнтаційної роботи, як тривалий процес ідейно-політичного, трудового, морального виховання та особистої трудової діяльності школярів. Науковці і практики порушували важливі проблеми ефективної підготовки молоді до праці: 1) виявлення соціального змісту професії та поєднання суспільних й особистих інтересів при виборі трудової діяльності; 2) узгодження соціальних наслідків науково-технічного прогресу, який впливає на характер і зміст праці й професій; 3) комплексного розв'язання проблеми профорієнтації як соціальної, економічної і педагогічної [28, с. 82, 87].

Постанова ЦК КПРС «Основні напрями реформи загальноосвітньої і професійної школи» (1984 р.) означувала трудову підготовку школярів як один з магістральних напрямів діяльності школи. Ста-

вилися першочергові завдання: 1) активізація діяльності міжгалузевих рад, міських і районних комісій з профорієнтації молоді; 2) координація Державним комітетом СРСР з праці і соціальних питань профорієнтаційної роботи; 3) створення (як експеримент) у міських і сільських районах низки центрів профорієнтації для організації роботи зі школами, учнями і батьками; 4) введення в школах курсу «Основи виробництва. Вибір професії»; 5) налагодження трудового навчання, суспільно корисної продуктивної праці на базі середніх шкіл тощо.

Відповідно до планів реформи школи Державний комітет СРСР з праці й соціальних питань створював нормативні документи, регламентував діяльність державної системи профорієнтації, розробляв положення про організацію центрів профорієнтації, впроваджував до практики їх роботи науково обґрунтовані методи дослідження і кількісної оцінки особистісних особливостей, професійних інтересів, намірів, індивідуальних здібностей учнів, провадив агітаційно-пропагандистську роботу з підготовки молоді до вибору професії, узагальнював і поширював передовий досвід профорієнтаційної роботи й т. ін. З'ясовуються сутність і проблеми соціалістичної профорієнтації, її зміст, а також мета, завдання і засоби профконсультаційної роботи задля свідомого вибору молоддю професії та задоволення потреб народного господарства [23; 34; 37].

Із середини 80-х років у суспільно-політичному житті, педагогічній думці переважають демократичні тенденції, гуманізується освіта, розвивається «педагогіка співробітництва», здійснюється перехід школи до розвивальної допомоги учням. На базі Державного комітету СРСР з праці і соціальних питань налагоджується активна підготовка профконсультантів. В «Основних напрямках перебудови вищої і середньої спеціальної освіти в країні» (1986 р.) наголошувалося на потребі використання методів психологічної і педагогічної наук для виявлення і розвитку схильностей і здібностей учнівської молоді. На цьому етапі розвитку і становлення профорієнтації склалася певна ієрархія рівнів управління системою підготовки учнів до вибору професійної діяльності. Зокрема: державний рівень; регіональний і галузевий; «школа — сім'я»; школа; особистісний рівень, тобто професійне самовизначення учнів [33; 37]. Отже, у другій половині 80-х років було створено державну службу профорієнтації учнівської молоді.

Також виявлено низку принципів профорієнтації — загальнопедагогічних, політехнізму, доступності, систематичності й наступ-

ності, взаємозв'язку школи, сім'ї, базового підприємства, професійних навчальних закладів і громадськості, багатоаспектності (комплексності), перспективності й прогнозування розвитку особистості учня відповідно до кадрової політики, зв'язку профорієнтації з життям, трудовою підготовкою учнів та практикою комуністичного будівництва, узгоджування особистих інтересів, схильностей і здібностей учнів та потреб країни у кваліфікованих кадрах, діяльно-активної спрямованості профорієнтації, соціально-професійного самовизначення (об'єктивна оцінка особистості учня відповідно до вимог майбутньої професії, свідоме й самостійне соціально-професійне самовизначення, свобода вибору професії) [33; 34].

Організаційно-методична структура соціалістичної профорієнтації охоплювала такі етапи: профосвіту, профпропаганду, профінформацію, профконсультацію, початковий профвідбір, профадаптацію. Так, у профінформаційній роботі ставилося за мету наступне:

1) об'єктивність у розкритті змісту професії (головні риси й особливості професії, їх оцінка);

2) перспективність (показ розвитку професії);

3) соціальна спрямованість (з'ясування соціально-економічного значення професії, потреби в ній);

4) систематичність і планованість (ознайомлення з основними професіями виробничої і невиробничої сфер);

5) розкриття структури профпридатності (роль психофізіологічних і психологічних якостей особи в опануванні професії і самостійній праці);

6) виявлення особистісного аспекту (піднесення значення працьовитості, наполегливості й інших якостей людини для успішної професійної діяльності).

Завдяки шкільній профінформації учні дізнавалися про масові професії народного господарства, умови їх здобуття. У них формувалися позитивне ставлення до різних видів професійної діяльності та стійкі професійні інтереси й умотивовані професійні наміри [38, с. 8; 42, с. 39].

Особливе місце у профорієнтаційній роботі відводилося профконсультації учнів — системі психолого-педагогічного вивчення особистості учня для надання йому допомоги в здійсненні професійного самовизначення, виборі професії чи напряму професійного навчання. Профконсультаційна практика шкіл охоплювала три основних напрями:

1) психолого-педагогічний (оцінювання ступеня професійної придатності учня; самовиховання учнем індивідуальних якостей, необхідних для певного виду професійної діяльності, поглиблення знань з базових для вибраної професії предметів);

2) довідковий (інформування учнів про ПТУ, технікуми і ВНЗ, строки навчання в них, умови прийому тощо);

3) медичний (визначення відповідності стану здоров'я учня вимогам певної професії) [35; 42, с. 41].

У профорієнтаційній роботі ставилося за мету вирішення переліку трьох груп завдань: 1) психологічний аналіз особистості учня; 2) зіставлення психологічної структури особистості та професії; 3) визначення засобів подальшого розвитку особистості, цілеспрямованого вдосконалення її психологічної структури. Передбачалося виявити й проаналізувати ставлення учня до конкретної професії та до трудової діяльності (моральна і мотиваційна орієнтація особистості), з'ясувати інтереси учня до окремих професій (професійні інтереси), видів трудової діяльності, тих чи тих навчальних предметів, позаурочних занять. З погляду організаційно-методичного наповнення, профорієнтація була комплексом педагогічних впливів на особистість школяра, його професійно-трудова і громадську спрямованість. У разі незбігання професійних інтересів і намірів з психологічною структурою особистості вирішувалося завдання професійного переорієнтування учня [35, с. 8, 10; 38; 39].

Розв'язання проблеми професійного самовизначення вимагало формування у молоді вмінь самостійного пошуку та аналізу професійної діяльності. Засобом отримання інформації про професії стає професіограма, яка містить опис психологічних характеристик та професійно важливих якостей спеціаліста (за [7]).

На думку радянських дослідників, вибір професії, професійно-навчального закладу або працевлаштування прямо чи опосередковано залежить від змісту, методів, організації навчання і виховання, стану навчально-матеріальної бази, ступеня підготовленості вчителів, стилю і традицій сімейного виховання. Тож навчальні заклади мали собі за обов'язок готувати школярів до професійного самовизначення усім змістом і методами навчально-виховної роботи. Цілком закономірно, що профорієнтаційна робота в школі як складова навчально-виховного процесу (його надбудова) проводилася під час вивчення базових дисциплін шкільного компонента. Водночас налагоджувалася взаємодія школи з соціальними інститутами — сім'єю,

середніми спеціальними і вищими навчальними закладами, а також з центрами профорієнтації молоді [16; 39].

Психолого-педагогічними засобами школа готувала учнівську молодь до професійного самовизначення через усвідомлення нею ставлення до себе як до соціального суб'єкта та активного суб'єкта вибору майбутньої професії. Крім того, у профорієнтаційній роботі впроваджувався діяльнісний підхід як усвідомлена активність учнів у професійному самовизначенні. Застосовувався індивідуальний підхід до кожного учня з використанням діагностичних методик, тестів і субтестів здібностей для визначення його самооцінки, природних нахилів, професійних намірів. Соціалістична профорієнтація як цілісна система передбачала, що всі її структурні компоненти (професійна просвіта; розвиток інтересів і схильностей учнів у різних видах діяльності — пізнавальній, трудовій, ігровій, комунікативній; професійна консультація; професійний відбір) орієнтуються на загальну мету — підготовку старшокласника до вибору професійної діяльності [24; 37; 45].

До науково обгрунтованої складової структури профорієнтації 60–80-х років сучасні дослідники відносять участь школярів у продуктивній праці з виховною метою. Також з'ясовують питання профдіагностики, профконсультації, мотивації, методологічних особливостей виховання і розвитку особистості учнів у процесі продуктивної праці. Соціалістичний етап вирізнявся розвиненою методичною і організаційною системою профорієнтаційної роботи та інтенсивними дослідженнями в галузі профконсультації старшокласників задля визначення її змісту, мети, завдань, засобів й умов й ін. [5; 20].

Під час профорієнтаційної роботи в школі учні ознайомлювалися зі змістом провідних професій народного господарства, культури, освіти, науки та були інформованими про потребу в них. Наявність робочих місць, зайнятість розглядалися як ключовий чинник залучення молоді до соціально-економічного життя. До форм професійної спрямованості належали уроки, практичні заняття, бесіди, диспути, екскурсії на народногосподарські об'єкти, факультативні уроки з профорієнтації, організацію клубів «за інтересами», виробничу й суспільно корисну працю, зустрічі з передовиками й новаторами виробництва, перегляд кінофільмів, телепередач, організацію вечорів техніки, роботу гуртків технічної творчості. Працювали міжшкільні НВК та шкільні навчально-методичні кабінети професійної орієнта-

ції, у школах створювалися ради з координації профорієнтаційної роботи з учнями.

У цей період розроблялася комплексна програма активного професійного орієнтування учнів, яка охоплювала разові, короткотривалі, середньотривалі, довготривалі форми та описувала методику проведення різних форм роботи тощо. Віддавалася перевага профорієнтаційним конференціям, диспутам, творчим конкурсам, «круглим столам» тощо.

До основних груп профорієнтаційних методів залічували інформаційно-довідкові, діагностичні, методи морально-емоційної підтримки учнів, методи ухвалення рішення і побудови перспектив професійного розвитку. Застосовувалися методи профконсультаційної роботи в школі: спостереження діяльності й розвитку (фізичного, психічного) школярів; вивчення продуктів діяльності учнів (педагогічний експеримент); складання та аналіз психолого-педагогічних характеристик учнів [35; 37].

Велика вага надавалася соціальній функції профконсультантів. З уваги до професійного майбутнього старшокласника профконсультант допомагав учням раціонально поєднати особисті й суспільні інтереси і потреби при виборі професії. У своїй роботі він спирався на відомості: 1) про зміст професії (професіограма); 2) про поточні й перспективні потреби в кадрах; 3) про індивідуальні якості учнів (особисті спостереження профконсультанта, оцінки вчителів і батьків, матеріали опитування і анкетування, результати тестового й апаратурного дослідження професійних особливостей учнів). Для зіставлення намірів і прагнень випускника класу та побажань батьків з об'єктивними даними про його успішність, нахили і здібності, відомостями про стан здоров'я наприкінці навчального року із старшокласниками проводилися підсумкові профконсультації [26; 35; 42, с. 41-42].

Профорієнтаційна робота з учнями здійснювалася до міри на науковій основі, досліджувалися проблеми вибору школярами професій у промисловості й сільському господарстві. Переважали зовнішні чинники вибору молоддю трудової діяльності – соціальні, соціально-політичні, економічні. Радянська школа готувала учнів до професійного самовизначення з опертям у навчально-виховній роботі на систему загальноосвітніх знань (уроки історії, суспільствознавства, економічної географії), політехнічне, трудове навчання [12; 15; 33].

Розширювалися рамки системного підходу до профорієнтації як науково обґрунтованої сукупності ідейно-політичних, соціально-економічних, психофізіологічних, педагогічних, медичних і правових профорієнтаційних заходів. Об'єднувалися зусилля представників різних галузей наукових знань — філософів й істориків, соціологів й економістів, психологів і педагогів, медиків і юристів, фахівців з наукової організації праці й управління. Сутність системного підходу виявлялася у діалектичній єдності змісту, принципів, методів, форм і компонентів системи профорієнтації у цілісному педагогічному процесі загальноосвітньої школи, здійснюваному завдяки взаємозв'язку загальноосвітньої і професійної школи, сім'ї, підприємств, громадськості, середніх спеціальних і вищих навчальних закладів тощо. За такого підходу передбачалося ефективне вирішення політико-виховних, соціальних, економічних завдань розбудови соціалістичного суспільства [28; 33].

На школу покладалася відповідальність за підготовку школярів до свідомого вибору професії з огляду на потреби народного господарства. Перед навчальними закладами (у т. ч. ПТУ, ВНЗ) ставилося завдання відтворювати робочу силу в умовах екстенсивно-планової економіки, командно-адміністративної системи управління та державної форми власності [38; 41].

Молодь зазвичай виховувалася на трудових традиціях радянського народу. У неї формувалися соціалістичні переконання і принципи, соціально-моральні цінності й інтереси, громадянська зрілість, цінності трудової діяльності, відчуття причетності до загальної справи, спільність життєвих сенсів. Підготовка до трудової діяльності передбачала соціально-моральне формування особистості учня як діяльного, свідомого суб'єкта процесу професійного самовизначення та як майбутнього суб'єкта соціалістичних суспільних відносин. Відтак учні ставали носіями моральних якостей соціалістичної людини — економічно-активної позиції, принциповості, довіри до людей, бережливості, працелюбності тощо. Профорієнтація здійснювалася на засадах рівності прав і обов'язків усіх громадян, солідарності, колективізму, соціального оптимізму.

Варто зауважити: впродовж розвитку системи соціалістичної профорієнтації набирали впливу взаємопов'язані об'єктивно-суб'єктивні суперечності (невідповідності), які стояли на заваді ефективній підготовці учнівської молоді до вибору трудової діяльності. Особливого розгляду і вирішення, згідно з дослідженнями Є. Климова, потребували такі основні противенства:

1) між об'єктивною потребою суспільства в кадрах та суб'єктивними обставинами — особистими професійними планами старшокласників;

2) між фактичною потребою народного господарства у припливі трудових ресурсів та особистими професійними планами молоді;

3) між високими запитами молоді до рівня праці на виробництві й реальним станом виробничої культури;

4) між об'єктивними вимогами трудових посад, професій та особистими якостями людей;

5) між вимогами плановості народного господарства і відповідно розподілу працездатного населення та тенденціями до стихійності цього процесу тощо [10, с. 22-27].

Наприкінці 80-х років під гнітом політичних і соціально-економічних чинників скасовуються обов'язки педагогів із провадження профорієнтаційної діяльності у школах. Чинним «Законом про зайнятість населення» (1991 р.) профорієнтаційна робота серед учнівської молоді покладається в обов'язок службам зайнятості населення та випробовується у ринкових обставинах.

Пострадянська психолого-педагогічна наука виявляє хиби соціалістичної профорієнтації, зокрема: 1) зниження рівня розробок профорієнтації — на першому місці не інтерес особистості, а завдання піднесення народного господарства; 2) здійснення профорієнтаційної роботи до 70-х років як профагітації; відсутність профадаптації, профдіагностики, профвідбору; брак свободи та можливостей вибору професії; 3) масове впровадження до практики роботи школи у 80-х роках системи профорієнтаційних заходів, не підкріплених спеціально навченими педагогічними кадрами, організаційно-педагогічним забезпеченням; 4) зосередження уваги науковців на виборі учнями спеціальностей робітничої і сільськогосподарської сфер та трудовій підготовці, підміні підготовки молоді до вибору професії політичною агітацією і пропагандою робітничих спеціальностей [6; 25; 29; 44].

Освітня система радянської пори мала тенденцію до знеособлення учня у навчально-виховному процесі, схематизації його професійного самовизначення. У колишній шкільній системі ідейно-політичного, морального, трудового виховання особистість формувалася відповідно до вимог, правил й інструкцій соціалістичної профорієнтації. Учень головно був об'єктом профорієнтаційної роботи, що призводило до формування його як пасивного індивіда, піддатливого зовнішнім упливам. Профорієнтаційна робота залишала

поза увагою власне процес вибору професії відповідно до індивідуальних властивостей старшокласників [21]. («Створений механізм, за умов домінування інтересів держави в підготовці підростаючого покоління до вибору майбутньої професії, давав змогу спрямовувати профорієнтаційні засоби на розв'язання передусім проблеми забезпечення виробництва фахівцями масових професій. Така система не була зацікавлена в запровадженні гнучких, автономних механізмів саморегуляції руху потенційних споживачів праці» [36, с. 6]). Водночас деякі вітчизняні автори 60–80-х років ХХ ст. обстоювали можливість залучення школяра до вибору професії не тільки як об'єкта, а і як його суб'єкта. Проте жорстка система виховання молоді не припускала виходу професійного самовизначення як соціального явища за радянські ідеологічні межі.

Отже, соціалістичній профорієнтації — складовій навчально-виховного процесу — бракувало соціально-педагогічного погляду на учня як на суверенну й активну особистість, котра сама продукує свою діяльність щодо професійного самовизначення задля творення самоцінної реальності свого буття. Через те знецінювалася свобода вибору професії як акт соціально свідомої та моральної діяльності. Важливо критично переосмислити організаційно-методичну структуру профорієнтації учнівської молоді у 60–80-ті роки ХХ ст. для знаходження конструктивних підходів до теоретичного й практичного розв'язання нинішніх проблем професійного самовизначення.

2.2. Тенденції підготовки старшокласників до вибору професійної діяльності у 90-х роках ХХ — початку ХХІ ст.

З 90-х років минулого століття профорієнтація втрачає загальнодержавне значення. Зводиться нанівець адміністративне регулювання попиту на робочу силу у сфері суспільної діяльності. Освітні заклади не переймаються справою соціального залучення школярів до продуктивної праці як засади їхнього професійного самовизначення. Даються взнаки обмаль профорієнтаційних засобів, невиваженість педагогів у їх виборі. В умовах нестабільної економіки профорієнтація не рухається заходами держави, приватних підприємств, бізнесових структур.

Запровадження в Україні ринкової економіки негативно позначилося на системі шкільної профорієнтації. Наказом Міністерства

праці України було закрито всі професійні центри, які обслуговували учнів шкіл з метою підготовки їх до свідомого професійного самовизначення. З падінням виробництва знищується до 2000 р. організаційна база профорієнтації учнівської молоді. Задля економії коштів підприємства згорнули діяльність своїх навчальних закладів, у яких готувалися робітничі кадри. Звузилося коло форм і методів профорієнтаційної роботи. Вибір майбутньої професії здійснювався переважно під впливом педагогічно неконтрольованих чинників [2; 6; 27].

На формування соціокультурних потреб молоді великою мірою вплинула руйнація ідеології колективної праці. Відмітними ознаками нинішнього етапу розвитку системи підготовки старшокласників до професійного самовизначення є незалучення учнів до суспільно корисної, продуктивної праці, ускладнення проблеми працевлаштування сільської молоді, поглиблення суперечностей між потребами суспільства у збалансованій структурі кадрів і суб'єктивним спрямуванням молоді щодо вибору трудової діяльності тощо [36, с. 408]. Не беруться до уваги соціально-економічні прогнози потреб регіонів у кадрах. Педагоги «...мало обізнані зі станом і перспективами розвитку ринку праці та соціально-професійними орієнтирами учнів» [8, с. 7].

Поступово розуміння сутності профорієнтації молоді трансформується із системи заходів впливу на створення організаційних, інформаційних, психолого-педагогічних умов для допомоги особистості в активному та свідомому професійному самовизначенні [22, с. 21]. На переконання дослідників, підготовка до професійного самовизначення передбачає залучення учнів до різних форм і видів діяльності, створення умов для пошуку ними засобів самовираження, посилення їхньої соціальної активності щодо вибору професії.

Змінилися пріоритети вибору професії: на першому плані — досягнення матеріального благополуччя. Знизився престиж професій освіти й культури, наукової діяльності. Збільшилася невідповідність між професійно-кваліфікаційною структурою випускників навчальних закладів і потребами ринку праці. Нині випускникам навчальних закладів важливо не стільки працевлаштуватися згідно з опанованою професією, скільки знайти хоч яку-небудь роботу [2; 43].

Сучасні дослідники звертаються до проблеми професійного самовизначення учнівської молоді з різних позицій — психолого-педагогічних, соціально-педагогічних тощо. За психолого-педагогічного підходу увага надається таким питанням:

1) формування у старшокласників образу «Я – майбутній професіонал», образу «Я – у світі професій», спрямованості старшокласників на майбутній професійний успіх;

2) руйнація у процесі профорієнтаційної роботи стереотипів ставлення молоді до робітничих професій як другорядних і низькооплачуваних та до праці в сфері матеріального виробництва;

3) диференційована допомога учням у професійному самовизначенні залежно від їхніх інтересів, нахилів, здоров'я, індивідуальних особливостей;

4) сприяння учителем розвитку в учнів навичок адаптації до умов ринкової економіки;

5) обґрунтований вибір сфери професійної діяльності, набуття компетентності, підприємливості, діловитості;

6) об'єктивна оцінка особою власних індивідуальних особливостей, зіставлення своїх професійно важливих якостей і можливостей з вимогами, необхідними для оволодіння конкретною професією;

7) сформованість в особистості професійно важливих якостей – психічних, психологічних, фізичних властивостей, а також особистісних якостей – здібностей, інтересів, ціннісних орієнтацій, професійних планів тощо.

За соціально-педагогічного підходу до вибору молоддю професії постають проблеми соціально-професійного самовизначення:

1) усвідомлення старшокласниками своєї ролі у системі соціальних відносин;

2) детермінації кар'єрної стратегії, соціально-статусного просування за соціальної самоідентифікації особистості, створення соціальних умов життєдіяльності, соціально-економічної ситуації в країні, регіоні;

3) вибору професії учнівською молоддю через його соціальну й економічну складність;

4) соціальної та особистісної зрілості молоді;

5) вибору професії у сенсі вибору стилю життя;

6) розроблення і впровадження до практики діяльності школи системи профорієнтаційної роботи з учнями, адекватної соціально-економічним реаліям;

7) узгляднювання соціальних мотивів вибору професії;

8) усвідомлення особистістю свого місця у соціальній структурі суспільства, свого зв'язку з соціальними групами і можливостей переміщення на певну соціальну позицію;

9) самоусвідомлення старшими учнями своїх переконань як основи ухвалення суб'єктивно адаптованих рішень щодо вибору і реалізації засобів соціально-професійного самовизначення.

Серед наукових підходів до розв'язання проблем професійної орієнтації виділяють такі: *людиноцентристський* (вимір професійного самовизначення як буття людини; головне — людина, розвиток творчих потенцій особистості — розуму, знання, мудрості); *ринковий* (інтерес, потреби, мотивація до отримання прибутку, збагачення); *монетарний* (професійне самовизначення і проєкт життя будуються за вимогами економічних запитів, з огляду на ринкове середовище, «ринкові» цінності); *естетичний* (людина у професійному самовизначенні не визначається як самість, живе зовнішнім і чуттєвим); *етичний* (незалежність професійного самовизначення від зовнішнього; індивід сам вибирає самого себе); *онтологічний* (власна активна діяльність людини продукує сенс її буття і професійного самовизначення; служіння завдяки професійному самовизначенню вищим ідеалам стосовно людини; повноцінне проживання людиною свого віку через вибір проєкту життя за покликом совісті й сумління). Можливі й інші підходи (відповідно до ідеології і моралі суспільства): *соціально-культурний, цивілізаційний, технократичний, утилітаристський*.

Професійне самовизначення науковці розглядають як особисте комплексне завдання: вибору професії, свого місця в світі професій, формування ставлення до професійної діяльності і до себе, професійної позиції, стилю, пошуку сенсів у професійній самоосвіті й самоактуалізації та становлення особистості у змінюваних соціально-економічних і технологічних умовах розвитку професійного середовища [46 й ін.].

Плідною є думка сучасних учених про необхідність розв'язувати проблему професійного самовизначення учнівської молоді через: а) вивчення структури особистих сенсів як механізмів усвідомленого професійного самовизначення (І. Волощук); б) дослідження соціально-психологічних характеристик особистості (Г. Грищенко); в) з'ясування факторів соціальної та особистої зрілості (В. Панченко); г) розроблення і впровадження до практики роботи шкіл системи профорієнтаційної роботи, адекватної соціально-економічним реаліям (С. Осадчий).

Дослідники вважають за потрібне висвітлювати назрілі психолого-педагогічні й соціально-педагогічні проблеми профорієнтації учнівської молоді. Серед них:

- 1) нерозробленість питання системної шкільно-сімейної підготовки старшокласників до професійного самовизначення;
- 2) брак інноваційності у сфері підготовки молоді до професійного самовизначення;
- 3) недостатнє сприяння владних структур співпраці школи й сім'ї у справі підготовки учнів до професійного самовизначення;
- 4) відсутність спеціальних історико-педагогічних і психолого-педагогічних досліджень розвитку ідеї соціально-професійної спрямованості учнівської молоді в конкретні періоди суспільних відносин народу.

Професійне самовизначення сучасних старшокласників передбачає самопізнання і самооцінювання ними власних можливостей — інтелектуальних, соціальних, духовних і фізичних та своєї повсякденності, зрозуміння своєї реальної дійсності, якості життя, своєї ідентичності, соціального самопочуття, а також творення засобів утілення професійного вибору. Незаперечними є положення дослідників (Д. Закатнов, Є. Климов, О. Мельник, Є. Павлютенков, М. Тищенко й ін.), що формування професійного самовизначення передбачає: а) наявність суб'єкта діяльності — учня, ціннісних уявлень, інтересів, готовності й мотивації старшокласника до самопізнання, самооцінки й самовдосконалення, б) аналіз професій, вибір профорієнтаційної стратегії, розвиток вольових якостей, узгодження суб'єктивних чинників вибору професії з об'єктивними. На переконання науковців, аби підготувати учнівську молодь до професійного самовизначення, потрібно сформуванню в неї настановлення на власну активність як основу професійного самовизначення, забезпечити формування «образу Я» старшокласника як суб'єкта професійного самовизначення та майбутньої професійної діяльності.

Ідея професійного самовизначення старшокласника — пізнай себе, своє «Я» у саморозвитку та своє професійне самовизначення завдяки особистій профорієнтаційній діяльності. Усвідомлення педагогікою необхідності власної діяльності учня має методологічне значення у справі професійного самовизначення молоді. Сучасний старшокласник самореалізується через творення індивідуальної системи розвитку професійного самовизначення. Самостійна діяльність учнів щодо професійного самовизначення (за наявності цілорациональних дій) є критерієм якості їхньої підготовки до вибору професії. Активна діяльність учнівської молоді щодо професійного самовизначення має для неї соціальний і культурний сенс. Професійне самовизначення як соціальне явище стає реальним через освоєн-

ня його в діяльності старшокласників. Сутність і зміст професійного самовизначення досягаються у діяльнісному контексті. Особиста діяльність старшого учня щодо професійного самовизначення – це формування себе як суб'єкта професійного самовизначення.

Вагомими у профорієнтаційній роботі є соціально-педагогічні положення, як-от:

1) професійне самовизначення має для особистості значення, коли передбачається подальший її освітній, інтелектуальний розвиток;

2) професійне майбутнє молоді, має проектуватися не в пристоюванні до ринкових (корпоративних) цінностей, а в реалізації процесу становлення особистості як антропосоціального цілого;

3) людина у своїх соціально-економічних («ринкових») трансформаціях має залишатись ідентичною собі – своєму образу «Я»;

4) успішність підготовки до професійного самовизначення зумовлена рівнем усвідомлення кожним старшокласником свого ставлення до себе як до самоактуалізованого соціального суб'єкта інформаційного суспільства, а ще – суспільства знань;

5) професійне самовизначення – це не лише отримання (за добрих обставин) професії відповідно до своїх мотивів, здібностей, нахилів, а й утвердження себе в суспільстві, соціальних відносинах, ринковій економіці завдяки ґрунтовній освіті.

В організаційно-методичному плані теперішня профорієнтація покликана вирішувати такі завдання: вивчення і формування професійних інтересів, здібностей, мотивів діяльності, набуття системи знань, потрібних для вибору професії, створення умов для перевірки на практиці схильностей і здібностей учнів, консультування з питань вибору професії, надання учням можливостей отримання професійної підготовки, а також допомоги у вирішенні питань працевлаштування [32].

У змісті, формах і методах підготовки нинішньої учнівської молоді до вибору професії виражається її соціально-економічна орієнтація, здійснювана на підставі власних і групових соціокультурних цінностей та під впливом прагматичних інтересів для задоволення своїх потреб – духовних, матеріальних, раціональних, ірраціональних тощо. Стратифікована учнівська молодь до міри розуміє, що її місце в суспільстві залежить від твореного нею образу соціально-професійного «Я» та її обставин – соціальних, сімейних, матеріальних, а отже, від професійного самовизначення як чинника подальшого формування особистості, становлення її індивідуальної своєрідності

та професійної успішності. Вибираючи професію, молодь вибирає передусім трудову діяльність — творчу, інтелектуальну, високоефективну, добре винагороджувану, організовану самим працівником. Свідоме професійне самовизначення учня є також способом розв'язання суперечностей між його інтересами, мотивами, потребами (цілепокладанням) щодо майбутньої трудової діяльності та самою трудовою діяльністю (професією), суспільним поділом праці.

При розгляді проблеми професійного самовизначення учнівської молоді важать такі соціальні аспекти:

- 1) об'єктивні й суб'єктивні чинники, які визначають якісну своєрідність молоді;
- 2) процеси соціального становлення та розвитку молоді;
- 3) стан і динаміка ціннісних орієнтацій молоді;
- 4) чинники формування в молоді соціальних, моральних, професійних інтересів і позицій;
- 5) механізми виховання і соціалізації молоді, рівень набуття нею соціальної зрілості та становлення її як суб'єкта історії;
- 6) соціально-економічні й інші життєво важливі умови існування молоді та її розвитку;
- 7) актуальні соціальні, економічні й правові проблеми молоді тощо (за [40, с. 366]).

Учнівська молодь стикається з труднощами створення образу професії, який відповідає соціальним реаліям нинішнього українського суспільства. Проте завдяки вільному доступу до каналів інформації старшокласники набувають віртуального життєвого досвіду про соціальну сутність праці. Старшокласникам до міри відомо, що праця (трудова діяльність) виконує певні функції:

- 1) статусну функцію, яка полягає у визначенні соціального статусу, становища людини за професією;
- 2) функцію становлення особистості — забезпечує вільний розвиток сутнісних сил особистості;
- 3) ціннісну функцію — формує у працівника ціннісні настановлення, мотиваційну сферу, життєві цілі й плани на майбутнє;
- 4) функцію створення матеріально-духовних благ — забезпечує передусім матеріальний добробут працівника і його сім'ї;
- 5) соціально-диференційовану функцію — творить структуру суспільства, зокрема її головну складову — середній клас. І якість названих функцій залежить від виду виконуваної людиною праці.

Учні старших класів розрізняють працю за змістом як просту, складну, творчу, репродуктивну, фізичну, розумову, ручну й механі-

зовану, поділяють її на матеріальну, духовну, організаторську, обслуговуючу. Також інформовані про умови праці: соціально-економічні, санітарно-гігієнічні, психофізіологічні, організаційні, естетичні, соціально-психологічні. Їм відомо про головні ознаки праці — суспільний характер, доцільність, антропологічність, творчість, корисність, витратність.

Сьогодні є потреба легітимно з'ясувати, зокрема засобами педагогічного дискурсу в шкільно-сімейному просторі, соціальну сутність, функції, види, умови, ознаки праці задля обґрунтованого й раціонального професійного самовизначення старшокласників. Наразі не демократичною є соціально-педагогічна позиція деяких працівників школи, які вдаються до позиціонування робітничих професій для нібито задоволення матеріальних потреб суспільства. Щоб надати робітничим професіям соціальної привабливості, експлуатується довіра учнів і їхніх батьків. Через схиляння старшокласників до вибору цих професій робиться спроба змусити їх професійно самовизначитися на горизонтальному ієрархічному рівні або ж рухатися по низхідній.

Вибір учнями не-робітничих професій є закономірним явищем, тож не здійснюється під впливом випадкових чинників. Сучасна молодь прагне здобути вищу освіту, аби бути цивілізованими, культурними, освіченими громадянами інформаційного суспільства, а відтак творцями суспільства знань. Можна зробити висновок: учнівська молодь сама вибирає престижні професії, поширені передусім у сфері трудової діяльності середнього класу.

Однією з ознак професійного самовизначення є соціально-професійне уподібнення старшокласників з іншими громадянами в умовах ринку праці, яке ґрунтується на соціальному отождненні соціальних статусів (свого й іншої людини), співвіднесенні свого соціального статусу зі шкалою цінностей суспільства. Відтак молодь отримує уявлення про соціальний престиж особистості (страсти) та ранжує соціальні статуси. Свої соціальні можливості вона намагається зіставляти не з абстрактними уявленнями диференційованого, стратифікованого суспільства, а з об'єктивними й конкретними вимогами, запитами й інтересами середнього класу та доходити соціально адекватних висновків.

Уважаємо за потрібне ознайомлювати учнівську молодь з показниками розвитку людського потенціалу, зайнятого у трудовій діяльності середнього класу (виміри: тривалість життя, рівень освіти тощо) та із стандартами його умов і рівня життя. Зміцнення житте-

здатності українського середнього класу приведе до зростання виробництва, підвищення матеріального і культурного рівня населення. Набудуть популярності і професії у педагогічній сфері, й професії, у яких зайняті висококваліфіковані спеціалісти.

Відмінності між колишньою і сучасною організаційно-методичними структурами профорієнтації зумовлені різними соціально-педагогічними підходами до розв'язання проблеми професійного самовизначення учнів. Нинішню організаційно-методичну структуру профорієнтації доцільно вдосконалювати з огляду на особливості соціально-економічного розвитку країни, ринкової економіки, формування українського середнього класу.

Через радикальні зміни у всіх сферах економічного і суспільного життя, появу в Україні наприкінці ХХ ст. ринку праці, ринку найманої робочої сили, а також через зміну соціально-економічних, соціально-трудових відносин та внаслідок соціальної стратифікації постала потреба впроваджувати реорганізаційну парадигму профорієнтаційної роботи в навчальних закладах за кардинального перегляду ідеології, методології, структури, змісту, підходів, настановлень у профорієнтаційній діяльності на принципах системності й цілеспрямованості, демократизму, гуманізму й відкритості. Натепер упроваджується адаптаційна парадигма професійного самовизначення учнів, зумовлена тенденцією до вдосконалення, модернізації, оптимізації соціалістичної профорієнтації.

2.3. Ціннісні пріоритети професійного самовизначення сучасної учнівської молоді: профорієнтаційна ідеологія

Цінності професійного самовизначення учнівської молоді — система її психолого-педагогічних, економічних, етичних, правових, філософських поглядів на майбутню трудову діяльність, ринок праці, статуси роботодавців і найманих працівників, суспільно-економічні відносини народу, зміст профорієнтації у школі й сім'ї.

Сутність профорієнтаційної ідеології — ідеї, цінності, ціннісні орієнтації, пріоритети, які формуються на основі суспільно-економічних інтересів, потреб, мотивів, переконань, уявлень; форма суспільно-економічної свідомості, концептуальна програма дій спільноти, соціальних інститутів, державних установ, бізнесових структур, підприємств приватної власності. Базові поняття «суспільство», «ринкова економіка», «ринок праці», «профорієнтація молоді», «життєвий проект», «середній клас» тощо сприймаються з ідеологіч-

ною оцінкою. «Демократична держава, як це робить будь-яка недемократична, повинна чітко усвідомлювати свою власну ідеологію», — вважав В. Лісовий [19, с. 77]. «Не слід, — переконаний Г. Балл, — виявляючи свого роду снобізм, третирувати ідеологію як щось непотрібне або принципово антигуманне й антикультурне. <...>Ідеологія потрібна суспільству» [1, с. 44, 45].

З погляду дослідниці О. Кисельової, ринок — «...царина дійсності, де переважають пристрасті, інтереси й прагнення прибутку». Тому його відмітною ознакою є тенденція втручатися і в політичне, і в громадянське суспільство. Економічні сили добирають усіх способів впливати і на державу, і на суспільну думку [9, с. 154]. Маємо споживачку ідеологію ринкової економіки замість справедливого «...розподілу в суспільстві ресурсів і можливостей їх здобуття» (А. Пріллєтенські), а отже, вільного й неупередженого вибору старшокласниками майбутньої трудової діяльності.

Профорієнтаційна діяльність сучасної української школи і сім'ї випробовується у ринкових обставинах. Нині панують цінності вітчизняного ринку праці з обмеженою відповідальністю перед молоддю за її життєві проекти. Вплив ринкової ідеології на свідомість молоді притлумлює у неї формування громадянських, соціальних, моральних мотивів вибору професії.

Сучасна профорієнтація творить цінності так званого ринкового матеріалізму, сповідування яких виявляється у соціальній незалученості молоді до виконання суспільних обов'язків. Молодь не заохочується до суспільно продуктивної праці, відтак не усвідомлює значення майбутньої професії для розвитку країни. У молоді як об'єкта застосування технологій монополістичного капіталу формуються ситуативні цінності, соціальний екстремізм, риси маргіналізованої, дегуманізованої особистості на шкоду суспільним інтересам. Виховання у молоді активної життєвої позиції спрямовується на задоволення у майбутньому головно особистих потреб, часто-густо матеріальних. Передусім формуються якості конкурентної особистості — мобільність, контактність, ринкова ініціативність, цілеспрямованість. В ієрархії суспільних цінностей перші місця посідають передусім професійні цінності заодно з індивідуалізмом, кар'єризмом, утилітаризмом.

Український ринок праці нелегітимно програмує і опосередковано контролює профорієнтаційну діяльність школи і сім'ї з формування проекту життя учнівською молоддю — людським ресурсом ринкової економіки за одночасного виховання у молоді ідеологіч-

ної пасивності. Соціальні інститути — школа, сім'я — практично не мають змоги і волі (соціальної і моральної) спиратися у своїй профорієнтаційній діяльності на цінності демократичного суспільства. Тож профорієнтація спрямовується на формування учнівських професійних запитів в інтересах корпоративного капіталу.

Для учнівської молоді механізмом самопізнання, як і для соціальної групи, слугують ідеологія, ідеологічна свідомість. Предмет «профорієнтаційної ідеології» — сутність суспільно-економічних відносин між їх суб'єктом — роботодавцем (бізнес-класом) й об'єктом — найманою робочою силою. Ідеологія професійного самовизначення сучасної молоді замикається на соціальній ексклюзиві, соціальній поляризації. Проєкт життя молоді обмежується прагматичним аспектом: краща — гірша робота, вища — нижча зарплата. Через знецінення ідеології суспільного розвитку всі професійні вибори зводяться до пропонування-попиту часто прихованого ринку праці.

Нині саме життя висуває достатньо аргументів для формування ідеологічної свідомості, ідеологічного розвитку, ідеологічної солідарності української молоді. Ідеологічна орієнтація молоді на розбудову демократичного суспільства, участь у його життєдіяльності — передумова творення інноваційної програми-максимуму шкільно-сімейної профорієнтації молоді.

Ідеологію можна визначити «...як базову для певної (зазвичай, колективної) діяльності систему ціннісних орієнтирів, уявлень про об'єкти й цілі діяльності та стратегії її реалізації» [1, с. 45]. Не треба забувати той факт, що державні, освітні, наукові й правові установи «...керуються певними ідеологіями, незалежно від того, усвідомлюють вони це чи ні» [19, с. 56]. Однак ідеологічну форму самосвідомості соціальних суб'єктів дотепер було оголошено недемократичною, ворожою демократії [11, с. 28]. Тому бракує ідеології гармонійного і стійкого розвитку українського суспільства. Потреби, інтереси ринкової економіки не узгоджуються з вимогами соціальної, демократичної держави. Філософія постмодернізму «...привела сучасний світ до повної ідеологічної безструктурності, безформності, світоглядного розпаду, до браку зрозумілих істин» [17, с. 17].

Профорієнтаційна ідеологія має брати до уваги «мотиви як суб'єктивні показники» [3]. Джерелом розвитку провідних мотивів вибору старшокласником професії є суспільне виробництво матеріальних і духовних цінностей. На загал потенційні мотиви в онтогенезі — це властиві певному суспільству цінності, ціннісні орієнтації, ідеали, тобто його ідеологія, ідеологічні цінності. У разі їх інтеріоризації

особистістю вони можуть набувати спонукальної сили і ставати реальними мотивами вибору професії [4, с. 381]. Через несформованість у молоді громадянських, соціальних, моральних мотивів вибору життєвих проєктів та переважання мотивів-стимулів (другорядних мотивів — мотивів ринку праці, роботодавця, найманого працівника) в ієрархічній структурі мотивів старшокласника притлумлюються воля до змагання за своє і свого народу краще майбутнє, ментальна впевненість у можливостях громадянського суспільства, людська гідність, життєва позиція, моральна самосвідомість, солідарність, соціальний оптимізм, соціальна справедливість. Розвиваються недовіра до світу й себе самого, егоїзм, гординя, апатія, фаталізм та інші негативні риси людини. У молоді формується схильність до ситуативної етики — «ринкової етики».

На думку сучасних дослідників, профорієнтація у школі й сім'ї як система має надати людині ідеологію, методологію і технологію планування і здійснення свого професійного й кар'єрного розвитку. Крім того, увагу учнів слід зосередити «...не лише на тому, ким бути, а й на тому, щоб вони чітко усвідомили — яким бути» [13; 18, с. 203].

Проблема професійного самовизначення молоді загострюється через здебільшого «технологічний» підхід до профорієнтаційної роботи в школі. За цього підходу професійне самовизначення учнів обмежується іманентним — тим, що внутрішньо властиве професії, впливає з її сутності. Тобто джерело вибору учнем своєї трудової діяльності міститься у самій професії як об'єкті. В ієрархії цінностей молоді, як зазначалося вище, на першому місці виявляються професійні цінності. Вважається: якщо раніше треба було усвідомити, знайти своє місце в суспільстві, то тепер у світі професій. Свобода самовираження молоді обмежується суто професійними ідеалами.

Ідеологічна (виховна, світоглядна) стратегія професійного самовизначення ґрунтується на припущенні, що ідеї суспільства як керівні начала мають значний вплив на життєві вибори молоді. «Вкрай важливо знати, — зауважує О. Пряжникова, — які ідеї панують в суспільстві (може, для одних мас людей це ідея «нагромадження будь-яким способом», а для інших — це ідея «скоріше і подалі виїхати з цієї країни», а ще для якихось людей — це прагнення не втратити совість у цій складній ситуації)». Можливо, ця ідеологічна стратегія і є найголовнішою у професійному й особистісному самовизначенні [37, с. 178].

Парадокси у профорієнтаційній роботі спричинюють прагматична, утилітарна ідеологія ринку праці, ідеологічна стратифікація суспільства (попри економічну, політичну й професійну — за П. Со-

рокіним), недооцінювання значення ідеології для суспільного життя, яка «...окреслює ситуацію людини у сучасному світі загалом» [47, с. 145]. Шкільна профорієнтація у наслідку виховує «одномірну особистість» випускника школи — майбутнього «громадянина-споживача», котрому притаманна соціальна конформність і котрий прагне «мати», а не «бути».

Проблема професійного самовизначення — головна проблема життя людини [30] як суспільної істоти в цивілізованому демократичному суспільстві. Тож у профорієнтаційній діяльності школи чільне місце мають посісти термінальні цінності — складова національної і громадянської ідеології. Серед них: 1) національні цінності — український патріотизм, національна гідність, орієнтація власних зусиль на творення Української держави, прагнення побудувати справедливий державний устрій, протидія антиукраїнській, асоціальної ідеології тощо; 2) громадянські цінності — рівність громадян перед українськими законами, права людини — на життя, власну гідність, безпеку й працю, рівність можливостей, суверенітет особи, готовність до захисту індивідуальних прав і свобод тощо [31, с. 10-11]. А ще — орієнтація на суспільний ідеал (не на цінності ринку праці), впровадження людиноцентристської моделі профорієнтації молоді (орієнтація освіти й виховання на їх вимір людиною [17, с. 30]), виробництво суспільних благ для потреб українського народу, безпека і висока якість життя, духовно-моральний розвиток кожної сім'ї.

Професійне самовизначення учнівської молоді є активною діяльністю ідеологічно свідомих його суб'єктів, що гарантує повноцінне життєве вкорінення кожної особистості в демократичному суспільстві своєї країни. Сутність професійного самовизначення — у його сучасній профорієнтаційній ідеології як системі психолого-педагогічних, етичних, економічних, правових поглядів педагогів, батьків і старшокласників на цінності, завдання, очікувані результати їхньої сумісної профорієнтаційної діяльності. Збираючи увагу на провідних мотивах професійного самовизначення учнівської молоді, новітня профорієнтаційна ідеологія покликана забезпечити вихованцям темпоральний вибір свого майбутнього за усвідомлення ними, яке суспільство вони невдовзі будуватимуть.

Література

1. Балл Г.О. Сучасний гуманізм і освіта: Соціально-філософські та психолого-педагогічні аспекти / Г.О. Балл. — Рівне : Ліста-М, 2003. — 128 с.
2. Білоус П. Проблема професійної орієнтації в сучасних умовах / Павло Білоус // Педагогіка і психологія професійної освіти. — 2005. — № 3. — С. 175-184.

3. Волков О. М. Політична ідеологія: історична реконструкція поняття та методологічні засади дослідження / О. М. Волков // Мультиверсум. Філософський альманах : зб. наук. праць / відп. ред. В. В. Лях. — К. : Стило, 1998. — Вип. 2. — С. 116-155.
4. Головин С. Ю. Словарь психолога-практика / Сергей Юрьевич Головин. — 2-е изд., перераб. и доп. — Минск : Харвест, 2007. — 976 с. — (Библиотека практической психологии).
5. Закатнов Д. Зміст і форми профорієнтаційної роботи зі школярами у 20-30-х роках ХХ ст. / Дмитро Закатнов // Нова пед. думка. — 2004. — № 2. — С. 7-11.
6. Закатнов Д. А. Профорієнтаційна направленість загальноосвітньої підготовки молоді / Д. А. Закатнов // Постметодика. — 2008. — № 2. — С. 29-33.
7. Закатнов Д. О. Професіографія як засіб підготовки старшокласників до професійного самовизначення / Д. О. Закатнов // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. праць. — Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2005. — Вип. 7. — С. 309-314.
8. Капустіна О. В. Педагогічні умови активізації професійного самовизначення старшокласників у навчально-виховній діяльності школи : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / О. В. Капустіна. — К., 2004. — 20 с.
9. Кисельова О. Етичний вибір громадянського суспільства / Оксана Кисельова // Цінності громадянського суспільства і моральний вибір: український досвід. — К. : Етна-1, 2006. — С. 152-157.
10. Климов Е. А. Психолого-педагогические проблемы профессиональной консультации / Евгений Алексеевич Климов. — М. : Знание, 1983. — 98 с.
11. Козлова О. Н. Развитие идеологии и социальные конфликты / О. Н. Козлова // Социологические исследования. — 1993. — № 4. — С. 25-29.
12. Колісник Т. П. Основні етапи розвитку систем профорієнтаційної роботи з учнівською молоддю (20-ті роки ХХ ст. — початок ХХІ ст.) / Т. П. Колісник // Педагогічний процес: теорія і практика : зб. наук. праць / Ін-т педагогіки і психології професійної освіти АПН України [та ін.]. — К. : Вид-во ПЛІ «ЕКМО», 2004. — Вип. 2. — С. 84-92.
13. Кондратова Н. О. Профорієнтація в неперервній освіті / Н. О. Кондратова // Стан і перспективи професійної орієнтації, трудового і профільного навчання та підготовки учнів загальноосвітніх навчальних закладів. — Бориспіль; К. : Інститут проблем виховання АПН України, 2002. — С. 1417.
14. Коротов В. М. Новый этап в развитии общеобразовательной школы / В. М. Коротов // Советская педагогика. — 1978. — № 3. — С. 3-9.
15. Костюк Г. С. Професійне самовизначення як фактор формування особистості / Г. С. Костюк // Радянська школа. — 1967. — № 3. — С. 1-8.
16. Костюк Г. С. Роль професійного самовизначення у формуванні особистості / Г. С. Костюк // Професійна орієнтація учнів / упоряд. З. С. Нечипорук. — К. : Радянська школа, 1971. — С. 17-26.
17. Кремень В. Г. Людиноцентризм в освіті: сучасний напрям розвитку духовності нації / В. Г. Кремень // Педагогіка і психологія. — 2006. — № 2. — С. 17-30.
18. Литвинова Н. Профорієнтація як засіб підготовки молоді до праці / Наліна Литвинова // Педагогіка і психологія професійної освіти. — 2007. — № 3. — С. 200-209.

19. Лісовий В. С. Культура — ідеологія — політика / Василь Семенович Лісовий. — К. : Вид-во ім. Олени Теліги, 1997. — 350 с.
20. Мельник О. В. Підготовка старшокласників до самостійного вибору професії : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / О. В. Мельник. — К., 2003. — 20 с.
21. Мельник О. В. Проблеми професійної орієнтації учнівської молоді та перспективні напрями її вирішення / О. В. Мельник // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. праць. — Кам'янець-Подільський: Видавець Зволейко Д. Г., 2011. — Вип. 15, кн. 1. — С. 283-293.
22. Мельник О. В. Сучасний стан та перспективи розвитку теорії і методики професійної орієнтації дітей, молоді та дорослих в Україні / О. В. Мельник // Розвиток професійної орієнтації в Україні : наук.-допом. бібліогр. покажч. / АПН України, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського [та ін.]. — К.; Черкаси, 2009. — С. 13-26.
23. Михайленко Н. А. Формування готовності старшокласників до професійного самовибору як педагогічна проблема / Н. А. Михайленко // Педагогічні науки : зб. наук. праць / Сумський держ. пед. ун-т ім. А. С. Макаренка. — Суми : Сумський ДПУ ім. А. С. Макаренка, 2007. — Ч. 3. — С. 151-157.
24. Момот Л. Л. Діяльнісний компонент змісту освіти / Л. Л. Момот // Наукові і освітянські методології та практики. — К. : ЦГО НАН України, 2007. — Вип. 3. — С. 414-424.
25. Москалик Г. Філософія формування професійної орієнтації школяра через систему позаурочних технологій / Геннадій Москалик // Нова педагогічна думка. — 2010. — № 3. — С. 6-9.
26. Назимов І. М. Важлива ділянка навчально-виховної роботи / І. М. Назимов // Радянська школа. — 1967. — № 3. — С. 8-13.
27. Ничкало Н. Г. Трансформація професійно-технічної освіти України : [монографія] / Неля Григорівна Ничкало. — К. : Педагогічна думка, 2008. — 200 с.
28. Новиков В. В. Социальные проблемы подготовки молодежи к труду / Вячеслав Васильевич Новиков, Эдуард Николаевич Фетисов. — М. : Мысль, 1984. — 216 с.
29. Олеярник О. В. Розвиток ідеї професійної спрямованості навчання старшокласників у вітчизняній педагогічній думці (50-80-ті роки ХХ ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / О. В. Олеярник. — Кіровоград, 2009. — 20 с.
30. Панченко В. Професійне самовизначення в історії розвитку психологічної думки на Україні / Віктор Панченко // Професійна освіта: педагогіка і психологія / (пол.-укр., укр.-пол. журн.). — К.; Ченстохова, 2004. — Вип. 6. — С. 91-102.
31. Підласий І. Ідеали українського виховання / Іван Підласий // Рідна школа. — 2000. — № 4. — С. 6-13.
32. Побірченко Н. А. Профорієнтація учнівської молоді : посібник / Н. А. Побірченко, А. Л. Шайкова. — К. : Науковий світ, 2009. — 226 с.
33. Профессиональная ориентация молодежи / [А. Д. Сазонов, Н. И. Калугин, А. П. Меншиков и др.] — М. : Высшая школа, 1989. — 272 с. — (Профорієнтація).
34. Профессиональная ориентация учащихся : учеб. пособие для студ. пед. ин-тов / [А. Д. Сазонов, В. Д. Симоненко, В. С. Аванесов и др.] ; под ред. А. Д. Сазонова. — М. : Просвещение, 1988. — 223 с.

35. Профконсультационная работа со старшеклассниками / под ред. Б. А. Федоришина. — К. : Радянська школа, 1980. — 160 с.
36. Профориєнтаційна робота зі школярами в умовах профільного навчання : наук.-метод. посібник / О. В. Мельник, І. Л. Уличний. — К. : Педагогічна думка, 2008. — 120 с.
37. Пряжнікова Е. Ю. Профориєнтація : [учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений] / Е. Ю. Пряжнікова, Н. С. Пряжніков. — [4-е изд., стер.]. — М. : Изд. центр «Академия», 2008. — 496 с.
38. Система профориєнтаційної роботи со старшеклассниками / Б. А. Федоришин, С. Е. Карпиловская, Р. И. Митгельман и др.; под ред. Б. А. Федоришина. — [2-е изд., перераб. и доп.]. — К. : Радянська школа, 1988. — 176 с.
39. Скаткин М. Н. Трудовое воспитание и профориєнтація школьників / Михаил Николаевич Скаткин, Эдуард Георгиевич Костяшкин. — М. : Просвещение, 1984. — 192 с. — (Библиотека директора школы).
40. Соціологічна енциклопедія / [уклад. В. Г. Горodianenko]. — К. : Академвидав, 2008. — 456 с. — (Серія «Енциклопедія ерудита»).
41. Ткачук С. Професійне самовизначення учнів як соціально-педагогічна проблема / Станіслав Ткачук // Професійне становлення особистості: проблеми і перспективи: матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф., м. Хмельницький, 22-24 жовт. 2009 р. — Хмельницький, 2009. — С. 405-409.
42. Тхоржевський Д. О. Трудове виховання і професійна орієнтація школярів / Дмитро Олександрович Тхоржевський, Ігор Миколайович Назимов. — К. : Т-во «Знання» УРСР, 1979. — 48 с.
43. Федоришин Б. Система професійної орієнтації як фактор формування особистості: історико-психологічний аспект / Борис Федоришин // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми : зб. наук. праць / редкол. І. А. Зязюн (голова) [та ін.]. — Вип. 9. — К.-Вінниця : ДОВ «Вінниця», 2006. — С. 215-219.
44. Черниш А. Історичні аспекти створення та проблеми організації профориєнтаційної роботи в середніх загальноосвітніх закладах / А. Черниш // Нова педагогічна думка. — 2006. — № 3. — С. 98-101.
45. Чистякова С. Н. Профессиональная ориентация школьников: организация и управление / Светлана Николаевна Чистякова, Николай Николаевич Захаров. — М. : Педагогика, 1987. — 160 с.
46. Шамсутдинова И. Г. Психолого-педагогическая поддержка профессионального самоопределения учащихся / И. Г. Шамсутдинова, Е. Г. Казарова // Педагогика. — 2008. — № 10. — С. 62-69.
47. Ярош О. Концепція «суб'єкта ідеології» та політична метафізика у філософії Луї Альтюссера / Олег Ярош // Пізній радянський марксизм та сьогодні (До 70-річчя Вадима Іванова) // Філософсько-антропологічні студії. — К. : Стилюс, 2003. — С. 142-147.

Розділ 3. СУЧАСНИЙ СТАРШОКЛАСНИК У КОНТЕКСТІ ЙОГО ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ

3.1. Сім'я та її вплив на формування і розвиток дитини старшого шкільного віку

Нові соціально-економічні умови ХХІ століття спонукають психолого-педагогічну науку до пошуку засобів адаптації сім'ї, всіх суспільних інституцій, інтенсифікації безконфліктного входження в новий соціум молодих поколінь українських громадян.

Найменшою, але водночас найважливішою одиницею цього процесу є сім'я з її внутрішньоособистісними відносинами між батьками і дітьми. У науковій теорії відносини визначають як взаємозв'язок об'єктів, явищ та їх властивостей. Помітне місце у цій теорії відводиться суспільним відносинам. Вони відображають передусім взаємозв'язки між соціальними спільнотами, а в сім'ї особистісні інтереси батьків і дітей, що стосуються соціальних аспектів життя родини, її достатку, престижності професій батьків, їх соціального статусу у суспільстві, мікро- та макросоціумі. Серед багатьох аспектів взаємовідносин у сім'ї слід виділити людські, що визначають у дітей і батьків ставлення й поцінування національних особливостей і цінностей свого народу, його сімейних, родинних традицій, ставлення до праці як головного джерела благополуччя, достатку родини і кожної особистості в ній. З цього погляду заслуговують на увагу внутрішньоособистісні ставлення батьків до самих себе і своїх дітей, особливо старшокласників (віра у правильність та об'єктивність своїх поглядів, особливо тих, які мають визначити майбутнє професійне самовизначення, критичне оцінювання можливостей і т. ін.). Виходячи з «теорії відношень» В. Мясіщева, базовою основою особистостей у дослідженні «батьків» і «дітей-старшокласників» є система ставлень до зовнішнього світу та до себе.

Ця система у більшості батьків під дією різних обставин та умов сформувалася, що дає їм змогу робити об'єктивніші висновки щодо сприяння майбутньому професійному самовизначенню дітей-старшокласників. Однак у дітей часто є свої особистісні переваги (свіжість відчуттів, новизна сприйняття знань, безпосередність устремлень, сміливість думки, фантазії, бажання до практичної самостійної (особистісної) діяльності і відповідальності за себе. У цьому сенсі в сімейній педагогіці доцільним уявляється перехід від авто-

ритаризму, менторства, повчань, настанов, умовлянь до педагогічної взаємодії. Саме тут, на думку І. Беґа, взаємодія, як «форма соціальної комунікації чи спілкування принаймні двох осіб, поки вони систематично впливають одна на одну, пристосовують дії одна до одної, досягають згоди в розумінні ситуації, змісту дій, а також певного ступеня солідарності між собою». Саме «ступінь солідарності» і є тим критерієм, завдяки якому визначається ефективність взаємодії батьків і дітей у їх професійному самовизначенні.

Зумовлена глобальним відголоссям соціально-економічна строкатість українського суспільства зрушила парадигму традиційних морально-етичних, духовних, гуманістичних цінностей життя українського народу незалежно від етнічної, конфесійної, класової належності чи будь-якої іншої відмінності людей. Закони взаємозв'язку і взаємодії матеріального і духовного з неблаганною силою впливають на життя людей, їхній світогляд, а відтак, і на практичну діяльність. В умовах пріоритетів ринкової економіки спостерігаємо, як під впливом ринку матеріальних цінностей кількість матеріальних благ «визначає» соціальний статус особистості незалежно від її духовного, морально-етичного, освітнього, гуманістичного рівнів.

Найперше це помічаємо на сімейному укладі української сім'ї, в її поліетнічному, демографічному, територіальному, виробничому, економічному, соціальному вимірах, виховання в ній дітей. У цьому процесі сім'я як соціальний інститут завжди є тим індикатором рівноваги матеріального і духовного середовища, в якому виховується особистість дитини, барометром її розвитку чи моральної гуманістичної градації.

Сім'я — один з найважливіших виховних інститутів, значення якого у формуванні духовності дитячої особистості важко переоцінити. Сьогодні сім'я переживає серйозні труднощі, зумовлені кризовими явищами, притаманними українському суспільству в цілому. Зменшилась народжувальність, відбувається девальвація самого сенсу сімейного життя, його орієнтації на народження і виховання дітей; батьки, недостатньо знаючи вікові та індивідуальні особливості дитини, вибудовують процес виховання інтуїтивно, без врахування нинішніх реалій життя. Більшість із них не можуть спрогнозувати, до яких наслідків можуть призвести їхні педагогічно, соціально та морально-етичні безграмотні дії. Це, щонайменше, веде до морального зубожіння, неблагополуччя, психологічної кризи неповнолітніх, коли в сім'ї пріоритетними є матеріальні, прагматичні цінності — ось далеко не повний перелік тих умов, які негативно впливають

на життєдіяльність сім'ї і водночас знижують ефективність виховної і духовної функцій цього соціального інституту. У свою чергу, це спричинює дисгармонію взаємовідносин між членами сім'ї, напруженість внутрішньосімейної атмосфери, які можуть трансформуватись у конфлікти, прояви агресивної поведінки, асоціального способу життя, зумовлює формування у дітей гостро полярних настановлень і переконань, які негативно впливають на їх формування та розвиток. Домінування матеріального над духовним примітивізує суспільство, сім'ю, особистість.

Вивчення реалій життя, особливостей реалізації батьками виховної функції сім'ї дає змогу схарактеризувати батьківсько-дитячі взаємини за певними об'єктивними напрямками впливу на дітей:

- цілком сприятливі взаємини між батьками і дітьми в сім'ї (є обоє батьків та не менше двох дітей; доцільно та змістовно організовується внутрішньосімейне життя та діяльність, стосунки як між дорослими, так і між дорослими й дітьми ґрунтуються на повному взаєморозумінні. Тут домінує демократичний стиль спілкування й поведінки, взаємоповага та взаєморозуміння. Для сім'ї характерною є позитивна морально-етична атмосфера, культурне та раціональне проведення дозвілля; батьки мають достатньо високий рівень освіти, загальної культури і педагогічної підготовленості; матеріальний стан задовільний чи добрий; домінують креативні інтереси та моральні, гуманні й доброзичливі способи їх задоволення). У сім'ї ведуться розмови про працю та її значення в житті людей. У таких сім'ях відсутні будь-які розмови про негативне ставлення та осуд людей, чиї професії не є престижними в сучасних умовах і не є характерними для конкретної сім'ї;
- сприятливі взаємини (почасти це сім'ї з дезорганізованою структурою: з однією дитиною, неповні, розлучені, дитині в них надається достатня увага, проте часто відсутнє розумне поєднання любові й вимогливості; можливе панування атмосфери гіперопіки та всездозволеності з боку одного чи обох батьків, дідусів, бабусь, родичів; завоювання любові дітей за допомогою матеріальних цінностей); спрямування дітей та їх професійне самовизначення заохочується тоді, коли майбутні професії дітей збігаються з інтересами батьків;
- сприятливий нестійкий вплив (у сім'ї одна, двоє чи більше дітей, батьки люблять своїх дітей, прагнуть створити всі матеріально-побутові умови для їхнього розвитку; моральна й

трудова атмосфера в сім'ї позитивна, але в ній відсутнє повне взаєморозуміння між дорослими, на цьому ґрунті часто виникають конфлікти; батьки, як правило, мають невисокий рівень загальної культури, недостатню освіту та педагогічний потенціал; матеріальний стан у таких сім'ях зазвичай середній, вищий або нижчий за середній; така сім'я може бути як повною, так і з дезорганізованою структурою; у цілому справляє позитивний вплив на виховання дітей, належить до так званої середньостатистичної сім'ї за всіма ознаками). Такі сім'ї потребують глибшого вивчення психологічних особливостей старшокласників.

Особливу групу становлять сім'ї, в яких переважає несприятливий вплив на дітей. До таких сімей належать:

а) сім'ї, в яких духовні потреби мають другорядний характер, перевага надається матеріальним та вузькоогоїстичним цінностям, що спричинює дисгармонійність розвитку дитини; найчастіше такі сім'ї мають одну-дві дитини, один із батьків або й обоє можуть вести аморальний спосіб життя; споживацтво, здобичливість, вигода, сімейний, клановий егоїзм сповідаються як життєвий ідеал; низький рівень освіти та культури батьків, коли вони не знають і не вміють застосовувати педагогічно доцільні засоби виховання; в сім'ї домінує авторитарний стиль спілкування, взаємне нерозуміння, небажання з боку дорослих і дітей спільно проводити дозвілля, різні інтереси батьків і дітей (іноді протилежні), такі, що суперечать один одному; матеріальний стан сім'ї часто полярний — від жебракування до цілковитого добробуту; професійне самовизначення батьками педагогічно не регулюється, взаємовідносини між батьками і дітьми часто конфліктні, іноді доходять до агресивності, ідеал праці відсутній або спотворений;

б) сім'ї з асоціальним та аморальним мікрокліматом, негативним впливом на розвиток дитини (послаблена морально-трудова атмосфера, постійна конфліктність, антипедагогічне ставлення до дітей, нервовість, негативне напруження у внутрішньосімейних стосунках; низький рівень загальної культури та духовних запитів; освіта, як правило, нижча за середню. Часто це багатодітні сім'ї, матеріальний стан яких досить важкий; спостерігається мінімум турботи про дітей, неувага до корисної, креативної організації їхнього життя та діяльності: діти прагнуть компенсувати відсутність любові та турботи з боку батьків шляхом самоствердження у вуличних угрупованнях);

в) криміногенний тип сім'ї (внутрішні взаємини будуються так, що завдають значної шкоди духовному та фізичному здоров'ю дітей; освіта батьків — нижча за середню; систематичне, часто спільне, батька та матері, пияцтво, аморальний спосіб життя батьків, інколи із залученням до цього дітей; умови для виховання дітей найнесприятливіші). Такі сім'ї потребують морально-духовної та соціальної реабілітації. Організація, підготовка і залучення дітей до професійної праці можливі тільки за участю соціальних служб;

г) нейтральний вплив на дитину (внутрішньосімейним взаєминам характерне так зване вільне виховання, коли діти найчастіше живуть самі по собі; вся увага батьків сконцентрована на зароблянні грошей; часто це матері-одиначки, які народили дитину в досить молодому віці; розлучені жінки, соціальні умови життєдіяльності котрих не дозволяють їм належним чином займатися вихованням дитини; багатодітні сім'ї з послабленими соціально-моральними нормами, з низьким культурним рівнем; матеріальний стан сім'ї нижчий за середній), професійне самовизначення дітей відсутнє або хаотичне, інтереси дітей нечіткі, не зумовлені ніякими позиціями.

Сьогодні ми маємо проблемну соціально-педагогічну ситуацію в сім'ї, сутність якої полягає в тому, що, з одного боку, суспільство потребує відтворення не тільки фізичного та інтелектуально розвиненого, а й соціально, гуманістично-спрямованого молодого покоління, а з іншого, зростає кількість сімей, не спроможних репродукувати його в нинішніх соціальних умовах, забезпечити матеріальні й духовні інтереси дітей і батьків відповідно до гуманістичних запитів сьогодення.

Певне занепокоєння у суспільстві викликають діти, які виховуються в сім'ях із доволі високим матеріальним станом, але при цьому батьки мають невисокий рівень як загальної, так і педагогічної культури та нерозвинену сферу духовних інтересів і почуттів. Досить часто основним мірилом вартості людини в такій сім'ї є гроші; такі ж ціннісні орієнтири батьки прищеплюють і своїм дітям, формуючи у них зневажливе ставлення до всіх, хто перебуває нижче їх матеріального рівня, який визначається ними як критерій високої цінності людини.

Прикладів, коли юнаки і дівчата самостійно обирають свою професію і досягають успіхів, можна навести дуже багато із давнього і нового часу життя і розвитку української сім'ї, взаємин у ній батьків і дітей. Глибокий аналіз цього процесу переконує нас у тому, що в нинішніх умовах розвитку науки і техніки ускладнених виробни-

чих процесів професійне самовизначення особистості — це насамперед духовний феномен. Коли особистість не має духовної спонуки, коли вона не може визначити мету своєї майбутньої діяльності, їй важко здійснити акт свого професійного самовизначення. Тож допомога сім'ї, школи, поради досвідчених старших є вкрай необхідною.

Опитування старшокласників різних регіонів України засвідчує, що процес орієнтації старшокласників на професійне самовизначення нечіткий у силу цілого ряду причин. Кожен четвертий старшокласник не знає, куди він піде вчитися чи працювати після закінчення школи, а кожний третій — невпевнений у правильності свого вибору, і тільки третина старшокласників орієнтується на конкретну професію і шляхи оволодіння нею. Звичайно, ці дані не є константою. Їх динаміка залежить від соціальних умов життя та місця проживання кожної конкретної сім'ї (місто, село, область, національність, професійні традиції сім'ї), особистості, здоров'я, інтелекту й успіхів у навчанні учня, його волі тощо.

Звідси постає по-новому осмислене педагогічне завдання для сім'ї, батьків, школи, суспільства, громадських організацій. Пробуджувати, розвивати у дітей різного віку, а особливо у старшокласників інтерес до різних видів самостійної інтелектуальної, фізичної, побутової та продуктивної праці. У різних формах і виявах, особливо батьків, це слід стимулювати і заохочувати, розкривати дітям можливу перспективу оволодіння тим чи іншим видом людської діяльності як професією.

Професійне самовизначення та професійна орієнтація молодого покоління в нових соціально-економічних і соціально-психологічних умовах зумовлюється ще й суперечностями між низькою оплатою праці і освітнім рівнем працівників багатьох галузей виробництва. Помітним став інтерес батьків і дітей, до тих видів діяльності, які пов'язані з адміністративно-державним управлінням, державною службою, юриспруденцією, економікою, бізнесом як міжнародним, так і всередині країни, банківською діяльністю та іншими видами діяльності, які дають високий і стабільний заробіток, мають перспективу кар'єрного зростання, матеріального достатку особистості. Саме тому у професійному самовизначенні особистості надзвичайно важливу роль відіграє сім'я, зокрема педагогіка взаємовідносин батьків і дітей, які постійно мають вказувати вірний курс для юнаків і дівчат у виборі професії.

Професійне самовизначення старшокласників ґрунтується в першу чергу на психології соціальних відносин особистостей як диск-

ретному і безперервному процесі адекватної реакції на всі соціальні, морально-етичні, психофізіологічні та інтелектуальні зміни, які відбуваються як у мікро-, так і макросоціумі та розвитку Я-концепції особистості в ранній юності. Ці зміни у старшокласників надзвичайно динамічні і досить швидко змінюють одна одну залежно від зміни ставлень до цінностей життя і професійних намірів особистості, феноменів, що їх визначають. Значну роль тут відіграють емоційно-вольові мотиви у пробудженні початкової фази професійних намірів особистості старшокласника.

По-друге, професійне самовизначення старшокласників неодмінно слід розглядати у тісному зв'язку батьківсько-дитячих взаємин, які тією чи іншою мірою є потужним чинником подальшої соціалізації особистості, її розвитку і саморозвитку, зрештою, це шлях, перевірений тисячоліттями усіх попередніх поколінь. Адже дитячобатьківські взаємини хоч і є складовою соціально-психологічного та економічного макросвіту, однак у кожній сім'ї ці взаємини водночас є автономною структурою, яка відображає особливості світу духовного і матеріального батьків і світу дітей у їх взаємодії, єдності і боротьбі протилежностей.

Вікова зміна від дитинства до дорослості здійснюється шляхом залучення юнацтва до оволодіння системою знань, норм і навичок, завдяки яким старшокласники можуть створювати матеріальні та духовні цінності, виконувати суспільні функції і бути соціально відповідальними. У ранньому юнацькому віці професійне самовизначення особистості тісно пов'язане із процесом соціалізації, в якому професійне самовизначення відіграє важливу роль.

Оскільки в цьому періоді активізується становлення цілісної особистості, школа та сім'я повинні з однаковою мірою відповідальності дбати про підготовку старшокласників до праці, трудової діяльності, виконання громадянських обов'язків, заохочувати їх постійно займатися самовдосконаленням. Жодне з цих завдань не може бути розв'язане у відриві одне від одного, і, особливо, без взаємодії сім'ї з іншими соціальними інститутами.

Соціальна ситуація розвитку в старшому шкільному віці зумовлена особливостями перебування учня на порозі самостійного життя, необхідністю особистісного і професійного самовизначення, вибору життєвого шляху, зміцнення морально-духовного вибору. Одним із психологічних центрів соціальної ситуації розвитку старшокласників стає вибір професії, внаслідок чого у них формується новоутворення і переконання як своєрідна внутрішня позиція щодо

вибору професії. Ця ситуація зумовлюється зорієнтованістю особистості у власне майбутнє, сприйняттям теперішнього крізь критичну призму цієї основної спрямованості особистості, як майбутнього професіонала.

Суттєвою особливістю внутрішньої особистісної позиції старшокласника є зміна характеру потреб і різноманітних запитів, які з безпосередніх і конкретних перетворюються на опосередковані, узагальнені, усвідомлені та довільні як контури. Багато старшокласників можуть керувати своїми потребами і прагненнями, критично осмислюючи їх, складати ближчі чи подальші життєві плани, що засвідчує досить високий рівень неповторного особистісного в їхньому розвитку.

У старшому шкільному віці відбувається формування механізму цілетворення, основними ознаками якого є наявність певного задуму, стратегії і конкретного плану життя, життєвої мети, проекту цілі, бачення в загальному свого майбутнього буття. Ці механізми пов'язані із прагненням і здатністю старшокласників здійснювати самопроєкцію на майбутнє. Адже прагнення і здатність старшокласників ставити конкретні цілі, переносити себе в майбутнє, це і є нове вміння і підхід вибудовувати своє реальне нинішнє, сьогоденне життя з проєкцією на майбутнє.

Нова внутрішня позиція учня старших класів змінює важливість для нього змісту, мети і завдань навчання. Він оцінює своє навчання з огляду на його значущість для власного майбутнього, особливо для вибору професії. Соціальна позиція юнаків і дівчат у цьому періоді зорієнтована на здобуття статусу самостійної дорослої людини. У зв'язку з цим старшокласники виявляють підвищений інтерес до способу життя дорослих, що сприяє збагаченню їхнього життєвого досвіду. Розширюється коло їх безпосереднього і дружнього спілкування з однолітками за одночасного підвищення, порівняно з підлітками, вибіркової особистісних контактів і уподобань. У цей період юнакам і дівчатам чи не вперше доводиться усвідомлено й аргументовано доводити й відстоювати свої погляди на життя і професію.

Центральним новоутворенням раннього юнацького віку є утвердження потреби юнаків і дівчат у відстоюванні перед батьками і близьким докільям внутрішньої позиції дорослої людини, яка вже визріла й усвідомлює своє місце в суспільстві, розуміння себе і своїх можливостей у близькій і віддаленій перспективі. Здебільшого на позначення цього феномена використовують поняття «іден-

тичність», що означає усвідомлену індивідом самототожність, або суб'єкт-об'єктне розуміння самого себе.

Ідентичність має відображати неперервність минулого, теперішнього і майбутнього індивіда, утворювати єдину систему розуміння, оцінки та критеріїв, організованих та інтегрованих форм поведінки у різних сферах життя людини, узгоджувати особисті схильності й таланти з раніше поцінованими і визначеними батьками, однолітками і суспільством ідентифікаціями, конкретної особистості старшокласника. Це допомагає об'єктивізації: визначення місця у суспільстві й особиста ідентичність складають основу для соціальних ідентифікацій, або порівнянь себе з однолітками, друзями, дорослими, особистим ідеалом, а також із собою в минулому, актуальному теперішньому, потенційному близькому і віддаленому майбутньому. Однак внутрішнє чуття ідентичності не є незмінним. Динамізм Его-ідентичності допомагає визначити напрям, цілі і зміст майбутнього життя молодій людині. Формування його є, за твердженням Е. Еріксона, одним із головних завдань та найважливішою проблемою юності. Батьківсько-дитячі взаємини цього періоду входять у властиву ранньому юнацькому віку кризи ідентичності, під якою мається на увазі особливий момент розвитку, коли однаково динамічно наростає вразливість і розвивається потенціал особистості.

Формування ідентичності є динамічним, тривалим і складним процесом. Характеризується прийняттям індивідом власних рішень, а також зобов'язаннями щодо здійсненого вибору та системою життєвих цінностей чи майбутньої професійної діяльності. Основними елементами цього періоду становлення ідентичності особистості є потреба як необхідність змін і дифузії та мораторію аж до повного досягнення ідентичності.

Потреба як необхідність. За такого варіанта формування ідентичності юнаки беруть на себе певні зобов'язання, не долаючи етапу прийняття самостійних рішень, їхній вибір професії заздалегідь визначений батьками чи вчителями, і не є результатом самостійних пошуків.

Елемент дифузії. Молоді люди, які з певних причин не змогли визначити напрям свого подальшого життя і не мають змоги відповідно рухатися до професії, перебувають у стані невизначеності, яка їх особливо не турбує. Вони ще не пережили кризи ідентичності, не обрали для себе професійної ролі чи морального кодексу, не визначили життєвих цінностей і пріоритетів і навіть уникають думок про це.

Мораторій. Юнаки та дівчата, що переживають кризу ідентичності (період прийняття особистісних рішень), часто зайняті пошуком себе. В цей період їхні рішення здебільшого стосуються вибору професії, моральних, релігійних чи етичних цінностей, взаємовідносин з батьками, друзями, однолітками. Це переважно вольові егоїстичні особи.

Досягнення ідентичності. Таким є статус юнаків і дівчат, які вже пережили кризу ідентичності, усвідомили і взяли на себе відповідальність за своє життя як наслідок самостійного професійного чи іншого вибору. Передусім цей вибір стосується життєвого шляху, майбутньої професії і реалізується у намаганні жити, дотримуючись значущих для себе моральних цінностей, норм і правил.

Наближення моменту закінчення школи вимагає особистісного і професійного самовизначення. Саме тому ранній юнацький вік пов'язаний з морально-особистісним буттям, екзистенційним (у чому сенс життя?) і професійним (ким бути?) виборами, які є взаємопов'язаними і здійснюються одночасно. Їх рушійною силою є перехід від дитячої залежності до дорослої відповідальності і свободи.

У цей період розвитку старшокласників життєво важливого значення набуває професійне самовизначення старшокласників. Від професійного самовизначення часто залежить весь життєвий шлях, кар'єра та інші життєві цінності особистості, розвиток і розквіт талантів. Активні роздуми старшокласників над своїм майбутнім здебільшого є наслідком сформованої спрямованості щодо вибору професії. Ця спрямованість ще нетривка, а багатьом із них властиві різноманітні вагання, що є свідченням інтересу до кількох професій, конфлікт між прагненнями і здібностями, між ідеалізованим баченням майбутньої професії та реальними перспективами (учень хоче вступити до вищого навчального закладу, але це неможливо через низьку успішність чи відсутність коштів на оплату за навчання; інтерес учня не збігається з бажанням батьків). Старших школярів, які ще не визначилися у виборі професії, хвилює проблема вибору, і вони часто спілкуються з цього приводу з однолітками та дорослими.

У старших класах учні починають серйозно замислюватись і над своєю придатністю до роботи в тій сфері, яку для себе обирають. Під час вибору професії вони зважають не тільки на свої інтереси, а й на багато інших обставин, передусім порівнюють свої здібності, можливості з вимогами, які ставить до людини та чи інша професія. Цим зумовлений їхній інтерес до різноманітних аспектів психології здібностей, мислення, самовиховання, у пізнанні яких неоціненною

для них може бути допомога батьків, досвідчених спеціалістів з обраної сфери діяльності, педагогів та шкільного психолога.

Важливими новоутвореннями старшокласників є відкриття внутрішнього Я, формування цілісної Я-концепції, світогляду.

Отже, саме цей період є найбільш чутливим для об'єктивного професійного самовизначення й самооцінки майбутніх можливостей особистості, її адекватності. У цей період відбувається і соціальна орієнтація особистості старшокласника, яка за умов успішного професійного самовизначення водночас може переходити стадії соціально-професійної адаптації особистості.

Аналіз цілого ряду вітчизняних історико-педагогічних та психологічних досліджень, сучасні дослідження проблеми психології і педагогіки професійного самовизначення старшокласників, хоч і розкривають сутність і природу цього поняття, однак надзвичайно мало звертають увагу на соціально-педагогічні фактори його формування у процесі батьківсько-дитячих взаємин, які завжди мають бути тим природним чинником, якого ніколи не може оминати жодна психолого-педагогічна дія. У цьому аспекті батьківсько-дитячі взаємини у професійному самовизначенні старшокласників слід розглядати як тристоронній процес формування ціннісних орієнтацій і ставлень до праці, як основного засобу забезпечення життєдіяльності людини в конкретній професії, реалізація якої узгоджує інтереси, передусім, особистості старшокласника, а за тим батьків (сім'ї) і суспільства.

У цих взаєминах активними учасниками процесу є батьки і діти в конкретному полі соціального довкілля, яке впливає на його успішність опосередковано (соціально-побутові умови, емоції, настрої, суспільне ставлення до праці і оцінки її результатів, взаємовідносини між людьми, інформаційні потоки, їх активність, частота, гуманістична цінність, асоціальність, вульгарність, прагматизм, егоїзм, байдужість і т. ін.).

Батьківсько-дитячі взаємини мають першорядне значення у формуванні ставлення старшокласників до праці, професійного самовизначення та активної праці на благо сім'ї, особистості і суспільства. Саме тому у підготовці сімей різного типу до професійного самовизначення старшокласників надзвичайно важливу роль відіграє принцип єдності форми і змісту цієї підготовки.

Під змістом розуміють знання батьків і дітей про професії, які особливо цікавлять дітей та в доступній для них формі розкриваються дітям. У зміст також входять відомості про професії, де і як набуті ту чи іншу професію; яка оплата праці буде у спеціаліста; які

матеріально-побутові умови роботи майбутнього фахівця; можливості кар'єрного зростання і т. ін. Та одне з головних завдань батьків — допомогти своєму сину чи доньці зрозуміти, чи відповідають вимогам професії її природні й інтелектуальні дані, особливості вдачі, знання й уміння нинішнього часу та чи вистачить у дитини (старшокласника) сил, здоров'я, волі й наснаги, наполегливості збагачувати й розширювати, поглиблювати ці знання, творчо й цілеспрямовано їх використовувати у житті.

У життєдіяльності людини найвагоміше місце займає спілкування. Спілкування відіграє особливу роль у формуванні особистості, організації і взаємодії людей. При цьому якісні сторони спілкування батьків з дітьми визначаються його інтенсивністю (частота і тривалість зв'язків-контактів, мотивованість настановлень, цілей, намірів, адекватність дій, що ведуть до намічених результатів).

Результат — найважливіше завдання батьківсько-дитячого спілкування. Для досягнення бажаного результату завжди обирають відповідні форми і методи, що забезпечують його найвищу ефективність. Спілкування об'єднує і регулює взаємини усіх членів сім'ї. Коли спілкування між батьками та дітьми достатнє за кількістю та відповідне за змістом і формою, воно відображає одну з найважливіших турбот сім'ї. Гарячковість, поспіх, неувага й неповага один до одного, дріб'язковість, байдужість, черствість і жорстокість, лінощі, пияцтво, алкоголізм — це ті причини, що призводять до сімейних сварок, конфліктів, розлучень, трагедій батьків і дітей.

Головне у спілкуванні батьків і дітей — взаємна повага, взаєморозуміння і взаємодія. Адже чим кращі взаємини склалися між батьками та дітьми, тим легше відбувається виховання, адже батьки — найперший взірець для наслідування. Спілкуючись зі своїми дітьми, батьки передусім мають дбати про збагачення їх різноманітною інформацією про навколишній світ, навичками спілкування з іншими людьми, дорослими та однолітками, ставлення до праці і людей праці. Важливою функцією спілкування в сімейному вихованні є контроль поведінки дітей та рівня їхнього загального розвитку. Отже, для повноцінного, ефективного спілкування батьків і дітей величезне значення мають такі його характерні сторони, як інтенсивність, зміст, стиль. Усі вони взаємозв'язані і порушення якоїсь із них обов'язково призводить до порушення всієї системи виховання дитини, шкодять доброзичливим взаєминам.

Здавалося б, батьки прагнуть виховати дітей такими, щоб вони приносили радість сім'ї, були корисними членами суспільства, мали

професії, які люблять. Чому ж дитина часто діє всупереч благородним намаганням дорослих, а то й суспільним інтересам? Відповісти на це непросто. І якби ми сьогодні могли це зробити у кожному конкретному випадку, багато проблем виховання було б знято. Та річ у тім, що дитина розвивається одночасно і як продукт суспільного виховання (у сім'ї, дитячому садку, школі, оточенні близьких) і як індивід з притаманним лише йому сприйняттям дійсності, темпераментом, спадковістю тощо.

Кожній особі індивідуальне надає неповторності, допомагає їй виділитись у колективі або шкодить. Часто педагогічні дії батьків спрямовуються насамперед на виховання етики поведінки, звички працювати, добре вчитись і т.д. Ці якості — зовнішні ознаки внутрішніх потреб особистості. І саме з цього треба виходити, домагаючись їх. Адже на запитання, що підсвідомо живуть у дитині, необхідно переконливо відповісти, а це не завжди просто. Тут потрібні терпіння, увага й повага, розмова «на рівних» з урахуванням вікових особливостей, конкретних умов та обставин тощо.

Ролі в батька і матері як вихователів у сім'ї не однакові. Відомо, що мати більше часу віддає вихованню дітей. Опитування, проведене серед старших школярів, показує, що близько 90% із них найближчою людиною в сім'ї вважають матір. І це, безперечно, позначається на характері спілкування, взаєминах матері і дітей. Вони більш м'які, довірливі, щиріші й інтимніші. Та, коли дитина підрастає, стає самостійнішою, надмірна материнська увага й опіка часто призводять до виникнення дитячого егоїзму, самолюбства, непослуху, недисциплінованості, а подекуди й неповаги до старших, лінощів, байдужості, хуліганства тощо. Ось тоді батько чи мати і шукають собі спільника у вихованні, причому обирається курс — на жорсткішу стратегію, ніж застосовувалася досі. Розпочинається війна на злам часткових стереотипів, тобто усталених, сформованих способів поведінки дитини, вироблених у процесі тривалого спілкування в сім'ї. Та чи можна це зробити безболісно, без шкоди для виховання? Очікувати чогось доброго без єдності виховної дії батьків не доводиться. Батьки мають бути насамперед об'єктивні, однаково справедливі, вимогливі до дітей. Бо ніщо не завдає такого морального болю, як незаслужені образа, покарання, недовіра найдорожчої людини.

Як часто дорослі чомусь забувають, що в дитячій душі, як на багатому ґрунті, все, що потрапляє, проростає. Посієш добре, розумне і вічне, і збереш багатий урожай доброти, милосердя, людяності, щирості.

Часто ж взаємні претензії батьків, бажання кожного з них більше прихилити до себе дітей, зробити їх тільки своїми спільниками призводять до відчуження й виховання в дітей байдужості, лицемірства, черствості, зневаги, жорстокості. А потім ніяка суворість батька, ніяка ласка матері не допоможуть. Чудово, коли в сім'ї розумно поєднуються як батьківський, чоловічий авторитет, так і щира, ніжна материнська ласка, турботлива лагідність бабусі і виважена мудрість дідуся. Єдність виховних впливів дорослих членів сім'ї на дітей — одна з найголовніших заporук їх морального розвитку, становлення характеру, формування високих людських якостей.

3.2. Професійне самовизначення міських хлопців-старшокласників

Кардинальні соціально-економічні зміни, що відбулися протягом останнього часу в суспільстві, зумовлюють необхідність перегляду підходів до розв'язання багатьох психолого-педагогічних проблем загальноосвітньої школи і сім'ї, зокрема такої, як підготовка старшокласників до професійного самовизначення. Успішне вирішення цього завдання значною мірою залежить від ефективності профорієнтаційної роботи зі школярами, яка є одним з найбільш дієвих чинників педагогічного впливу на процес та результат підготовки учнів середніх навчальних закладів освіти до вибору майбутньої професії. Загальні тенденції демократизації та гуманізації системи загальної середньої освіти спричиняють необхідність модернізації наявних і пошуку нових, таких що базуються на засадах особистісно орієнтованої моделі розвивального виховання, підходів до педагогічного забезпечення процесу усвідомленого вибору молоддю людиною майбутньої професії.

Аналіз психолого-педагогічних досліджень дає змогу констатувати необхідність розв'язання проблеми професійного самовизначення старшокласників саме у контексті проблеми їх особистісного самовизначення.

У нашій державі зроблено багато кроків для досягнення гендерної рівності у сфері зайнятості. Прийнято спеціальні постанови і закони, які надають жінкам рівні з чоловіками права й можливості для самореалізації. Сучасні жінки займають дедалі активнішу життєву позицію — відкривають власний бізнес, будують кар'єру, опановують новітні технології та сфери діяльності. Нині активно розвивається торгівля, управління та інформаційне обслуговування.

У цих сферах немає чіткого розмежування на чоловічі й жіночі професії: комерційні агенти, агенти з нерухомості, туризму, банківські працівники, менеджери, маркетингологи.

Останніми роками популярності набувають професії, пов'язані з інформаційними технологіями. Менеджер інформаційних систем, адміністратор мережі, спеціаліст із телекомунікацій, системний аналітик. І хоча вони вважаються чоловічими, жінки намагаються освоїти нову для себе сферу діяльності. Дедалі більше керівників і менеджерів різних підприємств прагнуть отримати психологічну освіту. Професія психолога, де першість утримують жінки, стає популярною й серед чоловіків, тому що за допомогою знання психології людини можна здобути прихильність будь-якого співрозмовника, швидше досягти бажаного результату.

Ринок професій — величезний. При виборі професії, необхідно пам'ятати, що стереотипні уявлення заважають ефективному розвитку сфери діяльності, обмежують можливості та права людини. Такі поняття, як чоловічі й жіночі професії, популярні чи непопулярні професії — відносні. Обираючи фах, потрібно врахувати останні тенденції та перспективи розвитку ринку праці, намагатися отримати максимум інформації щодо майбутньої професії, скористатися комп'ютерною професійною діагностикою, що допоможе зробити правильний вибір. Найпрестижнішим у XXI столітті буде професіоналізм у будь-якій справі, незалежно від статі.

Однак, незважаючи на зазначене вище, нагальним, на нашу думку, є дослідження особливостей професійного самовизначення старшокласників залежно від їх статі, а конкретно — хлопців-старшокласників.

Проведене нами дослідження показало, що процес професійного самовизначення хлопців-старшокласників у сім'ях різного типу буде ефективно здійснюватись за умови дотримання гендерного підходу до організаційно-методичного забезпечення професійного самовизначення; сім'я має стати основним суб'єктом адаптації учнів до майбутнього професійного вибору; спільна робота сім'ї та школи — виступати як відкрита соціально-педагогічна система, сприяти вдосконаленню внутрішніх потенціалів особистості старшокласника й орієнтувати на самореалізацію і готовність їх до професійного вибору; батьки мають бути залучені до освітньо-виховного процесу, забезпечуючи тим самим створення єдиного освітнього простору, що включає спільну діяльність учнів, їхніх батьків та вчителів школи в освоєнні програм професійної орієнтації.

Гендер (з англ. *gender*; з лат. *genus* — «рід») — це соціальна стать людини, яка визначає її поведінку в суспільстві. Відповідно до загальноприйнятих правил і норм соціуму, існують визначені моделі або ж гендерні ролі для чоловіків і жінок, які стосуються різних сфер життя. Для жінки природнішою є сімейна сфера: через сім'ю, виховання дітей, турботу про рідних, домашнє господарство вона реалізовує себе, а робота, кар'єра (як вважається) — це суто чоловіча справа. Згідно з теорією гендеру, таке становище, а саме розподіл та обмеження сфер діяльності, призводить до соціальної нерівності чоловіків і жінок, що є дискримінацією. Відповідно, в сучасному суспільстві склалися певні гендерні стереотипи відносно чоловічої і жіночої сфер професійної діяльності.

Стереотип — це стійкий, спрощений образ, інколи навіть помилковий. У широкому розумінні, стереотип — це негативне явище, що заважає баченню соціальної реальності й адекватному порозумінню людей. Гендерні стереотипи — погляди на роль чоловіка і жінки у професійній сфері та їхнє місце в соціальній ієрархії. Головним критерієм у такому випадку є належність до певної статі, а натомість слід було б звернути увагу на професіоналізм. Гендерні стереотипи призводять до дисбалансу ринку праці, тобто концентрації осіб однієї статі в рамках певного фаху. Так, наприклад, типово «жіночою» професією в нашому суспільстві є професія вчителя, де жінки складають більшість. Щоб досягнути гендерної рівності у сфері зайнятості, необхідно такі стереотипи подолати.

Усі гендерні стереотипи можна поділити на три групи. Стереотипи маскулітності (чоловічі риси) — фемінності (жіночі риси). Друга група стереотипів пов'язана із закріпленням сімейних і професійних обов'язків. Для чоловіків головні ролі — професійні, для жінок — сімейні. Чоловік прагне побудувати кар'єру, реалізуватися у професії. Жінка бажає вийти заміж, створити сім'ю, народити дітей. Третя група стереотипів стосується змісту трудової діяльності чоловіків і жінок. Традиційною для жінок вважається виконавча діяльність, для чоловіків характерна творча, організаційна, керівна.

За деякими професіями закріпилося визначення чоловічих, а за іншими — жіночих. У чому полягає відмінність між чоловічими й жіночими професіями?

Критерій перший: важка — легка праця, гендерний розподіл професій на чоловічі й жіночі насамперед пов'язаний із фізичним навантаженням і розподілом на тяжку-легку роботу. Чоловіки фізично сильніші за жінок, тому й мають займатися фізичною працею. Хоч

би як жінка намагалася, вона фізично не зможе витягнути людину з гір у повному спорядженні. Хоч би як жінка намагалася, їй важко витримати навантаження пожежника. Складно увявити жінок, котрі кладуть шпали на залізниці, працюють каменярами або шахтарями, екскаваторниками або далекобійниками. Навіть у самих чоловічих назвах професій немає жіночого аналогу, наприклад, немає каменярки — є каменяр, немає сталеварки — лише сталевар.

Критерій другий: творець — виконавець. Вважається, що рутинна робота, що не потребує рішень, — це робота для жінок, а творча, інноваційна, з прийняттям рішень — для чоловіків. Досить поширена думка про те, що чоловікам належить роль стратегів, жінки ж — хороші виконавці. Посидючість, монотонність, старанність — ці риси притаманні жінкам і необхідні для виконавця. Для чоловіків вони не є характерними, тому їм така робота не підходить.

Критерій третій: хороша робота — добре оплачувана. Зазвичай молодь вважає, що: хороша робота — гарно оплачувана, дозволяє забезпечити достатній рівень життя для себе та своєї сім'ї; не брудна — якщо є мізки, то краще використовувати розум і піти навчатись; якщо є вища освіта, не слід йти на брудну роботу.

Нині чоловіча робота — уже не та, яка пов'язана з фізичною працею, а, можливо, інтелектуальна, але обов'язково високооплачувана, що дозволяє чоловікові відчувати себе чоловіком, забезпечувати себе і родину. Чимало роботодавців вважають, що жінці підходить будь-яка робота й невеличка заробітна плата.

У сучасних наукових дослідженнях накопичені певні дані, які стосуються професійних орієнтацій за гендерною належністю. У дослідженнях В. Гупаловської, О. Каляманської і О. Щербатюк вивчалася частота обрання хлопцями і дівчатами різних професій. Отримані результати свідчать про те, що у хлопців більше виражена спрямованість на менеджмент, на підприємництво, техніку, а у дівчат — на професійну компетентність, автономію, стабільність, служіння [10].

У старшокласників, і хлопців і дівчат, у цьому віковому періоді виникає особливе особистісне новоутворення, яке в науковій літературі позначається терміном самовизначення. Л. Божович дає розуміння психологічної природи самовизначення. По-перше, вона показує, що потреба у самовизначенні виникає на певному етапі життя — на межі старшого підліткового віку і ранньої юності, і обґрунтовує необхідність виникнення цієї потреби логікою особистісного і соціального розвитку особистості. По-друге, потреба у самовизначенні розглядається як потреба у формуванні певної смислової системи,

в якій об'єднуються уявлення про світ і самого себе, формування цієї смислової системи передбачає пошук відповіді на одвічну проблему смислу свого особистого існування. По-третє, самовизначення нерозривно пов'язане з такою важливою характеристикою старшого шкільного віку, як спрямування у майбутнє. По-четверте, самовизначення передбачає вибір професії [3].

Але більшість дослідників професійної орієнтації стверджують, що психологічним новоутворенням старшого шкільного віку слід вважати не тільки професійне самовизначення, а й готовність до професійного самовизначення, яка передбачає:

- сформованість на високому рівні психологічних структур, передусім самосвідомості;
- розвиненість потреб, які забезпечують змістовну наповненість особистості, серед яких центральне місце посідають моральні засади, ціннісні орієнтації і тимчасові перспективи;
- становлення індивідуальності, як результат розвитку й усвідомлення своїх здібностей та інтересів кожним старшокласником.

Досліджуючи процеси готовності до професійного самовизначення людини, важливо насамперед сформулювати групу принципів, якими педагоги і батьки мають керуватися, а саме: принцип свідомості у виборі професії, принцип відповідності, принцип активності, принцип розвитку.

Принцип свідомості у виборі професії виражається в прагненні задовольнити своїм вибором не тільки особистісні потреби у трудовій діяльності, а й принести якомога більше користі суспільству.

Принцип відповідності обраної професії інтересам, схильностям, здібностями особистості і водночасно потребам суспільства в кадрах певної професії виражає зв'язок особистісного і суспільного аспектів вибору професії. За аналогією з відомою думкою про те, що не можна жити в суспільстві і бути вільним від суспільства — слід зазначити: не можна вибирати професію, виходячи тільки з власних інтересів і не зважаючи на інтереси суспільства. Порушення принципу відповідності потреб особистості і суспільства призводить до незбалансованості в професійній структурі кадрів [37].

Принцип активності у виборі професії характеризує тип діяльності особистості в процесі професійного самовизначення. Професію треба активно шукати самому. У цьому велику роль покликані зіграти: практична проба сил самих учнів у процесі трудової та про-

фесійної підготовки, поради батьків і їх професійний досвід, пошук і читання літератури, робота під час практики та багато іншого.

Принцип розвитку. Цей принцип відбиває ідею вибору такої професії, яка давала б особистості можливість підвищення кваліфікації, збільшення заробітку по мірі збагачення досвіду і професійної майстерності, можливість активно брати участь у громадській роботі, задовольняти культурні потреби особистості, потреба в житлі, відпочинку і т.п.

У професійній орієнтації також є група принципів, тісно пов'язаних (і таких, що багато в чому перетинаються) із загальнопедагогічними принципами. Це такі принципи, як: зв'язок профорієнтації з життям, працею, практикою, що передбачає надання допомоги людині у виборі її майбутньої професії в органічній єдності з потребами економіки в кваліфікованих кадрах; зв'язок профорієнтації з трудовою підготовкою школярів (якісне трудове виховання і навчання) [29].

Систематичність і наступність у профорієнтації забезпечується за умови обов'язкової наступності цієї роботи на всіх вікових періодах. Взаємозв'язок школи, сім'ї, навчальних закладів і громадськості в профорієнтації учнів передбачає тісний контакт з надання допомоги молодим людям у виборі професії. При цьому передбачається посилення цілеспрямованості і координації спільній діяльності всіх учасників цього процесу. Виховний характер профорієнтації полягає у необхідності здійснення профорієнтаційної роботи відповідно до завдань формування гармонійної особистості, в єдності трудового, економічного морального, естетичного, правового і фізичного виховання.

Взаємозв'язок діагностичного і виховного підходів до проведення профорієнтаційної роботи — принцип, що передбачає неприпустимість протиставлення одного підходу іншому. Кожен з них вирішує свої завдання. Диференційований та індивідуальний підходи до учнів залежно від віку та рівня сформованості в них професійних інтересів, від відмінностей у ціннісних орієнтаціях і життєвих планах, від рівня успішності. Диференціація учнів за групами дозволяє точніше визначати їх засоби впливу, які, будучи ефективними в одній групі, можуть виявитися неефективними в іншій. Диференціація створює умови для реалізації індивідуального підходу.

Отже, в теорії профорієнтації існують і загальнопедагогічні принципи, і специфічні принципи, що характеризують профорієнтаційну діяльність як суспільне явище.

Важливою, на нашу думку, є необхідність розглянути основні чинники, які так чи інакше впливають на процес формування готовності до професійного самовизначення старшокласників.

Під чинником ми розуміємо причину, рушійну силу, якогось процесу, явища, що визначає його характер [42, с. 1412]. У науковій літературі зустрічаються різні класифікації чинників, що впливають на формування готовності до професійного самовизначення:

1. Класифікація соціальних чинників на макро- і мікрорівні:

- до чинників макрорівня відносять соціальну структуру суспільства, механізми соціальної стратифікації в суспільстві і роль у цих механізмах освіти;
- до чинників мікрорівня — соціальне становище та освіта батьків, расова та етнічна належність, успішність навчання в школі.

2. Класифікація чинників за характером дії на суб'єкт професійного самовизначення:

- об'єктивні чинники, тобто такі, дія яких однаково проявляється в однорідних групах (етап навчання і професійна спрямованість);
- суб'єктивні чинники, що відображаються в особистісних характеристиках учнів (міра самосвідомості, свідомості, цілеспрямованості дій);
- соціально-психологічні чинники, пов'язані із суворо індивідуалізованим впливом оточення (вплив близького оточення — сім'ї, друзів, учителів).

3. Класифікація чинників на основі профорієнтаційної роботи:

- внутрішні (особистісні): мотивація, задатки, рівень підготовки, соціально-демографічні характеристики; зовнішні, безпосередньо впливаючі на особистість і її професійне самовизначення: соціальні групи — сім'я, родичі, друзі, представники професій; засоби масової інформації;
- громадські (школа, позашкільні навчальні заклади, дитячі організації); професійні навчальні заклади (заходи з профорієнтації вишів, профтехучилищ та ін.);
- інформація служб зайнятості, екскурсії на підприємства;
- загальна ситуація професійного самовизначення: потреба регіону в кадрах, соціально-економічна ситуація, структура виробництва, наявність робочих місць, демографічна ситуація.

Так, за даними досліджень, проведених російськими вченими Є. Клімовим [18], М. Пряжніковим [38], чинниками, що впливають

на формування професійного самовизначення, названі: система загальнолюдських цінностей, соціально-економічні умови, вплив сім'ї, друзів, учителів, вікові та статеві особливості особистості, самоактуалізація і рівень домагань, престижність професії, міра поінформованості про професію, професійні інтереси, схильності, здібності. Ті з них, які є структурними елементами такого поняття, як мотивація, дістали назву мотиви вибору професії.

Як показує аналіз наукових досліджень, складність і багатоаспектність проблеми мотивації збумовлюється безліччю підходів до розуміння її сутності, природи, структури. На думку М. Роберта і Ф. Тільмант [41], мотивація — це потреба, що спонукає особистість діяти з певною метою. Потреба є внутрішнім аспектом мотивації. Мотивація, у зв'язку з цим, визначається, як динамічний процес фізіологічного і психологічного управління поведінкою людини, що визначає її спрямованість, організованість, активність і стійкість.

Д. Константиновський [21], підкреслюючи роль мотивації в освіті, зазначає, що мотивація для освіти є важливим ресурсом, який потрібний не лише в системі освіти, а й є каталізатором для всього суспільства, яке визнало необхідність чіткого розуміння сучасної освіти, що вимагає обов'язкового створення мотивації будь-якої діяльності. Якщо для суспільства особистість є основною цінністю, то освіту логічно розглядати як засіб перетворення особистості.

Отже, у низці досліджень мотивація вивчається у різних аспектах, тому розглядається і як один конкретний мотив, і як єдина система мотивів, і як особлива сфера, що охоплює потреби, мотиви, цілі, інтереси в їх складному переплетенні та взаємодії.

Слід наголосити й на тому, що у самовизначенні старшокласників, як один із основних видів мотивації, особливе місце посідає навчальна мотивація. Навчальна мотивація входить до складу навчальної діяльності, під якою Д. Ельконін розуміє діяльність, яка за своїм змістом передбачає оволодіння узагальненими способами дій у сфері наукових понять; ця діяльність має спонукатися відповідними мотивами [46]. Вона займає особливе місце у формуванні готовності до професійного самовизначення старшокласників, оскільки, мотив, виступаючи психологічною стороною діяльності, спонукає і спрямовує її. Тому формувати потрібно не навчальну мотивацію, а навчальну діяльність, усі її етапи і компоненти.

Враховуючи викладене, вважаємо, що основними мотивами, які визначають вибір професії і які впливають на формування професій-

ного самовизначення особистості, є такі: сім'я, цінності, схильності, потреби, інтереси і здібності.

Віковий аспект професійного самовизначення учнів 10-11 класів характеризується як період уточнення соціально-професійного статусу. Ми виділяємо такі структурні компоненти готовності учнів старших класів до професійного самовизначення: когнітивний, мотиваційний та практичний.

Когнітивний компонент готовності до професійного самовизначення характеризується такими показниками, як: наявність знань щодо індивідуальних особливостей; інформованість про світ професій, вимоги, які висуває професія, що обирається, до індивідуальних характеристик людини.

Мотиваційний компонент визначає ставлення старшокласника до вибору майбутньої професії, а основними показниками його прояву є наявність відповідних професійних інтересів та намірів, мотивів вибору професії. Мотиваційний компонент має складну динамічну структуру, складові якої певним чином супідрядні, взаємозалежні і взаємозумовлені. До складу мотиваційного компонента, що відбиває зміни в сфері потреб і мотивів особистості, входять відповідні потреби, мотиви, ціннісні орієнтації, інтереси, схильності, настановлення. Формування мотиваційного компонента відбувається у процесі діяльності і виражається у зміні ієрархії структури мотивів, їх абсолютної і відносної значущості, у появі нових і зникненні старих мотивів. Бажаним є домінування мотивів, безпосередньо пов'язаних з процесом і змістом майбутньої професійної діяльності.

Практичний компонент передбачає наявність в учня вміння розробляти особистий професійний план та здійснювати заходи щодо його реалізації.

Для оцінювання ефективності процесу підготовки старшокласників до професійного самовизначення використовуються критерії, які дають змогу визначити рівень їхньої готовності до вибору професії: знання про професії; ієрархія мотивів вибору професії, професійні наміри; вміння здійснювати практичні заходи з реалізації особистого професійного плану.

З метою інтегрального оцінювання готовності учнів старших класів до вибору майбутньої професії на основі запропонованих критеріїв визначаються рівні цієї готовності, які відображають якісну та кількісну характеристики цього особистісного утворення (високим, середній, низький) (див. табл. 2.1).

Таблиця 2.1

**Характеристика рівнів готовності старшокласників
до професійного самовизначення**

Рівень	Особливості прояву
Високий	Грунтовне володіння різнобічною інформацією про світ професій та кон'юнктуру ринку праці, добре розвинена здатність до самоаналізу та аналізу професій, адекватна самооцінка. Наявність чіткої структури мотивів вибору професії, в ієрархічній структурі яких переважають мотиви, пов'язані з її змістом, чітко виражені професійні інтереси. Наявність реалістичного, повного особистісного професійного плану, реалізація конкретних заходів з оволодіння майбутньою професією.
Середній	Володіння неповною та несистематизованою інформацією про світ професій та кон'юнктуру ринку праці, неповна здатність до самоаналізу та аналізу професій, дещо завищена або занижена самооцінка. Опосередкована мотивація вибору професії, диференціація професійної діяльності за мірою привабливості, визначення ближньої професійної перспективи (навчальний заклад і т. ін.). Наявний професійний план на найближчу перспективу, плануються дії з його реалізації
Низький	Відсутність професіографічних знань, здатності до самоаналізу та аналізу професій. Переважання мотивів, пов'язаних із зовнішньою привабливістю професії, відсутність професійних інтересів, питання вибору професії особистісно не актуалізовано, вибір професії відбувається під впливом зовнішніх факторів. Відсутність особистого професійного плану.

Вибір професії визначається зазвичай не одним чинником, а їх сукупністю. Крім того, вплив різноманітних чинників на вибір майбутньої професії характеризується певною динамікою, знання якої дає змогу обирати найбільш ефективні форми та методи управління процесом професійного самовизначення учнів.

Результати емпіричного дослідження свідчать, що якщо для учнів 10-х класів найбільший вплив на вибір професії справляють батьки, однолітки та засоби масової інформації (телебачення, радіо, газети та журнали), то в 11-х класах ієрархія чинників впливу на вибір професії зазнає помітної трансформації. Мінімального, на думку учнів, впливу на процес вибору професії має навчально-виховна робота школи. Гурткова та інші форми педагогічної позашкільної роботи зі зростанням віку втрачають свій вплив на вибір професії (див. табл. 2.2).

Таблиця 2.2

**Динаміка впливу факторів на вибір старшокласниками професії
від 10 до 11 класу**

Чинники впливу на вибір професії	К л а с и	
	10 клас	11 клас
Поради та вплив батьків	I	I
Товариші, знайомі, однолітки	II	II
Вчителі, шкільні психологи	IV	V
Гурткова, позашкільна робота	VI	VII
Засоби масової інформації	III	IV
Література	VII	VI
Поради представників професії	V	III

Вибір майбутньої професії значною мірою залежить і від належності родини учня до певного соціально-професійного прошарку. Результати дослідження показали, що, якщо батьки зайняті висококваліфікованою працею, то отримання дітьми з цих сімей вищої освіти виступає певною обов'язковою вимогою, яку можна розглядати як самоціль. У родинях працівників фізичної праці подібна орієнтація не є занадто жорсткою. Проте батьки зазвичай докладають зусилля для того, щоб їхня дитина одержала освіту як мінімум не нижчу, ніж у них.

Слід зазначити, що вступ до вищого навчального закладу часто розглядається старшокласником як самоціль, досягнення якої дає йому змогу самоствердитися на позиції людини, котра досягла мети, що не для кожного є досяжною, потрапити у більш престижну соціальну групу, характерними ознаками якої є високий матеріальний та інтелектуальний рівень. Результати дослідження професійних намірів учнів відображено у таблиці 2.3.

Таблиця 2.3

Професійні наміри старшокласників, %

Наміри	10 клас	11 клас
Працювати після закінчення школи	9,1	6,1
Навчатися у:		
коледжі	1,4	1,9
університеті	72,3	76,3
не визначилися	17,2	12,7

Переважає більшість старшокласників планує після закінчення школи продовжити навчання у вищих навчальних закладах. Цікавими, на нашу думку, є причини, які спонукають їх до одержання вищої освіти. Переважну більшість з цих причин важко віднести до соціально значущих, що опосередковано свідчить про тенденцію

поширення прагматизму серед сучасної української молоді. Лише незначна кількість старшокласників до розділу «інше» (табл. 2.4) віднесла такі чинники, як «принести користь суспільству», «сприяти розвитку національної економіки» тощо.

Таблиця 2.4

Мета одержання старшокласниками вищої освіти, %

Основна мета навчання у ВНЗ	10 клас	11 клас
Стати більш освіченим	10,1	10,0
Одержати диплом про вищу освіту	5,1	5,0
Одержати цікаву роботу	14,2	15,0
Для подальшої кар'єри	20,2	22,0
Продовжити безтурботне життя	4,6	2,4
Відстрочка від армії	1,4	2,1
Перспективи великого заробітку	8,6	11,5
Престижність професії	18,9	14,3
Престижність вищої освіти	10,4	10,4
За вимогою батьків	2,5	2,5
Інше	3,4	4,0
Не визначилися	0,6	0,8

Вибір учнями напрямів навчання у вищих навчальних закладах (див. табл. 2.5) певною мірою відображає особливості їхнього ставлення до професій у плані їх престижності та привабливості, тобто уособлює зміни у трудових ціннісних орієнтаціях, зумовлених впровадженням ринкової економіки.

Таблиця 2.5

Профілі вищих навчальних закладів, обраних старшокласниками для подальшого навчання, %

Профіль ВНЗ	10 клас	11 клас
Економічний, фінансовий	28,6	23,9
Юридичний	30,2	19,9
Гуманітарний	7,1	14,5
Медичний	7,1	13,0
Технічний	12,2	15,1
Сільськогосподарський	2,1	0,0
Військовий та силових структур	1,0	1,1
Педагогічний	2,5	3,6
Інший	9,2	8,9

Наведені в таблиці дані свідчать, що найбільшою популярністю серед старшокласників користуються економічні, юридичні та гуманітарні вищі навчальні заклади. Професії сфери економіки та юриспруденції, на думку респондентів, гарантують одержання у майбутньому стабільно високих прибутків. Серед технічних спеціальностей найбільш привабливими вважаються ті, що пов'язані

з сучасними та перспективними технологіями (інформатика, обчислювальна та лазерна техніка тощо).

Слід зазначити, що оцінювання старшокласниками привабливості тих чи інших професій часто не збігається з оцінюванням їх соціальної значущості. Тут ми маємо картину з точністю до навпаки, порівняно з оцінкою привабливості та престижності професій, що виражається у виборі напряму одержання вищої освіти (див. табл. 2.6).

Таблиця 2.6

Оцінювання старшокласниками соціальної значущості професій, %

Професії	10 клас	11 клас	Ранг
Освіта, охорона здоров'я	46,7	68,2	I
Культура	4,8	4,7	VI
ІТР, наука	22,9	31,8	III
Робочі та селяни	29,5	22,4	II
Силові структури	6,7	12,9	IV
Керівники всіх рівнів	1,0	1,2	VIII
Торгівля, сфера обслуговування	6,7	1,2	VII
Підприємці	14,3	10,6	V

Отже, реалії сьогодення змушують хлопців-старшокласників зупиняти свій вибір на професіях, які мають не стільки соціальну значущість та відповідають їхнім нахилам й уподобанням, скільки віддзеркалюють уявлення молоді щодо ціннісних орієнтацій, які панують у суспільстві.

Аналіз та узагальнення результатів дослідження проблеми готовності хлопців-старшокласників до професійного самовизначення дали можливість сформулювати рекомендації для практичного використання педагогами і батьками.

Проводячи профорієнтаційну роботу, спрямовану на формування готовності старшокласників до професійного самовизначення, важливо акцентувати увагу на необхідності мотивованого вибору професії, а не прямування шляхом методом спроб і помилок, переходячи від однієї діяльності до іншої. Необхідно довести до свідомості кожного учня, що невмотивований, випадковий вибір професії приносить людині розчарування, знижує її самооцінку, викликає тривожність.

Для того, щоб дати учневі обґрунтовану пораду щодо вибору сфери майбутньої професійної діяльності, треба вивчити його індивідуальні особливості, якості особистості. Для цього використовуються різноманітні анкети та спеціальні тести, бланкові та комп'ютерні методики. Фіксуючи відомості про учнів у спеціальній карті (додаток 1), можна

побачити цілісну картину професійного самовизначення кожного з них. Ця інформація має зіставлятися з індивідуальними професійними планами. При цьому рекомендуємо використовувати методику професійної консультації, розроблену Є. Климовим, яка передбачає виникнення п'яти типів конкретних ситуацій, з огляду на наявність чи відсутність у старшокласника професійних планів [18].

У процесі профконсультаційної роботи бажано застосовувати групову та індивідуальну форми роботи. Робота з групою має базуватися на даних щодо готовності старшокласників до професійного самовизначення, їхніх професійних планів, систематизації відомостей про успішність навчання та результативність трудової діяльності, інтереси і схильності, їхню динаміку та стійкість. Для цього можна звернутися до методики ДДО (диференційно-діагностичний опитувальник за Є. Климовим), ДДО-І, квадрат професій, методика ОДАНІ (виявлення інтересів), методики НІН-78 (виявлення готовності до професійного самовизначення), методики дослідження мотивів вибору професії школярами [18]. У ході анкетування учні обирають і вказують професію, що зацікавила їх, мінімум дві як основні, інші — резервні. Одержані результати фіксуються у профконсультаційній карті.

Надалі проводиться індивідуальна профконсультація на основі результатів дослідження схильностей школярів. Роботу краще проводити з групою, забезпечуючи школярів необхідним роздатковим матеріалом; результати також фіксуються в індивідуальній картці учня.

Профорієнтаційні заходи, спрямовані на формування готовності хлопців-старшокласників до професійного самовизначення, можуть бути об'єднані у цільову програму (додаток 2), яка розробляється окремо і містить розгорнуту систему цілей з урахуванням вікових особливостей учнів та найбільш оптимальний набір засобів, які забезпечують їх досягнення.

З метою реалізації цільової програми використовується сукупність педагогічних засобів впливу на учнів з метою формування у них готовності до професійного самовизначення. Наші спостереження, результати вивчення та аналізу передового педагогічного досвіду, дослідження інших вчених показують, що найбільша ефективність профорієнтації забезпечується за умов використання таких методів, як пояснювально-демонстраційний, репродуктивний та дослідницький (у тому числі з вирішенням проблемних завдань). Названі методи слід використовувати залежно від етапів навчання.

Так, впроваджуючи дослідницький метод, необхідно враховувати індивідуальні особливості учнів, їхні здібності та схильності. Починати треба з постановки часткових пошукових завдань, поступово розширюючи їх кількість та ускладнюючи зміст. Це забезпечує розвиток інтересу до конкретних видів трудової діяльності, що становлять основу певних професій.

Основною формою ознайомлення старшокласників з професійною інформацією є тематичні бесіди про професії, зміст яких розробляється відповідно до інтересів учнів, а також потреб певного регіону в кадрах. Зміст бесід має тісно пов'язуватися із загальною тематикою профорієнтаційних занять, що дасть можливість розширити перелік професій, з якими бажано ознайомити учнів. Для активізації сприймання запропонованої інформації на заняття можна запрошувати представників окремих професій, використовувати фрагменти відеофільмів, слайди, фотографії.

Посиленню ефективності роботи з профорієнтації сприятиме її організація на принципах розвитку особистості та її самостійності. Прикладом впровадження цього принципу може бути ознайомлення старшокласників з особливостями певної професії за активної участі самих учнів у профінформаційній роботі (самостійний або за допомогою вчителя збір необхідної інформації, підготовка коротких доповідей, презентація підготовлених матеріалів своїм однокласникам). Це зумовлює співробітництво учнів з педагогами, викликає зацікавленість процесом підготовки і проведення профорієнтаційних заходів.

Для реалізації індивідуального підходу необхідно вибудовувати виховну роботу на основі вивчення особистості кожного учня та зіставлення його потенційних можливостей із вимогами певних професій. У кожному конкретному випадку схвалюється чи коригується готовність до професійного самовизначення або ж учень переорієнтовується згідно з його індивідуальними особливостями та здібностями. Тому навіть у процесі проведення групових форм профорієнтації слід доручати учням індивідуальні, пошуково-інформаційні завдання, які відповідали б їхнім пізнавальним і професійним уподобанням.

Особливо ефективними у цьому аспекті є професіографічні дослідження, ділові ігри, пошукова робота профорієнтаційного змісту, екскурсії, захисти професій. Організована в такий спосіб профінформаційна робота стимулює пізнавальні можливості старшокласників, спонукає їх до самостійного здобуття знань. У свою чергу,

активна самостійна робота сприяє виникненню, розширенню та поглибленню пізнавальних інтересів старшокласників, переходу їх у професійні.

Забезпечення професіографічної орієнтації у профорієнтаційній роботі здійснюється на основі всебічного вивчення певної професії, що передбачає одержання інформації про: значення тієї чи іншої професії для суспільства; знаряддя праці, трудові операції, які виконує спеціаліст відповідного фаху; якості, здібності, необхідні для успішної роботи; вимоги до стану здоров'я; шляхи отримання професії; перспективи зростання професійної майстерності. Такий підхід дає можливість ознайомити старшокласників не лише з технологічною характеристикою професії, а й дізнатися про психологічні умови успішної трудової діяльності спеціаліста. Знання вимог професії до людини формує настановлення на врахування старшокласником своїх потенційних можливостей у професійному самовизначенні.

Доволі ефективними для професійного самовизначення старшокласників є зустрічі зі студентами та викладачами вищих навчальних закладів, які можна проводити за такою тематикою: «Поділимося професійними секретами», «Твоя майбутня професія» тощо. Ці зустрічі бажано проводити за участю батьків старшокласників, учителів-предметників, класних керівників, спеціалістів із підприємств та організацій. До таких заходів заздалегідь готуються виставки, на яких представлено роботи учнів за певний період. Як свідчить практика, їх краще проводити в кінці півріччя та навчального року у рамках «Тижня науки, техніки і виробництва», що стимулює учнів до активної діяльності. Адже йдеться про значення виконання тих чи інших видів робіт для майбутньої трудової діяльності, про майбутню професію, професійні плани. Ці зустрічі, як засвідчує практика, значною мірою посилюють творчу та самостійну діяльність старшокласників, орієнтуються їх інтенсивну пізнавально-практичну діяльність, сприяють формуванню в них знань, умінь та якостей, необхідних для оволодіння низкою професій. Крім того, у хлопців розвиваються відповідні настановлення на вибір професії.

Значну роль у забезпеченні старшокласників професійною інформацією відіграють диспути та конференції. Для їх проведення необхідно розробити тематику, виходячи з інтересів як самих хлопців-старшокласників, так і запрошених (випускники минулих років, які вже певний час навчаються чи працюють, спеціалісти з певних галузей, батьки і родичі учнів). Виступаючі розповідають про особливості різних професій, вимоги, які вони висувають до спеціаліс-

та, звертають увагу на ті знання та уміння, що їх старшокласники одержують у процесі навчання. Особлива роль відводиться творчим якостям особистості, які забезпечують успішність трудової діяльності, є важливими для професійного зростання, самовизначення і самореалізації у майбутній професійній діяльності.

Серед традиційних засобів підвищення ефективності профорієнтаційної роботи з хлопцями-старшокласниками слід зупинитися на використанні технічних засобів навчання. Найбільш цікавими в цьому аспекті такими, що довели свою доцільність, можна назвати відеофільми про професії, які можна записати з телепередач, науково-популярних і документальних фільмів. Демонстрування відеофільмів значно підвищує інтерес до змісту професій, якщо воно супроводжується коментарями вчителя або спеціаліста з певного виду трудової діяльності. Адже в учнів виникають запитання, на які вони по ходу заняття можуть одержати відповіді. Слід зазначити, що, добираючи відеофільми, необхідно враховувати рівень знань та умінь учнів, їхній досвід, а також бажання сприймати матеріал.

Організуючи профорієнтаційну роботу, треба постійно враховувати роль батьків, як одного із надійних факторів впливу на хлопців-старшокласників у формуванні готовності до професійного самовизначення. Робота з батьками зазвичай розпочинається на початку навчального року. Проводячи настановчі бесіди, вчителі пояснюють батькам сутність індивідуальних особливостей людини та необхідність їх урахування під час вибору сфери майбутньої трудової діяльності для дитини. Серед батьків, так само, як і серед учнів, варто проводити анкетування, усні консультації, що дає змогу одержати основні дані про інтереси, наміри старшокласника щодо майбутньої професії.

Батьків можна залучати і до надання своїм дітям допомоги у підготовці інформації про особливості окремих професій, що, з одного боку, забезпечує більш високий рівень поінформованості дітей, а з другого — сприяє вияву їхніх професійних інтересів.

На батьківських зборах рекомендується проводити бесіди про роль індивідуальних особливостей дітей та їх значення для вибору майбутньої професії. З окремими батьками варто проводити індивідуальні або групові консультації з питань професійного самовизначення їхніх дітей, надавати їм поради і рекомендації, враховуючи результати спостережень та коригуючої профконсультаційної роботи з учнями, знайомити батьків з результатами тестування учнів, їх навчальної та трудової діяльності.

Підвищенню ефективності профконсультаційної роботи сприяє використання рольових і ділових ігор. У концентрованому вигляді вони мають відображати основні компоненти професійної діяльності спеціалістів і давати хлопцям-старшокласникам можливості моделювати міжособистісні відносини та дії у запропонованих ситуаціях. Це сприятиме кращому осмисленню учнями одержаних знань про професію та формуванню у них професійно важливих якостей. Крім того, застосування рольових і ділових ігор: стимулює пізнавальну активність учнів та вміння самостійно знаходити оригінальні рішення поставлених завдань; сприяє обміну практичним досвідом, взаємозбагачує учасників гри; створює позитивний емоційний настрій для пошуку і набуття нових знань про професію; створює позитивні умови для ліквідації відірваності одержаних теоретичних знань від практичної діяльності. Рольові та ділові ігри сприяють також розвитку комунікативних здібностей старшокласників, встановленню та реалізації зворотного зв'язку педагога з учнями, останні набувають більшої впевненості за необхідності вирішення реальних життєвих ситуацій. Унаслідок участі в ділових іграх у старшокласників формуються ціннісно-трудові орієнтації на професію, вони мають можливість більш усвідомлено формувати свою позицію щодо певного явища чи предмета трудової діяльності.

Додаток 1

Схема-картка дослідження особистості

1. Прізвище, ім'я, по батькові (повністю) _____
2. Домашня адреса (телефон та ін.) _____
3. Число, місяць, рік народження _____
4. Стать (підкреслити) чол. жін. _____
5. Час і місце заповнення анкети _____
6. Ваша освіта (скільки класів закінчили, навчальний заклад та місце його знаходження)
з 1 по 9 клас _____
з 10 по 11 клас _____
8. Батьки (прізвище, ім'я, по батькові, освіта, професія, де працює).
Батько _____
Мати _____
Яку професію рекомендує обрати мати _____
Яку професію рекомендує обрати батько _____
Яку професію рекомендують обрати брати та сестри _____
9. Улюблені предмети, факультативи, гуртки (в порядку значимості) _____
10. Які предмети цікавлять Вас найбільше? _____

11. Які предмети найлегше всього Вам вивчати? _____
 12. Які предмети не подобаються? _____
 13. Які предмети даються тяжко? _____
 14. Чи обрали Ви майбутню професію? _____
 15. Чому Ви хочете обрати саме цю професію? _____
 16. Чи давно Ви вирішили обрати саме цю професію? _____
 17. Що примусило Вас обрати цю професію (думка батьків, друзів, книги, кінофільм, радіопередачі, поради вчителів, заняття в гуртках, ін.) (підкресліть). Що ще? (допишіть) _____
 18. Що Ви робите для оволодіння майбутньою професією? _____
 19. Які професії, крім обраної, Вам подобаються ще? _____
 20. Де б Ви хотіли навчатися і працювати, якщо не вступите до навчального закладу, в якому можна оволодіти обраною Вами професією? _____
-
21. Як Ви оцінюєте своє здоров'я взагалі і у зв'язку з обраною професією зокрема? _____
 22. Яку професію Вам рекомендують обрати:
 - друзі _____
 - знайомі _____
 - вчителі _____
 - класний керівник _____
 - дідусь _____
 - бабуся _____
 - хто ще? (допишіть) _____
 23. Скільки часу Ви витрачаєте на виконання домашнього завдання? _____
 24. Чим подобається Вам займатись у вільний час _____
 25. Які риси характеру Ви цінуєте в товаришах? _____
 26. Які риси характеру Ви можете відмітити у себе? _____
 27. Ваш профіль навчання в МНВК (класі з поглибленим вивченням окремих предметів)? _____
 28. Які на Ваш погляд, необхідні знання та вміння будуть потрібні у Вашій майбутній професії? _____
 29. Що найголовніше для Вас у майбутній професії (в порядку значимості пронумеруйте до 10 пунктів):
 - у мене є здібності до цієї професії;
 - можливості професійного зростання;
 - висока оплата праці;
 - творчий характер праці;
 - сучасна професія;
 - цікава професія;

- дає можливість спілкуватися з людьми; престижна професія;
- почесна професія (всі поважають людину цієї професії);
- існує можливість розвивати розумові здібності;
- не викликає фізичної перетоми;
- професія близька до улюбленого предмета;
- мені подобається професія _____, але обставини не склалися;
- мені байдуже, за якою професією працювати у майбутньому;
- можливість самостійного прийняття рішень;
- спокійна робота;
- підвищена відповідальність;
- незалежність у роботі;
- часті поїздки, відрядження;
- що ще? (допиши)_____

30. Результати попереднього зрізу рівня готовності старшокласників до свідомого і самостійного вибору професії) _____

32. Характеристика і рекомендації класного керівника (хто заповнює)
Зазначити, рівень прояву якостей (В – високий, С – середній, Н – низький).

а) Ставлення до себе: самокритичність

- вимогливість
- принциповість
- скромність
- сором'язливість

б) Ставлення до праці:

- сумлінність
- організованість
- відповідальність
- творча активність
- наполегливість

в) Ставлення до людей:

- відвертість
- чуйність
- доброта
- тактовність

г) Емоційно-вольові якості:

- самостійність
- рішучість
- сміливість
- упевненість

Яку професію рекомендуєте обрати в майбутньому?
33. Успішність (заповнюється з атестату чи диплому):

Математика

Фізика

Біологія

Іноземна мова (яка?)

Географія

Історія

Мова укр.

Мова рос.

Література світова

Інформатика

Інші

Спеціальні предмети:

Інформація про стан здоров'я (заповнюється з медичної картки)

34. Психолого-педагогічна характеристика на учня для вчителів,
класних керівників.

Додаток 2

**Цільова комплексна програма
формування готовності хлопців-старшокласників
до професійного самовизначення**

Мета загальна: сформувати готовність старшокласників до професійного самовизначення.

Мета	Перешкоди, які заважають досягненню мети	Зміст заходів досягнення цілі
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>
Мета нульового рівня		
М – 0.1. Сформувати моральну готовність учнів до професійного самовизначення.	П – 0.1. Недостатнє усвідомлення учнями суспільної та особистісної значимості професій.	
М – 0.2. Сформувати психологічну готовність учнів до професійного самовизначення.	П – 0.2. Недостатня сформованість професійно значимих якостей особистості учнів.	

Мета	Перешкоди, які заважають досягненню мети	Зміст заходів досягнення цілі
1	2	3
М – 0.3. Сформувати практичну готовність учнів до професійного самовизначення.	П – 0.3. Недостатні знання учнів про професії, шляхи отримання освіти. Несформованість професійних планів.	
Цілі першого рівня		
М – 1.1. Сформувати національність учнів на майбутню професійну діяльність.	П – 1.1. Недостатні знання учнів про специфіку обраної ними майбутньої професійної діяльності та про свої індивідуальні особливості.	Показати можливості майбутньої професійної діяльності у навчанні, позакласній та позашкільній роботі учнів. Розкрити сутність понять «потреба», «мотив», «інтереси», «схильності». Показати роль соціальних та професійних інтересів, схильностей до майбутньої професійної діяльності у становленні спеціаліста. Виховувати бажання учнів спробувати свої сили у різних напрямках майбутньої професійної діяльності.
М – 1.2. Сформувати в учнів ідеал особистості спеціаліста.	П – 1.2. Недостатне уявлення учнів про особистість спеціаліста майбутньої професійної галузі, професійно значущі якості, необхідні для успішної майбутньої професійної діяльності. Невідповідність між об'єктивним змістом	Познайомити учнів з життям і діяльністю видатних спеціалістів минулого та сьогодення. Формувати розуміння професійно значущих якостей особистості на основі уявлень про професії. Спонукаати школярів до активного пізнання сфери майбутньої професійної діяльності, аналізу різних професій, їх вимог до людини та формування на основі цього свого ідеалу.
М – 1.3. Сформувати потяг до самостійного вирішення ситуації вибору майбутньої професії серед інших.	П – 1.3. Невпевненість учнів у правильності свого професійного вибору. Невпевненість у власних силах.	Познайомити учнів з різноманітними класифікаціями професій. Розкрити характерні особливості професій. Перекопати школярів в необхідності свідомого та самостійного вибору професії. Формувати досвід захоплення різними справами, розглядати його як засіб вирішення задач про вибір професії.

Мета	Перешкоди, які заважають досягненню мети	Зміст заходів досягнення цілі
1	2	3
М – 1.4. Підвести школярів до розуміння загальних та спеціальних здібностей у структурі особистості спеціаліста майбутньої професійної сфери.	П – 1.4. Недостатні уявлення учнів про здібності, їх необхідність для майбутньої професійної діяльності людини.	Сформувати розуміння можливості подолати недостатній розвиток деяких здібностей шляхом їх компенсації. Формувати вміння школярів бачити залежність успіху тієї чи іншої діяльності від здібностей.
М – 1.5. Розкрити школярам сутність знань про професійну придатність, ознайомити їх з методами самовиховання.	П – 1.5. Нечітке уявлення учнів про можливості самовиховання у корекції власної професійної придатності до майбутньої професійної діяльності.	Розкрити зміст категорії «придатність» до майбутньої професійної діяльності. Ознайомити учнів з шляхами і засобами самовиховання. Стимулювання учнів до складання програми самовиховання професійно важливих якостей. Організувати діяльність учнів по самовихованню професійно значимих якостей особистості.
М – 1.6. Досягти адекватної самооцінки школярами своїх здібностей та рівня домагань.	П – 1.6. завищена чи занижена самооцінка учнями своїх здібностей.	Розкрити місце самопізнання в діяльності по самовихованню. Розкрити зміст понять: завищена, занижена та адекватна самооцінка та показати їх вплив на процес професійного самовизначення. Стимулювати до самопізнання та самооцінки професійно важливих якостей по подальшому їх розвитку. Формувати потяг учнів до аналізу результатів своєї діяльності.
М – 1.7. Сформувати знання та уміння учнів необхідних для майбутньої професійної діяльності.	П – 1.7. Поверхневі знання учнів з основних навчальних предметів загальноосвітньої школи, профільних для майбутньої професійної діяльності.	Показати роль знань з профілюючих навчальних курсів в процесі професійного становлення. Розкрити зміст самоосвіти учнів. Стимулювати школярів до роботи по самоосвіті. Стимулювати учнів до самостійної роботи до вивчення профілюючих навчальних курсів. Формувати вміння складання програми самоосвіти, реалізації та контролю за їх виконанням.

Мета	Перешкоди, які заважають досягненню мети	Зміст заходів досягнення цілі
1	2	3
М – 1.8. Сформувати спеціальні знання та уміння школярів.	П – 1.8. Відсутність в учнів розуміння зв'язку наявності спеціальних знань і умінь з майбутньою професійною діяльністю.	Розкрити зміст майбутньої професійної діяльності. Показати залежність результатів майбутньої професійної діяльності від рівня сформованості умінь спеціаліста. Перекопати оволодіння професійно важливими уміннями.
М – 1.9. Сформувати уміння вирішення ситуації вибору професій.	П – 1.9. Відсутність в учнів знань про шляхи професійного самовизначення.	Ознайомити з системою освіти, показати шляхи професійного становлення та подальшого росту. Стимулювати учнів до оптимального співвідношення своїх можливостей з вимогами майбутньої професії. Визначити індивідуальну програму одержання освіти кожного учня. Спроєктувати запасний варіант професійного самовизначення.

3.3. Професійне самовизначення старшокласниць у міських сім'ях

В умовах реформування усіх сфер суспільного життя (освітньої, економічної, соціальної і т. ін.) зростає необхідність у кваліфікованих кадрах, які не тільки здійснили свідомий вибір своєї професійної діяльності, а й на достатньому рівні оволоділи необхідними особистісними та професійними вміннями та якостями. Водночас, звернення до сучасних українських реалій засвідчує наявність низки негативних тенденцій, характерних для професійного самовизначення молодого покоління: 1) орієнтація на здобуття освіти лише заради диплому, а отже, відмова працювати за фахом; 2) надання переваги вступу лише до престижних вищих навчальних закладів і на престижні спеціальності, що призводить до дисбалансу між попитом на робочі місця та реальною пропозицією.

Такі явища пов'язані насамперед з неефективним професійним самовизначенням старшокласників. Це висуває перед такими соціальними інститутами, як сім'я та школа, нагальне завдання – допомогти молодому поколінню обрати правильну професію, яка б відповідала їхнім схильностям, інтересам, можливостям, і в майбут-

ньому не лише приносила задоволення, а й допомогала самореалізуватися у конкретній професійній діяльності.

Слід зазначити, що попри законодавчу рівність прав чоловіків і жінок, на практиці спостерігаємо іншу картину: на деякі факультети під час вступу до навчального закладу перевага надається юнакам; деякі роботодавці також більш схильні до прийняття на роботу представників чоловічої статі; доволі часто за одну й ту саму роботу чоловіки отримують більшу оплату, ніж жінки. Усе це актуалізує необхідність педагогічно доцільної підготовки до професійного самовизначення саме тих сімей, у яких зростає донька.

У віковій психології та педагогіці у процесі професійного самовизначення вирізняється низка етапів, тривалість яких не є однаковою.

Перший етап — дитяча гра, в ході якої дитина приміряє на себе різні професійні ролі і «програє» окремі елементи професійної діяльності.

Другий етап — підліткова фантазія, коли підліток бачить себе в мріях представником тієї чи іншої привабливої для нього професії.

Третій етап (охоплює весь підлітковий і більшу частину юнацького віку) — попередній вибір професії. Різні види діяльності сортуються і оцінюються спочатку з погляду інтересів індивіда, потім — з погляду його здібностей, і, нарешті, з погляду системи його цінностей.

Четвертий етап — практичне ухвалення рішення, тобто вибір професії, який містить два головні компоненти — визначення рівня кваліфікації майбутньої діяльності, обсягу і тривалості необхідної підготовки до неї; вибір конкретної спеціальності. Послідовність цих двох виборів не завжди однакова. Дівчина може спочатку визначити сферу діяльності, а потім — рівень її кваліфікації, або навпаки — спочатку вибрати рівень, а потім уже спеціальність. Другий шлях переважає, орієнтація на вступ до ВНЗ формується раніше, ніж вибір конкретної спеціальності [20, с. 141-143].

У психологічних та педагогічних дослідженнях (І. Кон, Л. Божович, Т. Титаренко) акцентується на тому, що професійне самовизначення (ким бути) і моральне самовизначення (яким бути) стає пріоритетним саме у юнацькому віці.

У віковій педагогіці (А. Белкін) визначають такі характерні особливості старшокласників:

- збереження матеріальної, емоційно-комфортної функції сім'ї, посилення її ролі в самовизначенні на майбутнє; зростання

можливостей учня щодо задоволення частини матеріальних потреб;

- збереження вирішальної ролі школи у задоволенні пізнавальних, соціально-психологічних потреб; значне зростання ролі самоосвіти, самовиховання;
- значне зростання здатності протистояти негативним впливам середовища; формування повної юридичної дієздатності;
- заміна захисної ролі дорослого функцією соціально-професійної орієнтації на майбутнє [2, с. 54].

Одним із найважливіших аспектів цілісного, особистісного самовизначення старшокласників, яке пов'язане з процесом планування майбутнього, вважає професійне самовизначення М. Гінзбург. Науковець висуває психологічну концепцію, згідно з якою професійне самовизначення є складовою особистісного самовизначення людини, складається з ліній змістового і часового майбутнього. Лінія змістового майбутнього визначає головний напрям розвитку особистості й утілена в ідеальній меті. Конкретний вибір професії пов'язаний з лінією часового майбутнього і виконується безпосередньо особистістю [7, с. 130].

Необхідність професійного самовизначення певною мірою залежить від вимог суспільства, детермінується внутрішньою логікою психічного розвитку особистості і пов'язане з потребою у самореалізації, яка загострюється в юнацькі роки. Саме тому цей процес включений у систему уявлень особистості щодо перспективи у часі і тісно пов'язаний з її життєвими планами. Зв'язок самовизначення з потребою особистості у самореалізації стає очевидним, коли з'ясовується специфічна психологічна основа особистісного самовизначення в юнацькому віці — вперше усвідомлюється й активно реалізується в житті спрямування у майбутнє [7, с. 134].

На сучасному етапі розвитку українського суспільства, рівень реалізації життєвих планів у юнаків залишається значно вищим, ніж у дівчат. Пояснюється цей факт по-різному: більшим реалізмом юнаків, їхньою більшою наполегливістю і тим, що за рівних умов деякі вищі навчальні заклади надають перевагу студентам чоловічої статі. Ця тенденція актуалізує вивчення проблеми професійного самовизначення старшокласниць.

Науковці наголошують на тому, що у центрі уваги дівчат — людина та предметне середовище, яке її безпосередньо оточує. Дівчата легше виявляють тривогу і страх, вони менш агресивні, чутливіші до похвали і осуду з боку старших, беруть батьківські оцінки ближче до серця.

Вони більше залежать від думки оточуючих, від загальноприйнятих еталонів і стандартів; тонше й глибше уявляють власне «Я»; уважніші до міжособистісних стосунків, що складаються в сім'ї; змінюють власну діяльність залежно від мікроклімату, від схвалення чи осуду з боку членів сім'ї [5, с. 61].

Поведінка дівчат — це прагнення допомогти слабшому, підставити плече, витягнути там, де все здається втраченим. А це — важлива складова мистецтва бути жінкою.

Проблема професійного зростання і розвитку кар'єри жінок більш досліджена зарубіжними науковцями. Для сучасної української науки вона є порівняно новою.

Так, психологи Н. Бец та Л. Фітцджеральд виявили, що ставлення жінок до кар'єри зумовлюється такими традиційними настановленнями:

1) пріоритетність материнських обов'язків, оскільки традиційно склалося, що головна життєва цінність жінки — виховання дітей і ведення господарства. В історичній ретроспективі, якщо жінки й виконували роботу за межами дому, вони займали непрестижні посади і не мали можливості кар'єрного зростання або така можливість була рідкісною. Вважалося, що жінка просто працює, а не робить кар'єру, оскільки робота була незначною за змістом, а сама жінка зазвичай не мала суттєвого значення і впливу в колективі;

2) друга особливість пов'язана з психологією професійної діяльності жінок і полягає в тому, що теорії, які описують кар'єрне зростання чоловіків, автоматично переносяться і застосовуються під час аналізу кар'єри жінок, повною мірою ігноруючи гендерний аспект. Крім того, багато жінок мають малолітніх дітей і тому можуть не працювати на повну ставку; вони шукають роботу з частковою зайнятістю або з плаваючим графіком, яка, зрозуміло, не може бути престижною. Оскільки в більшості закладів звичною нормою є те, що людина працює на повну ставку і без перерви, то для багатьох жінок професійне кар'єрне зростання стає важкодоступним [9].

Уже в перших працях з психології кар'єри жінок дослідники звернули увагу на гендерні розбіжності. Вони полягають у тому, що:

1) жінки частіше працюють у традиційно жіночих сферах, де статус і ринкова цінність їхньої праці є доволі низькими;

2) жінки мало представлені на вищих професійних рівнях;

3) жінки частіше, ніж чоловіки, відвідують навчальні заклади і коледжі з перервами (академвідпустки) або мають незакінчену освіту;

4) у жінок відносно обмежений вибір можливостей зробити кар'єру, порівняно з набагато більшими можливостями чоловіків;

5) типові жіночі професії пропонують обмежені можливості кар'єрного зростання [9, с. 213-214].

У цьому контексті цікавим видається дослідження з гендерної проблематики О. Кись, яка розробила типологію жіночих рольових моделей, притаманних українському суспільству: Жінка-Берегиня, Жінка-Барбі, Жінка-Феміністка, Ділова Жінка.

Жінка-Берегиня — її головним образом є абсолютизація жіночих репродуктивних функцій. Тут йдеться про розуміння основного «природного» покликання, відповідно, пріоритетності материнської ролі жінки. Іншою невід'ємною складовою образу Березини є роль господині домівки, опікунки родини і хранительки домашнього вогнища. Акцентується на важливості господарсько-виробничих функцій жінки, її особливих повноваженнях, певній економічній незалежності й авторитеті господині в межах традиційного українського господарства.

Жінка-Барбі — схожа на ляльковий персонаж із таким самим ім'ям, проте насправді вона є об'єднаним образом жінки, спосіб життя якої нагадує нарцистичне існування гарної та дорогої ляльки. Вона вимагає для себе відповідного середовища та атрибутів, щоб врешті-решт виконати своє головне призначення — знайти свого власника-чоловіка. Молоді жінки дізнаються, що для досягнення життєвого успіху, який для них полягає у вдалому заміжжі, вони мають бути вродливими, стрункими, молодими, сексуальними, гнучкими, мати гарне вбрання, бути розумними якраз на стільки, щоб вміти порахувати гроші під час покупок. Очевидно, для цього не потрібно жодного фаху, хисту чи особистих інтересів.

Ділова Жінка — самостійний тип ідентичності, який визначає її особливі українські риси. Головна з них полягає в тому, що внаслідок стереотипного сприймання гендерних ролей таку жінку розглядають радше як годувальницю і заробітчанку, яка через певні економічні обставини тимчасово змушена займатись бізнесом, а за сприятливих умов могла б повернутись до традиційного розподілу гендерних ролей. Крім того, такий тип жінок не присвячує себе цілковито професійній кар'єрі, а завжди зберігає рівновагу між своїми професійними функціями та материнськими обов'язками.

Жінка-Феміністка — це жінка, діяльність якої спрямована на усунення сексизму як дискримінації жінок за ознакою статі, забезпечення рівних прав та можливостей для жінок в економічній, політичній,

соціальної, правовій сфері тощо. Але в сучасній Україні продовжують домінувати моделі фемінності, що репродукують гендерні стереотипи й орієнтують жінку на самореалізацію через зв'язок із чоловіком у межах традиційних ролей матері, домогосподарки, дружини. Водночас альтернативні до них модерніші моделі є недостатньо сформованими, що зумовлює складність ідентифікації з ними і, відповідно, незначну популярність серед жінок [16].

Дослідники, які займаються вивченням цих питань, звертають увагу на те, що у суспільстві чоловіча роль і маскулинні якості цінуються вище, ніж жіночі. Навіть емансипація жінок вимірюється тим, наскільки добре вони можуть упоратися з «чоловічими» професіями.

Повертаючись до дівчат-старшокласниць, слід зазначити, що доволі часто вони обирають ту професію, яку пропонують батьки, адже у більшості випадків за навчання у вищому закладі треба ще й платити. Зважаючи на це, актуалізується проблема професійного самовизначення дівчини-старшокласниці у сім'ї, а особливо у міській. Адже в міській родині не лише можливості, але й потреби і вимоги щодо професійного самовизначення доньки значно вищі, ніж у сільській.

Деякі аспекти професійного самовизначення особистості в сім'ї знайшли відображення у працях І. Кона, В. Мачуського, Е. Помиткіна. Автори зазначають, що конфліктність взаємин із батьками, яка спостерігається під час переходу до ранньої юності, пояснюється ставленням батьків до дитини як до своєї безпосередньої власності. Батьки визначають, якою професією слід оволодівати дитині, тобто підсвідомо намагаються реалізувати через неї свій особистий образ, свої нездійснені задуми та проекти.

Вибір професії і міра реалізації життєвих планів старшокласників залежить і від загальноосвітнього рівня батьків. Чим вищий рівень їхньої освіти, тим більша ймовірність, що їхні діти продовжать навчання після школи.

Основними показниками готовності сім'ї до професійного самовизначення дітей (за В. Мачуським) є: 1) достатня поінформованість батьків з основних питань трудового виховання і профорієнтації дітей; 2) знання ними потреб економіки регіону в кадрах певного профілю; 3) активна участь батьків у роботі школи і позашкільного закладу з профорієнтації учнів [26, с. 109].

Оскільки в сучасних умовах усе більшою стає роль міста як в економічному, так і в культурному житті суспільства, необхідним видається вивчення особливостей міської сім'ї.

Під містом розуміють особливим чином організований життєвий простір, що створюється діяльністю і ментальністю людей, життєві стратегії та повсякденні запити яких складають підгрунття створення міських ландшафтів [6].

Аналіз літератури доводить, що місто має декілька характеристик, які створюють специфічні умови соціалізації його жителів, а саме: переважання анонімних, ділових, короточасних, часткових і повних контактів у міжособистісному спілкуванні; невелика значущість членів сім'ї один для одного з одночасним поширенням інтенсивного позасімейного спілкування; різноманіття стилів життя, культурних стереотипів, ціннісних орієнтацій; нестійкість соціального статусу мешканця міста, велика соціальна нестабільність; слабкий соціальний контроль за поведінкою індивіда. Названі характеристики перетворюють місто на могутній чинник соціалізації зростаючої особистості, в тому числі й в умовах сім'ї. При цьому міське середовище може справляти як позитивний, так і негативний вплив на сучасну сім'ю, де виховується дівчина-старшокласниця [6, с. 51-52].

У міській сім'ї умови для входження дитини у самостійне життя зруйновані (у сільській сім'ї вони частково зберігаються). У зв'язку з тим, що міські діти часто навіть не розуміють, у чому полягає праця їхніх батьків, не допомагають їм, останні нерідко виступають для них лише в ролі своєрідних постачальників, які приносять у сім'ю гроші, забезпечують її матеріальний добробут. Це гальмує процес соціалізації дитини, стає першоджерелом багатьох педагогічних прорахунків, за які розплачуються насамперед батьки, а також їхні діти [12, с. 15].

Особливість міської родини полягає ще й у тому, що в ній послаблюються зв'язки між дітьми та батьками. У місті слабшає контроль не тільки безпосередньо за поведінкою самої дитини, а й за тією системою зв'язків, стосунків і залежностей, до якої вона потрапляє на вулиці. Часто особистісний досвід отримується «зі слів», з чуток. Часом це пізнання опосередковане батьківською втомою, роздратуванням. Для дитини життя батьків обертається не головним, а другорядним побутовим боком. Вона незнайома з їхньою трудовою діяльністю, бачить їх утомленими і через це підвищено збудженими, стає свідком суперечок, які часто зумовлюються дрібницями побуту. У міській дитини незрівнянно легші види трудової діяльності, які не потребують ані великих часових затрат, ані великого фізичного напруження, ані

необхідності вирішення складних інтелектуальних завдань. В цій діяльності від самого початку не закладені ті вимоги до самостійності, які є необхідними для широкого вияву особистої ініціативи, і якими характеризується життя сільської дитини [11, с. 130-131].

Отже, специфіка професійного самовизначення старшокласниць, які проживають у міських сім'ях, полягає у тому, що: 1) дівчата більшою мірою залежать від думки оточуючих людей (як дорослих, так і однолітків), від загальноприйнятих еталонів і стандартів, що впливають на вибір майбутньої професії; 2) у міської дівчини домашня праця незрівнянно легша, порівняно із сільською (переважно зводиться до допомоги у побуті), вона має більше вільного часу, тому у неї часто не сформована орієнтація на самостійність у здійсненні вибору, в тому числі й вибору майбутньої професії.

Професійне самовизначення міських старшокласниць — складний цілісний процес, що передбачає вибір особистістю майбутньої сфери професійної діяльності з урахуванням індивідуальних здібностей, гендерних особливостей, місця проживання та потреб на ринку праці.

У більшості випадків професійне самовизначення старшокласниць проходить стихійно: вчителі більше уваги приділяють оцінюванню знань з навчальних предметів, а батьки часто через дітей прагнуть реалізувати свої мрії, які їм не вдалося здійснити.

Щоб допомогти дівчині-старшокласниці здійснити обґрунтоване професійне самовизначення, необхідно виявити ті недоліки, які утруднюють належний перебіг цього процесу. У нагоді тут може стати спеціально організована педагогічна діагностика, в основу якої покладається комплекс різних методів: опитування (усне і письмове), бесіди, метод незакінчених речень, цілеспрямовані педагогічні спостереження, розв'язання педагогічних ситуацій тощо.

Анкетування і бесіди проводяться для виявлення знань, уявлень старшокласниць про види професій, вимоги до них, ставлення до професійного самовизначення, усвідомлення важливості співвіднесення індивідуальних здібностей із вимогами, що висуває бажана професія.

За допомогою «Диференціально-діагностичного опитувальника» (ДДО), який містить 20 запитань із двома варіантами відповідей, можна визначити найбільш прийнятний для певної старшокласниці тип професії: «людина-природа», «людина-техніка», «людина-людина», «людина-знакова система», «людина-художній образ».

Методика вивчення чинників привабливості професії (модифікована І. Кузьміною, А. Реаном) застосовується для з'ясування мотивів міських старшокласниць під час вибору професійної сфери.

Для визначення реальних дій батьків щодо професійного самовизначення міських старшокласниць бажано використовувати метод розв'язання педагогічних ситуацій; перевірку вірогідності отриманих даних щодо реальної допомоги батьків у формуванні професійного «Я» дівчини можна здійснити за допомогою методу незакінчених речень.

Узагальнення результатів, одержаних за допомогою названих вище діагностичних методів засвідчує, що у більшості випадків міські дівчата-старшокласниці розподіляються за трьома рівнями професійної самовизначеності: високим, середнім і низьким.

Високий рівень характеризується тим, що старшокласниці мають: ґрунтовні знання щодо власних індивідуальних здібностей та гендерних особливостей, виявляють позитивне та мотивоване ставлення до свідомого вибору свого професійного майбутнього, вміють співвідносити вимоги, які висуваються до бажаної професійної сфери, з власними індивідуально-психологічними особливостями, добре орієнтуються на ринку праці, прагнуть до самовдосконалення.

Середній рівень позначений: фрагментарністю знань старшокласницями власних індивідуальних здібностей та гендерних особливостей, загалом позитивним ставленням до вибору свого професійного майбутнього, в якому, однак, переважають еґоїстичні мотиви, недостатніми вміннями правильного співвіднесення вимог, які висуваються до бажаної професійної сфери з власними індивідуально-психологічними особливостями, недостатньою орієнтацією на ринку праці, недостатнім прагненням до самовдосконалення.

Низький рівень свідчить про те, що старшокласниці: не знають свої індивідуальні здібності, гендерні особливості, негативно ставляться до вибору професійного майбутнього, під час вибору професії керуються еґоїстичними мотивами, не вміють правильно співвідносити вимоги, які висуваються до бажаної професійної сфери, з власними індивідуально-психологічними особливостями, не орієнтуються на ринку праці, в них відсутнє прагнення до самовдосконалення.

Результати емпіричних досліджень засвідчують, що у сучасних міських старшокласниць недостатньо сформовані уявлення про майбутню професію, більшість із них не знає вимог, які висуває певна професія до особистості, часом спостерігається орієнтованість переважно на зовнішні характеристики майбутньої професії, відсутня

чітка професійна перспектива. Це зумовлює необхідність визначення і запровадження в практику загальноосвітньої школи педагогічних умов, які б підвищили ефективність професійного самовизначення старшокласниць у міських сім'ях, а саме:

- дотримання гендерного підходу під час розробки організаційно-методичного забезпечення професійного самовизначення міських старшокласниць;
- врахування інтересів, здібностей учениць, а також місця їхнього проживання (міська місцевість);
- розробку змістового та методичного забезпечення професійного самовизначення старшокласниць у сім'ї.

Розглянемо їх детальніше.

1. Дотримання гендерного підходу до організаційно-методичного забезпечення професійного самовизначення міських старшокласниць.

Для сучасного українського суспільства характерна тенденція до формування «кар'єрно орієнтованої жінки», яка поєднує роль матері та ведення домогосподарства разом із професійним зростанням [35], що зумовлює необхідність дотримання у профорієнтаційній роботі із старшокласницями гендерного підходу.

Гендерний підхід — це оцінювання будь-якого заходу, у тому числі в рамках законодавства, змісті стратегій і програм у всіх сферах і на всіх рівнях суспільного життя з погляду його впливу на жінок і чоловіків. За гендерного підходу інтереси і досвід жінок, так само як і чоловіків, стають невід'ємним критерієм під час планування, реалізації, моніторингу та оцінювання результатів запровадження різних програм у всіх політичних, економічних і соціальних галузях з тим, щоб попередити виникнення нерівності й забезпечення рівної вигоди для жінок і чоловіків [40].

Доцільність звернення до гендерного підходу полягає в тому, що він дає можливість нівелювати характерну для більшості родин традиційну патріархальну ідеологію, згідно з якою «домашня праця — справа, не варта справжнього чоловіка», «хороша мати повинна все віддати дітям, а потім думати про себе», «успішність виховання дітей більше залежить від матері, ніж від батька». Вивищення означених ідей призводить до виправдання домінуючого становища чоловіків у сім'ї, його бажання уникнути виконання повсякденних домашніх обов'язків, тоді як гендерний підхід акцентує на паритетних ролях подружжя.

2. Врахування здібностей, інтересів учениць, а також місця їхнього проживання (міська місцевість).

Визначальну роль у виборі професії відіграють здібності, інтереси та схильності особистості у тісному поєднанні з її настановленнями та інтересами до певної сфери трудової діяльності, адже навчитись можна будь-чому, головне — мати до цього бажання.

Здібності — це стійкі індивідуальні психічні властивості людини, які є суб'єктивними умовами успішного виконання певного виду діяльності. Здібності не зводяться до наявності в індивіда знань, умінь і навичок. Вони проявляються у швидкості, глибині та міцності оволодіння засобами і прийомами діяльності, в тому як індивід навчається, набуває певні знання, вміння й навички, освоює певні галузі діяльності, залучається до творчого життя суспільства [8, с. 182]. Здібності тісно пов'язані із загальною спрямованістю особистості. Співвідношення спрямованості особистості й рівня здібностей неоднозначне: високий рівень здібностей суттєво впливає на стиль поведінки, формування особистості. Розвиток здібностей визначається умовами виховання, індивідуальними особливостями особистості, які або сприяють розкриттю здібностей або, навпаки, призводять до того, що здібності не реалізуються. В основу однакових досягнень під час виконання якоїсь діяльності можуть покладатися здібності, водночас одна й та сама здібність може стати передумовою успіху різних видів діяльності. Це забезпечує можливості широкої компенсації здібностей.

Отже, впроваджуючи роботу з професійного самовизначення дівчат старшокласниць, необхідно не лише спиратися на наявні в них здібності, а й докладати зусиль для розвитку нових.

Інтерес — це форма прояву пізнавальної потреби, яка забезпечує спрямованість особистості на усвідомлення мети діяльності й тим самим сприяє орієнтації, ознайомленню з новими фактами, більш повному і глибокому відображенню дійсності. У динаміці свого розвитку інтерес може перетворюватися у схильність як прояв потреби в здійсненні діяльності, яка його викликає [8, с. 201]. Врахування наявних у старшокласниць інтересів підвищує ефективність проф-орієнтаційної роботи, оскільки сприяє визначенню тих сфер майбутньої трудової діяльності, які перебувають у колі їхніх інтересів, а отже, можуть забезпечити задоволення особистісних домагань.

Проводячи роботу з професійного самовизначення старшокласниць, необхідно враховувати, що місто пропонує величезні можливості вибору майбутньої сфери трудової діяльності, будучи осередком різнобічної інформації. Носіями цієї інформації є архітектура, планування міста, транспорт, реклама, потоки людей та окремі люди.

Проте не всі вони справляють позитивний вплив на зростаючу особистість. Це зумовлено тим, що, по-перше, широкі позасімейні можливості самореалізації призводять до згортання власне внутрішньосімейного спілкування; по-друге, у місті, поряд із полегшенням міжособистісних зв'язків, зростає відірваність молодих людей від сім'ї та школи.

Місто пропонує «широкий набір» можливостей для самовизначення у різних сферах життя, концентрує розгалужену мережу розважальних закладів, кінотеатрів, стадіонів тощо. Однак надмірна зайнятість дорослих членів сім'ї та недостатня матеріальна забезпеченість часто перешкоджають організації раціонального дозвілля сім'ї, знову таки зумовлюють розмежованість її членів [6].

3. Розробка змістового та методичного забезпечення професійного самовизначення старшокласниць у сім'ї.

У науковій літературі методичне забезпечення — це необхідна інформація, навчально-методичні комплекси, тобто різноманітні методичні засоби, які сприяють більш ефективній реалізації програмно-методичної, науково-експериментальної, виховної та інших видів діяльності.

Сутність змістового і методичного забезпечення полягає в аналізі, пошуку найбільш ефективних методик, їх апробації, моделюванні, а також впровадженні нових, більш оптимальних у конкретних умовах; у коригуванні, регулюванні процесу виховання, в тому числі й щодо професійного самовизначення дівчат-старшокласниць, відповідно до актуальних проблем реформування всіх сфер життєдіяльності суспільства з урахуванням мінливих потреб та рівня духовного розвитку різних груп населення [14]. Система змістового та методичного забезпечення охоплює як теоретичну, так і емпіричну (практичну) складові професійного самовизначення міських старшокласниць.

Зважаючи на те, що старшокласниці, як засвідчує практика, перебувають на різних рівнях професійного самовизначення, у процесі проведення виховної роботи доцільно використовувати різні її форми, а саме:

- *фронтальну*: залучення всіх старшокласниць до участі у бесідах, виконанні завдань, вправ, тестів, ігор та ін. За такої організаційної форми створюються сприятливі можливості для швидкого ознайомлення їх з необхідною інформацією, розгляду різних варіантів професійного самовизначення;

- *групову* (з однаковим або змішаним складом учениць щодо наявного в них рівня професійного самовизначення). Кожну групу очолює консультант — старшокласниця, яка належить до високого рівня. Вона, наприклад, може дати практичну пораду іншим, презентувати погляди своєї групи широкому загалу, консолідувати команду тощо. Принагідно зазначимо, що в класах, де такі дівчата не користуються належним авторитетом серед однокласниць, на роль консультанта групи може бути призначена учениця, яка, хоча й має середній чи низький рівень професійного самовизначення, користується високим авторитетом. Однак, на відміну від попередньої ситуації, коли дівчина-консультант наділяється доволі широкою самостійністю, в останньому випадку вчитель має частіше надавати дівчатам-консультантам необхідну допомогу, стимулюючи тим самим як їх особистісне зростання, так і належний розвиток групи в цілому;
- *парну*, яка є доволі ефективною під час розв'язання проблемних ситуацій, виконання творчих завдань. Парна форма роботи, з одного боку, передбачає допомогу більш сильної учениці слабшій, а з другого — забезпечує взаємодопомогу. Зазвичай пари визначає вчитель з огляду на рівні професійного самовизначення старшокласниць, однак слід брати до уваги й особистісні їх уподобання;
- *індивідуальну*, звернення до якої виправдовує себе у роботі із старшокласницями, які мають низький рівень професійного самовизначення, а також під час фронтальних бесід, самостійної роботи тощо.

Вибудовуючи роботу щодо професійного самовизначення старшокласниць, педагог має керуватися принципом суб'єкт-суб'єктних взаємин. Це означає визнання рівноправної позиції вихованця-суб'єкта самовиховання, який має стати вихователем для самого себе. Суб'єкт-суб'єктні взаємини ґрунтуються на повазі до індивідуальності кожної із старшокласниць, визнанні її права бути такою, якою вона є, наданні їй можливості творчого самовдосконалення. Особливе значення надається не тільки опануванню дівчиною певною спеціальністю, а й вихованню її на засадах професійних, національних і загальнолюдських цінностей, які є основою життєвих орієнтирів і соціальної поведінки.

У концентрованому вигляді основні вимоги цього принципу передбачають:

- визнання особистісного підходу у вихованні, що створює надзвичайно сприятливі умови для розвитку особистості вихованця;
- визнання вихованця повноправним учасником виховного процесу та перетворення його на активного учасника самовиховання;
- цілеспрямоване формування у вихованця мотивації до самовдосконалення;
- чітке визначення цілей, завдань, змісту, прийомів і способів самовиховання;
- прищеплення вихованцям навичок і вмінь самовиховання, ознайомлення їх з ефективними технологіями вдосконалення позитивних якостей і нівелювання негативних;
- максимальне сприяння розвитку розумових, фізичних і духовних якостей вихованців;
- орієнтацію на позитивні якості вихованця, прийняття його таким, яким він є, пошана до його особистості тощо [47].

Важливе значення для підвищення ефективності професійного самовизначення має вміння старшокласниць скласти особистий професійний план, який треба розробляти з урахуванням таких складових: схильність до певного виду професійної діяльності, врахування позиції батьків, врахування позиції друзів; врахування потреби суспільства в професії, що обирається, рівень інформованості про світ професій, відповідність вибору рівню домагань школяра, врахування можливості реалізувати вибір професії, наявність особистого професійного плану як програми дій з реалізації відповідних задумів.

Нижче наведемо послідовність дій, результатом виконання яких (за Є. Клімовим) має стати вибір старшокласницею певної професії.

1. Перший крок у ухваленні рішення про вибір професії полягає в упорядкуванні загальних знань щодо світу професій, включаючи знання про основні вимоги, що висуваються професіями до особистісних якостей людини.

2. Другий крок передбачає створення ситуації вибору професії. При цьому учениці необхідно виділити можливості й обмеження, зумовлені особливостями обставин у родині (позиція сім'ї); впливом друзів, однолітків (позиція друзів); позицією школи щодо професійного майбутнього конкретного учня. Можливості й обмеження доцільно диференціювати за такими категоріями: ті, з якими не можна

не рахуватися; ті, з якими краще рахуватися, ніж не рахуватися; ті, якими можна знехтувати.

3. Третій крок передбачає цілеспрямоване збирання старшокласницею відомостей, інформації щодо зон, які були відібрані на карті світу професій до цього етапу. Основними джерелами ознайомлення з професіями можуть бути: розповідь учителя про професії, пов'язані з навчальним предметом, який він викладає; розповідь представника певної професії, запрошеного до школи для проведення бесіди з учнями; розповідь учнів, які спеціально збирали матеріали про професії своїх рідних або ті професії, що їх зацікавили; професіографічна екскурсія; відвідування ярмарку професій; книги, статті, довідники про професії, засоби масової інформації; особиста участь в окремих найпростіших видах праці.

4. Четвертий крок пов'язаний із тим, що для уточнення професійного вибору старшокласниці потрібно визначити формулу найбільш прийнятної для неї професії. Тобто йдеться про орієнтир на певну галузь діяльності, а не на конкретну професію. «Особистий» формулі може відповідати декілька спеціальностей, серед яких, базуючись на врахуванні ситуативних обставин, можна вибрати одну професію.

5. Висновок про перший крок на шляху освоєння обраної професії, фаху. Адже, якщо учениця хоче відразу після закінчення школи піти працювати, вона все одно протягом якогось часу буде навчатися, хоча б на курсах або безпосередньо на робочому місці. Отже, вибір професії, тим більше професії кваліфікованої — це зазвичай і вибір професійного навчального закладу, вибір форми, способу і шляху здобуття професії.

6. Повторне уточнення всіх пунктів, які характеризують особисті професійні плани [18].

Серед методів, які довели свою ефективність у процесі забезпечення професійного самовизначення старшокласниць, слід згадати такі, як: дискусії, планування майбутнього («Лист мені майбутній»), самопрезентація, ділові ігри, обговорення проблемних ситуацій тощо.

Проблемна ситуація — це фрагмент діяльності, що містить суперечності між досягнутим і бажаним рівнем вихованості, освіченості особистості (колективу, групи). Розв'язання таких ситуацій є творчою задачею. Наприклад, можна обговорити ситуацію такого змісту: «Ваш співробітник звернув увагу на помилку, яку Ви зробили у своїй роботі, зазначивши при цьому, що Ви некомпетентні. Як Ви відреагуєте у подібній ситуації?».

Дискусія — форма колективного обговорення, мета якої — виявити істину через зіставлення різних поглядів, правильне розв'язання проблеми. Під час такого обговорення виявляються різні позиції, а емоційно-інтелектуальний поштовх пробуджує бажання активно мислити.

Організація дискусії проходить три основні етапи: підготовчий, основний, заключний.

Підготовчий етап передбачає вирішення таких завдань: формулювання теми дискусії; визначення основних питань, які будуть обговорюватися; підготовка основної літератури з проблеми, яка вноситься на обговорення; визначення місця і часу проведення дискусії.

На другому етапі — основному — обговорюються визначені питання. Якщо в процесі обговорення або ж осмислення деяких моментів дискусії виникає невелика пауза, не рекомендується її переривати; учасникам дискусії треба дати можливість трохи поміркувати, що може сприяти новому повороту дискусії.

Третій етап — заключний — підбиття підсумків. Як правило, це робить учитель, проводячи зі старшокласницями рефлексію щодо змісту дискусії.

Для професійного самовизначення старшокласниць у нагоді стане дискусія на тему: «Успішна жінка. Яка вона?», де кожна з учасниць може висловити свою думку, поділитися своїми міркуваннями щодо тих якостей, здібностей, якими має володіти сучасна успішна жінка. До змісту дискусії варто включити й обговорення таких питань: Чи залежить успішність професійного самовизначення жінки від місця проживання (село чи місто)? Що для жінки важливіше: сім'я чи робота? Що таке успіх взагалі?

Ділова гра — це моделювання реальної діяльності у спеціально створеній проблемній ситуації. Вона є засобом і методом підготовки та адаптації до трудової діяльності та соціальних контактів, методом активного навчання, який сприяє досягненню конкретних завдань, структуруванню системи ділових відносин між учасниками. Конструктивними елементами ділової гри є: проектування реальності, конфліктність ситуації, активність учасників, відповідний психологічний клімат, міжособистісне та міжгрупове спілкування, розв'язання сформульованих на початку гри проблем.

Ділова гра є комплексною, багатофункціональною дією, у межах якої поєднано декілька взаємопов'язаних видів діяльності: аналіз

і пошук розв'язання проблем, навчання, розвиток, дослідження, консультивання, формування колективної діяльності.

Традиційні ділові ігри базуються на заздалегідь розробленому сценарії, орієнтованому на розв'язання типових проблемних ситуацій, і мають на меті навчити учасників оптимально розв'язувати запропоновані проблеми.

Застосування ділових ігор дає змогу максимально наблизити набуті старшокласницями знання і вміння до практичної діяльності, враховувати реалії сьогодення, ухвалювати рішення в конфліктних ситуаціях, відстоювати свої пропозиції, розвивати в учасників гри відчуття команди, отримати результати за доволі обмежений час. Залучаючись до ділової гри, дівчата-старшокласниці у спеціально створених умовах «проживають» найрізноманітніші життєві ситуації, що сприяє формуванню їхнього світогляду, вмінь усвідомлено відстояти власну позицію.

Характерними ознаками ділових ігор є: отримання результатів, спрямованих на розв'язання проблем за короткий проміжок часу; зацікавленість учасників гри у розв'язанні запропонованих проблем; перевірка знань старшокласниць, рівня їхньої підготовки до професійного самовизначення, вміння розв'язувати проблеми.

Зі старшокласницями можна провести ділову гру «Співбесіда». Перед її початком учасниці поділяються на групи, кожній з яких видається картка із зазначеною професією: перша група — роботодавець, друга група — працівник, який прийшов на співбесіду. «Роботодавець» ставить відповідні запитання, а «працівник», має не тільки дати на них правильні відповіді, а й зарекомендувати себе з найкращого боку.

«Самопрезентація» — це вербальна і невербальна демонстрація власної особистості в системі зовнішніх комунікацій.

Вірізняють дві основні форми «самопрезентації»: «природну» і «штучну». «Природна самопрезентація» властива всім без винятку людям. Головна мета «штучної самопрезентації» полягає у завоюванні лояльності до власної особистості з боку референтної, значущої для «презентанта» групи. Тобто для того, щоб завоювати прихильність важливих для індивіда людей (незважаючи на те, мають вони значення в даній конкретній ситуації чи це значення має пролонгований характер), він вибудовує алгоритм комунікативного процесу з, так би мовити, «потенційною аудиторією» (люди, на яких спрямована «самопрезентація»).

Проводячи роботу з підтримки професійного самовизначення міських старшокласниць, можна дати їм завдання — представити самопрезентацію «Моя професія», в якій не лише повідомити про особливість обраної професії, а й виокремити вимоги, які висуваються до обраного фаху, спробувати визначити її затребуваність у майбутньому.

Проектування майбутнього особистості — відносно новий метод, який практикується переважно в психології. Він виник на основі гештальтпідходу і психодрами; спрямований на мисленнєве завершення й відтворення в конкретних діях структурних елементів сценарію життя, яких людині не вистачає. Проектування (від лат. *projectio* — викид уперед) — це робота з життєвим шляхом особистості, основними його подіями від народження до смерті.

Використання методу проектування майбутнього в процесі професійного самовизначення старшокласниць створює умови для суттєвого впливу на розвиток особистісних та професійно значущих якостей, допомагає підсилити «Я» — концепцію особистості.

Запроваджуючи цей метод у роботу з професійного самовизначення, можна запропонувати старшокласницям уявити себе через 15-20 років і написати собі лист («Лист мені майбутній»), окресливши в ньому свої мрії, бажання, те, чого вони хочуть досягти, описати себе-майбутню: ким працює, чи є сім'я, чи стала успішною тощо.

Для підвищення ефективності професійного самовизначення старшокласниць важливе значення має спільна діяльність, взаємодія у цьому напрямі сім'ї і школи.

Взаємодія школи з батьками щодо професійного самовизначення старшокласниць передбачає:

- спільне розуміння мети професійного самовизначення щодо кожної учениці;
- спільне виділення конкретних завдань, вирішення яких забезпечує досягнення окресленої мети;
- розподіл завдань між педагогами, класними керівниками, шкільним психологом і батьками;
- взаємоконтроль за виконанням поставлених завдань і своєчасна їх корекція (як на рівні самих завдань, так і на рівні їх виконавців, якщо вони виявляються пасивність чи недостатнє розуміння) [39].

Крім того, ця взаємодія повинна базуватися на принципі єдності виховних впливів, зусиль і дій школи та сім'ї. Єдність виховної діяльності досягається завдяки дотриманню загального цілеспрямовано-

го підходу всіх учасників до вирішення виховних завдань. За цих умов виховний вплив відбувається на засадах єдності у підходах до мети і завдань виховання, єдності принципів і методів педагогічного впливу, єдності вимог і критеріїв оцінювання стану справ.

Дії усіх учасників процесу взаємодії не будуть ефективними, якщо вони не скоординовані. Тобто узгодження потребує не лише зміст, а й час, місце, методи та форми виховних впливів. Необхідно також ураховувати індивідуально-психічні особливості старшокласниць, їхній попередній життєвий досвід, характер мотивації до професійної діяльності, специфіку конкретного класного колективу [47].

Проводячи бесіди з батьками, важливо звертати їхню увагу на те, що головним джерелом інформації щодо професійної сфери для дітей є сім'я (батьки, родичі). Цей канал інформації – найбільш доступний, але він далеко не універсальний і завжди певним чином орієнтований, що часто призводить до формування у дітей неадекватного уявлення про світ професій, зміст та умови праці представників різних професій.

Батькам можна запропонувати спільну програму діяльності сім'ї та школи з професійного самовизначення старшокласниць, яка б охоплювала такі напрями:

- формування мотивації вибору майбутнього професійного життя, в основу якої покладено виражені потреби, пізнавальний інтерес, усвідомлені переконання;
- збагачення світогляду старшокласниць;
- розвиток умінь, необхідних для успішної діяльності (самопізнання, самоконтролю, внутрішнього плану дій);
- формування таких якостей особистості, як уміння працювати в колективі, брати на себе відповідальність, бути надійним і т. ін.

Наведені напрями роботи можна поєднати за такою тематикою: «Психологічні особливості дівчат-старшокласниць»; «Роль сім'ї у професійному самовизначенні старшокласників»; «Ефективні способи підтримки життєвого та професійного вибору доньки».

Працюючи за цією програмою, батьки мають зрозуміти, що негативне оцінювання дитини, висміювання її за шкільні невдачі чи щось інше, порівняння з більш успішними учнями, спричиняють пригнічений стан, негативне ставлення не тільки до шкільного життя, а й до подальшого професійного вибору. Дівчині, яка навчається у старших класах загальноосвітньої школи, потрібно знати, що вона

завжди може розраховувати на допомогу й підтримку батьків, які разом з нею переживають радощі, труднощі, успіхи та невдачі.

Змістове та методичне забезпечення виховної роботи з міськими старшокласницями розробляється у вигляді Програми «Професійне самовизначення старшокласниць у міських сім'ях», яка розрахована на дівчат, котрі навчаються у 9-х і 10-х класах. Для кожного класу пропонуємо по чотири орієнтовні теми, кожна з яких може опрацьовуватися протягом кількох, поєднаних тематично, виховних годин. Наприклад,

- для 9 класу: «Я – майбутня жінка»; «Мої можливості, здібності та інтереси»; «Цікавий світ професій»; «Мій вибір»);
- для 10 класу: «Культура спілкування»; «Успішна жінка. Яка вона?»; «Я та обрана професія»; «Професійний вибір та самореалізація особистості».

Для реалізації програми варто використовувати схарактеризовані вище різні форми (індивідуальні, групові) і методи (лекція, бесіда, дискусія, планування майбутнього («Лист мені майбутній»), самопрезентації, ділові ігри, обговорення виховних ситуацій тощо) роботи.

3.4. Професійне самовизначення сільських старшокласників

Найважливішим соціальним інститутом, який здійснює суттєвий вплив на особистість дитини і бере активну участь в співпереживанні проблем школи на шляху підготовки учнів до самостійного зрілого життя, є сім'я. Саме в сім'ї дитина, підліток, юнак чи юнка отримують від батьків певні настанови щодо вибору своєї майбутньої професії, навчаються взаємодії із соціумом. З іншого боку, істотний вплив на професійні плани школярів справляють взаємини в сім'ї. Атмосфера співробітництва й взаємної підтримки, чіткий розподіл функцій, перевага методів заохочення й переконування орієнтують дитину на закріплення цієї системи відносин і підтримку її в майбутньому житті, у тому числі й у процесі вибору професії.

Однак батьки здебільшого не мають чітких зважених позицій щодо спрямованості своїх дітей на правильний вибір майбутньої професії, а в педагогів школи відсутні чіткі рекомендації з приводу організації взаємодії сім'ї і школи у професійному самовизначенні старшокласників, які б орієнтували на врахування особливостей виховання дітей цього віку в різних типах сімей. Особливої складності

ситуація з підтримки батьками професійного самовизначення старшокласників набуває в сільських родин. Це зумовлене тим, що сучасна сільська родина, внаслідок несприятливих для неї соціально-економічних реалій, опинилася в нетиповому становищі щодо виховання дітей і не може самостійно спрямувати дитину на правильний професійний вибір. Однією з причин цього є те, що економічна ситуація відкинула більшість сімей за межу малозабезпеченості. Через неможливість знайти роботу в сільській місцевості, яка забезпечувала б достойне проживання родини, багато батьків втрачає впевненість у своїй дієздатності та у завтрашньому дні. Унаслідок цього знижується їхній авторитет у власних дітей, що, в свою чергу, призводить до девальвації моральних цінностей, які визначають взаємини як між дітьми і близькими їм людьми в родині — насамперед батьками. Це не може не викликати занепокоєння, адже від духовного, фізичного здоров'я, матеріального благополуччя окремих родин залежить майбутнє всього народу, нації. Тому проблеми сучасної сільської родини є не особистими, успішність їх розв'язання залежить від активної підтримки кожної родини з боку держави та її соціальних інститутів.

Сучасне розуміння професіонального самовизначення охоплює проблеми взаємозв'язку цього процесу із загальним життєвим самовизначенням особистості, впливи на особистість з боку навколишнього соціального середовища, підтримку учня у виборі освітнього шляху в рамках профільного навчання, профорієнтаційну роботу і т. ін.

Професійне самовизначення є багатоаспектним процесом, який можна розглянути з точки зору різних підходів:

- як систему завдань, які суспільство висуває перед особистістю (соціологічний підхід);
- як процес поетапного прийняття рішень, завдяки яким індивід формує баланс між власними перевагами та потребами системи розподілу праці у суспільстві (соціально-психологічний підхід);
- як процес формування індивідуального стилю життя, значною часткою якого є професійна діяльність (диференційно-психологічний підхід).

Професійне самовизначення передбачає формування суб'єкта конкретного виду праці — професії, спеціальності, посади, що характеризується високою мобільністю; вимагає широкої орієнтації у світі праці, не обмежуючи можливості розвитку і саморозвитку особистості.

Професійне самовизначення особистості розглядається як «Я-концепція» індивіда, що відбиває його розуміння, переживання й наміри, предметні дії у професійній діяльності в конкретних соціальних умовах. Орієнтація молоді на професійну працю та вибір свого професійного майбутнього є невід'ємною складовою всього навчально-виховного процесу закладів освіти за умов обов'язкового його доповнення інформаційною і консультативною роботою, практичною діяльністю, спрямованою на розвиток схильностей і здібностей особистості. Процес професійного самовизначення має динамічний, усвідомлений характер і здійснюється протягом усього життя людини [31].

Відповідно до сучасних загальноновизнаних освітніх вимог виокремлюють такі його етапи:

- емоційно-образний — характерний для дітей старшого дошкільного віку;
- пропедевтичний — характерний для учнів молодшого шкільного віку (1-4 класи);
- пошуково-зондуєчий — характерний для молодших підлітків (4-7 класи);
- період розвитку професійної самосвідомості (8-10 класи);
- період уточнення соціально-професійного статусу (10-11 класи);
- період входження в професійну діяльність (учні та студенти середніх спеціальних, професійно-технічних і вищих закладів освіти);
- саморозвиток фахівця безпосередньо у професійному середовищі.

Зупинимося детальніше на характеристиці 4-го періоду, який безпосередньо стосується кола інтересів нашого наукового дослідження.

На відміну від учнів 10-11 класів, під час роботи з якими основну увагу необхідно зосереджувати на формуванні та розвитку професійно важливих якостей особистості в обраному нею виді діяльності, способах самопідготовки і саморозвитку в ній, у школярів 8-9 класів процес професійного самовизначення здійснюється на допрофесійному рівні і має свої специфічні особливості.

Однією з основних відмінностей цього процесу є перевага пізнавально-оцінного аспекту, тоді як формування професійних знань, умінь і навичок відіграє не домінуючу, а допоміжну роль і слугує засобом діагностики своїх індивідуальних якостей, інструментарієм для пізнання сфер професійної діяльності.

Сільські школярі, які навчаються у 8-9-х класах, характеризуються прагненням до активного освоєння всього різноманіття навколишнього світу, участю в серйозному, «дорослому» житті і діяльності. Це дає змогу значно розширити обсяг їхніх трудових навичок і вмій, знайомство зі світом праці, сучасною технікою і технологіями. Тому в роботі зі школярами цього віку основна увага має приділятися їх активному залученню до суспільно корисної праці, роботи гуртків, факультативів і самостійних творчих занять, які формують свідоме ставлення до праці.

Отже, період розвитку професійної самосвідомості характеризується:

- сформованістю в учнів старших класів особистісного погляду на проблему вибору професії;
- умінням співвідносити суспільну спрямованість мети вибору сфери професійної діяльності зі своїм ідеалом;
- уявленням про цінності та свої реальні можливості щодо майбутньої професії.

Водночас педагогічні підходи до проблеми орієнтації старшокласників щодо вибору ними майбутньої професії багато в чому визначаються соціально-економічною і політичною ситуацією суспільства, а також впливом наукових течій чи підходів у галузі педагогіки і психології. Серед них основними є:

1. Директивний чи авторитарний підхід, коли старшокласник не готовий до вибору професії, пасивний, а педагоги (батьки) нав'язують йому ті чи інші «готові» варіанти, вирішуючи за нього професійне майбутнє (Є. Клімов).

2. Просвітницький підхід, який реалізовувався у вітчизняній школі і педагогіці в XIX і XX століттях. Він полягає в тому, що вихованцю пропонуються різноманітні варіанти майбутніх професійних шляхів залежно від виявлених ним здібностей. Представником цього підходу є В. Татіщев, який обґрунтував і реалізував ідею професійних проб як засобу розумного входження в професію.

3. Діагностичний підхід — його розвиток припадає на кінець XIX — початок XX століття у зв'язку з розвитком експериментальної педагогіки і психології, тестології. Застосування цього підходу дає змогу визначити окремі особливості людини чи їх комплекс, співвіднести їх із вимогами тієї чи іншої професії до робітника (професіограмою) і визначити відповідність людини обраній нею професії.

4. Виховний підхід є традиційним у вітчизняній педагогіці. Виховна концепція нерідко заперечувала діагностичну і трактувалась як єдино правильна (Є. Клімов).

5. Диференційний підхід, який передбачає попередню класифікацію учнів за групами залежно від їхніх життєвих і професійних планів та відповідну виховну роботу в цих групах. Дає змогу проводити роботу з професійного самовизначення більш цілеспрямовано і, відповідно, більш ефективно.

6. Соціально-профорієнтаційний підхід, який отримав визнання в соціології; пояснює зумовленість вибору професії не стільки орієнтацією на ту чи іншу професію, стільки спрямованістю особистості на бажане для себе соціальне становище в суспільстві і пошуком шляхів його досягнення за допомогою обраної професії (А. Сазонов).

7. Діалогічний підхід — сформувався нещодавно, полягає в організації довірливого обговорення суттєвих аспектів ситуації вибору професії за певними правилами, що гарантують рівноправні позиції співрозмовників і відсутність будь-якого суттєвого педагогічного «тиску». Діалогічний підхід є найбільш адекватним методом як для активізації самопізнання і самовизначення вихованця, так і для коректного педагогічного впливу на нього.

За В. Байшетовим, діалогічний підхід є глибоко індивідуалізованим за своєю сутністю, тому вимагає доволі великих часових затрат для належної реалізації. Цей підхід передбачає і самопізнання вихованцем самого себе, і психолого-педагогічне його вивчення, і коректний вплив педагога (батьків) на свідомість дитини.

8. Імітаційно-ігровий підхід — передбачає роботу педагога з учнями за допомогою спеціальних ділових (імітаційних) ігр.

9. Комплексний підхід — має на меті прийняття і доцільне використання різних засобів, запропонованих прихильниками декількох раніше схарактеризованих підходів. Його доцільно використовувати за наявності критичного професійного осмислення та індивідуально-своєрідної творчої ініціативи самого педагога-практика, який бере на себе обов'язки з керівництва професійним самовизначенням учнів.

Аналіз наукової літератури з проблеми дослідження дає змогу уточнити сутність поняття «професійне самовизначення сільських старшокласників» як процес прийняття особистістю рішення щодо вибору майбутньої трудової діяльності, в основу якого покладено знання нею своїх індивідуально-психологічних можливостей щодо своєї майбутньої професійної діяльності, позитивне ставлення до са-

мовдосконалення, саморегуляцію поведінки, спрямованої на досягнення поставленої мети.

Для проведення педагогічної діагностики, спрямованої на виявлення стану готовності сільських старшокласників до професійного самовизначення, можна спиратися на такі показники, як: знання ними своїх індивідуально-психологічних особливостей, їх адекватна самооцінка; знання про світ професій, про перебіг процесу професійного самовизначення (резервний і основний професійний план); розуміння необхідності свідомого ставлення до свого професійного майбутнього; позитивне ставлення до побудови професійної кар'єри, до навчання і праці як передумови подальшого успіху в професійній кар'єрі; прагнення обрати майбутню професію відповідно до свого особистісного самовизначення; прагнення до самовдосконалення; вміння співвідносити відповідність обраної професійної діяльності з власними індивідуально-психологічними особливостями, регулювати свою поведінку задля досягнення професійної мети.

Послугуючись наведеними показниками і використовуючи комплекс взаємопов'язаних діагностичних методик, виокремлюємо три рівні сформованості у сільських старшокласників готовності до професійного самовизначення: високий, середній, низький.

Високий рівень. Старшокласники мають глибокі і міцні знання про свої функціональні і психологічні особливості, світ професій, перебіг процесу професійного самовизначення (резервний і основний професійний план); добре розуміють необхідність свідомого ставлення до свого професійного майбутнього; мотивовані на позитивне ставлення до побудови професійної кар'єри, до навчання і праці як передумови подальшого успіху в професійній діяльності, прагнуть до самовдосконалення; вміють співвідносити обрану професійну діяльність із власними індивідуально-психологічними особливостями, регулюють свою поведінку задля досягнення професійної мети.

Середній рівень. Старшокласники: загалом знають власні функціональні і психологічні особливості, орієнтуються у світі професій; розуміють необхідність свідомого ставлення до свого професійного майбутнього; в основному мотивовані на позитивне ставлення до побудови професійної кар'єри, до навчання і праці як передумови подальшого успіху в професійній діяльності, хоча прагнення до самовдосконалення має ситуативний характер; вміння співвідносити відповідність обраної професійної діяльності власним індивідуально-психологічним особливостям позначене фрагментарністю і часом

зумовлене лише суб'єктивним бажанням батьків, відсутність бажання регулювати свою поведінку задля досягнення професійної мети.

Низький рівень. Старшокласники: погано знають власні функціональні і психологічні особливості, не орієнтуються у світі професій; не розуміють необхідності свідомого ставлення до свого професійного майбутнього; не мотивовані на професійну кар'єру, на навчання і працю як передумови подальшого успіху в професійній діяльності, прагнення до самовдосконалення має ситуативний характер; не вміють співвідносити обрану професійну діяльність із власними індивідуально-психологічними особливостями, не вміють регулювати свою поведінку задля досягнення професійної мети.

Проведений теоретичний аналіз досліджень, результати емпіричного дослідження дають підстави для визначення особливостей, які необхідно враховувати для забезпечення ефективності професійного самовизначення сільських старшокласників. Ці особливості полягають у: необхідності дотриманні гендерного підходу до організаційно-методичного забезпечення роботи школи з підготовки сільської родини до підтримки професійного самовизначення сільських старшокласниць; важливості врахування інтересів, нахилів, здібностей сільських старшокласниць; необхідності врахування специфіки сучасних сімей, які проживають у сільській місцевості.

З філософського погляду взаємодія тлумачиться як категорія, що відображає процеси дії різних об'єктів один на одного, їхню взаємозумовленість, зміну стану, взаємоперехід. При цьому кожна з сторін виступає як причина іншої і як наслідок одночасного зворотного впливу протилежної сторони. Це означає, що вона певною мірою передбачає рівносильний взаємний вплив об'єктів один на одного і зумовлює їх рівномірний розвиток. З іншого боку, взаємодія спричинює узгоджену діяльність взаємодіючих сторін щодо досягнення спільної мети і результатів, вирішення учасниками значущої для них проблеми або завдання [31].

Можна виокремити три основні типи взаємин у системі «педагог-батьки», а саме:

1. Батьки повністю приймають, розуміють і погоджуються зі всіма вимогами школи, сприяють їх виконанню дітьми, сповідують доброзичливе ставлення до освітньої установи, вчителя, яке передається дітям, із задоволенням допомагають в організації освітнього процесу. Цю категорію батьків вирізняє відкрите оптимістичне ставлення до вчителів, навчального процесу. Такої самої позиції дотримують-

ся і діти, які переймають від батьків гуманне ставлення, відкритість до людей.

2. Батьки займають нейтральну, а часом і байдужу позицію щодо школи. Формула їхнього ставлення: «Я займаюсь своєю справою, а школа — своєю»; «Педагоги краще знають, як треба виховувати» та ін. До цієї групи сімей належать також батьки, які з різних причин не займаються вихованням дітей. Окреслена категорія сімей сприймає все, що надходить від освітньої установи, не втручається в хід навчального процесу, не заважає, проте й не надає вчителю суттєвої допомоги. При цьому процес сімейного виховання або пускається на самоплив, або батьки будують його за власним задумом, керуючись суто власною життєвою і виховною позицією, своїми методами і прийомами, які часто переймають від власних батьків. Однак ця рівновага не може існувати довго, оскільки через відсутність взаєморозуміння і взаємодії між школою і сім'єю, дитина потрапляє в своєрідні «педагогічні ножиці». Зміст і методика виховання в сім'ї і школі входять у суперечність, яка збільшується по мірі дорослішання дитини, її переходом з однієї вікової категорії до іншої, розвитку в неї критеріїв оцінювання життєвих реалій.

3. Неприязні, конфліктні, суперечливі взаємини батьків і вчителів. При цьому перші дотримуються позиції: «Педагоги на розуміють мою дитину»; «Вчителі упереджено ставляться до мого сина (доньки)» та ін. У схожих ситуаціях можлива різна міра непорозуміння, суперечливості взаємин, протистояння і навіть протидії двох сторін: приховані та явні конфлікти, скарги у вищі інстанції, об'єктом уваги яких є дитина [24, с. 37-39].

Розв'язуючи проблему взаємодії сім'ї і школи в професійному самовизначенні сільських старшокласників, необхідно керуватися такими позиціями: взаємодія людей — це процес, в основу якого покладаються об'єктивні соціально-психологічні механізми. Найбільш важливими з-поміж них є: обмін взаємодіючих сторін інформацією, діяльністю, при цьому враховується нерівномірність обсягу цієї взаємодії (школа більш активна в підвищенні педагогічної культури батьків, ніж сім'я), а також взаємозумовленість змін, які відбуваються в кожній із сторін. Зміст і форми взаємодії залежать від конкретних соціально-демографічних умов, а також від завдань і мети, які постають перед школою і сім'єю на цьому етапі.

Вибрати зміст і форми для ефективного перебігу взаємодії — це насамперед завдання школи. При цьому педагоги повинні враховувати, що мета і завдання з професійного самовизначення в окремих

сім'ях не завжди можуть відповідати суспільним потребам чи особливостям конкретної дитини, а керуватися меркантильними амбіціями батьків. Для прикладу, батьки можуть змусити старшокласницю-гуманітарія, яка бажає в майбутньому працювати бібліотекарем, здобути престижну економічну спеціальність, що спричинить у неї ненависть до своєї професії. Тому батьків необхідно переконувати в тому, що, допомагаючи дитині самовизначитись, варто передусім враховувати її індивідуальні особливості, здібності і прагнення, а вже потім — свої переконання в доцільності тієї чи іншої професії для власної дитини.

Великий вплив на професійні плани сільських старшокласників справляють взаємини в сім'ї. Перевага у взаєминах між батьками й дітьми емоційно насичених аспектів сприяє більш успішній профорієнтації дітей у сфері мистецтва. Панування у сім'ї атмосфери відчуження, надання батьками переваги методам покарання призводять до того, що у майбутній професійній діяльності дитина, прагнучи уникнути контактів з іншими людьми, обирає професії зі «світу речей».

Звісно, ці твердження не є догмою; існують нетипові ситуації, коли дитина, хоч і перебуває в оточенні доброзичливих членів сім'ї, виростає відстороненою, не любить спілкуватися й, отже, скоріше за все обере професію зі «світу речей», де спілкування з іншими буде зведене до мінімуму.

Треба зауважити, що процес взаємодії школи і сім'ї, по-перше, — явище динамічне, залежить від різноманіття видів діяльності і активності батьків; по-друге, в ньому простежується спільність і різноманіття сімей (спільним, в основному, є задачі і мета виховання, різниця проявляється в рівні освіти, культури, місці проживання, складі сім'ї тощо). Окрім цього, трапляються різні типи взаємодії (взаєморозуміння, взаємна підтримка, довіра, взаємна зацікавленість, творчий підхід чи конфліктність, інертність, придушення тощо).

У процесі взаємодії окреслюється новий обсяг проблем: робота вчителя з сім'єю повинна спрямовуватися на здійснення психологічної допомоги батькам у вихованні через «діалогічне спілкування»; особливо актуалізується необхідність вияву турботу про особистісне зростання як учнів, так і їхніх батьків. Усе це сприяє встановленню конструктивних взаємин із старшокласниками та їхніми батьками, пошуку ефективних форм допомоги, які забезпечували б їхні потреби у професійному самовизначенні.

Працюючи із сільськими сім'ями, можна констатувати, що процес взаємодії школи з ними багато в чому залежить і від специфічних характеристик саме сільської родини, що тісно пов'язані з педагогічним і виховним її потенціалом. До таких характеристик належать:

1. Наявність розгалуженої мережі родинної і сусідської взаємодопомоги, дружньої підтримки. Форми цієї підтримки і взаємодопомоги можуть переходити в подальшому в специфічну систему взаємин між сільськими сім'ями із соціальної допомоги одна одній. Якщо при цьому члени означеної системи прагнуть використовувати ресурси освітніх інститутів, це суттєво полегшує побудову педагогічної взаємодії школи з сім'єю.

2. Існування сільського менталітету спільноти дає школі змогу більш ефективно взаємодіяти з сім'єю, оскільки більш активні у цьому плані сім'ї, здатні виявляти підтримку і надавати взаємодопомогу сім'ям, які з тієї чи іншої причини ухиляються від взаємодії з педагогами. У такий спосіб забезпечується стабільність усієї системи в цілому і кожного суб'єкта зокрема.

3. Тенденція звуження кола знайомих поряд із зміцненням родинних зв'язків у родинах з матеріальними проблемами, що свідчить про збереження традиції безкорисливої допомоги рідним і близьким, особливо в сфері освіти дітей. Це, в свою чергу, суттєво збільшує кількісні та якісні характеристики взаємодії.

4. Спостерігається зниження рівня правової свідомості, що залишає єдиним надійним регулятором ціннісні орієнтири особистості та сімейні цінності. Багато в чому ці традиційні моральні устої родини визначають особливості взаємодії школи з сім'ями в умовах сільського соціуму, в тому числі щодо професійної орієнтації.

5. Наявність дефіциту відповідальності за власне благополуччя. Це зумовлює виникнення різноманітних труднощів, пов'язаних з організацією і реалізацією взаємодії школи і сім'ї, свідчить про недостатню сформованість таких особистісних якостей учасників взаємодії, як самостійність, ініціатива, активність.

6. Пасивність у досягненні поставлених цілей, що породжує безперспективність, сприйняття дискомфорту (матеріального і психолого-педагогічного) як норми життя, безініціативність. Щодо цього педагогічна взаємодія школи і сім'ї має бути спрямована на формування позитивних настановлень сімей щодо свого майбутнього і майбутнього власних дітей (не боятися змін, докладають для цього максимум зусиль тощо).

7. Споживацькі тенденції у взаєминах дітей і батьків, що свідчить про кризу сімейних цінностей, недосконалість, дисфункцію норм, стандартів означених взаємин. Ці тенденції властиві й міській родині, проте в сільському соціумі вони набувають більш стійкого характеру, що дає змогу припустити, що подібні взаємини будуть відтворюватися і в нових поколіннях. Фактично йдеться про руйнування традиційного укладу сільської родини та сімейних зв'язків.

9. Сучасна сільська сім'я, фактично, заповнює вакуум соціальної допомоги молоді. Завдяки її зусиллям молоде покоління проходить складний період пристосування до невпевненості в завтрашньому дні, мінімізується негативний вплив періодів безробіття і безгрошів'я. Спільними зусиллями з освітнім закладом (школою) надання допомоги суспільними інститутами може набуті більш адресного і кваліфікованого характеру, охоплюючи не лише матеріальну підтримку, а й компенсаційні, корекційні, терапевтичні психолого-педагогічні дії [4; 17].

На процес професійного самовизначення сільських старшокласників впливають також соціокультурні та інформаційні умови, пов'язані з проживанням в умовах обмеженого соціуму.

Відсутність культурно-освітніх центрів (вищих навчальних закладів, театрів, музеїв тощо) спричиняє те, що головним культурним центром села стає школа, будинок культури. Значне розширення можливості отримання освіти на сьогодні (дистанційна освіта, курсова підготовка, гуртки за інтересами в позашкільних закладах, інтернет-ресурси та ін.) дає змогу міським школярам скоригувати характер навчальних послуг, розширити пошук нових форм позакласної і позашкільної профорієнтаційної роботи. Сільські діти, особливо ті, що проживають у значно віддалених від обласних центрів селах, практично не мають цих можливостей. З іншого боку, замкнений характер сільського соціуму сприяє створенню оптимальних умов для вирішення питань соціально-професійної орієнтації, організації виробничого навчання, зв'язку теорії з практикою.

На процес професійного самовизначення сільських старшокласників впливає й те, що учні регулярно, протягом усього періоду навчання в школі виконують сільськогосподарські роботи на пришкольних ділянках і вдома. На сьогодні підсобне господарство — специфічний для сільського способу життя фактор, що суттєво впливає на життя і побут населення. Передусім необхідно підкреслити велику виховну роль таких господарств. В особистому підсобному господарстві дитина має можливість долучитися до сільськогосподарської

праці, навчитися поважати і розуміти її цінність. З юнацьких років виробляється звичка працювати, бути турботливим господарем землі. Величезне значення для збереження культурних умов села мають традиції. Навички сільськогосподарської праці, набуті дітьми, виявляються корисними протягом усього подальшого життя.

У сільських старшокласників більше об'єктивних реальних умов для засвоєння професійної сімейної традиції, виховання спадкоємців трудових династій, продовжувачів справи своїх батьків. У процесі трудової діяльності школярів на землі формуються суспільно значущі мотиви та якості особистості, найбільш повно реалізується принцип зв'язку навчання з життям. Цей зв'язок сприяє глибокому розумінню системи взаємин людей, а також формуванню світогляду особистості.

Отже, самовизначення сільських старшокласників здійснюється в специфічних умовах сільського оточення, що суттєво впливає на цей процес. У сільських освітніх закладах накопичується досвід створення педагогічних умов, які сприяють самовизначенню школярів як у професії, так і в подальшому самостійному житті.

Ці специфічні характеристики сільських родин та умов сільського соціуму мають враховуватися під час організації і здійсненні педагогічної взаємодії освітнього закладу з сім'єю, в тому числі в плані професійного самовизначення сільських старшокласників.

Надаючи сільським старшокласникам та їхнім батькам науково-методичну допомогу у професійному визначенні, необхідно також враховувати і гендерний аспект проблеми. Зокрема, це стосується врахування гендерних особливостей як одного із значущих чинників, що визначає зміст професійного самовизначення.

Для вивчення гендерних особливостей учнів старших класів сільських шкіл, можна застосовувати такі методи: тест-опитувальник для вимірювання мотивації досягнення (ТМД), диференціально-діагностичний опитувальник (ДДО) Є. Клімова, анкети для визначення пріоритетних для дівчат та хлопців професій. Результати дослідження за означеними методиками дають змогу виявити такі гендерні розбіжності у сільських старшокласників щодо професійного самовизначення:

- старшокласниці-дівчата більш спрямовані, ніж їхні однолітки-хлопці, на мотивацію досягнень успіху;
- у хлопців переважають схильності до технічних професій і професій, пов'язаних з цифровими знаками, натомість меншою популярністю користуються професії, пов'язані з обслуговуванням людей і творчі види діяльності. У групі дівчат-

- старшокласниць переважають професійні інтереси, пов'язані з обслуговуванням людей та спілкуванням, меншою мірою популярні професії, пов'язані зі знаковою системою, рослинництвом, тваринництвом і лісовим господарством і творчі;
- юнакам найбільше подобаються професії програміста, водія, інженера-конструктора; дівчатам — менеджера, лікаря, психолога. У майбутній професії юнаків приваблюють здебільшого матеріальна зацікавленість, процес трудової діяльності і перспективність діяльності; дівчат — контакти з людьми, умови праці, матеріальне забезпечення і можливість отримання нових вражень [1].

Отже, наведені дані підтверджують припущення щодо розбіжностей між юнаками і дівчатами в професійних інтересах, схильностях, мотивації досягнень, що має враховуватися під час організації з ними роботи, орієнтованої на підтримку їхнього професійного самовизначення.

Виходячи з того факту, що посади методиста з профорієнтації, а в багатьох сільських школах і практичного психолога, відсутні, підготовка сільських старшокласників до професійного самовизначення сьогодні покладається переважно на класних керівників. Це зумовлює потребу надання класним керівникам методичного забезпечення для роботи з учнями та їхніми батьками з проблеми підготовки дітей до осмисленого вибору професії. Зміст цього забезпечення має, з одного боку, враховувати сучасний стан сільськогосподарського виробництва, а з другого — сприяти формуванню у них інтересу до професій цієї сфери — фермера, зоотехніка, ветеринара, агронома, обліковця, бухгалтера, фельдшера, листоноші, бібліотекаря, пташниці, телятниці та ін.

Взаємодія вчителів школи у процесі консультаційної роботи з учнями та їхніми батьками має базуватися на принципах розуміння один одного, допомоги один одному і підтримки у спільній справі сприяння свідомому професійному самовизначенню старшокласників. З урахуванням завдань, які постають перед учителями старших класів загальноосвітньої школи, ця робота полягає у вивченні особливостей інтелектуально-особистісного розвитку учня як суб'єкта навчальної діяльності, визначенні його інтересів і мотивів вибору майбутньої соціально-професійної спрямованості, наданні допомоги в самореалізації.

Вивчення інтересів, здібностей старшокласників може здійснюватися різноманітними способами — від простого спостереження

заїхніми успіхами у засвоєнні навчальних дисциплін до використання різноманітних анкет, опитувальників. Використання методики «Карта інтересів» дає змогу здійснити попередній аналіз інтересів, близьких до певного виду діяльності (А. Голомшток, Є. Клімов, О. Мешковська).

Одним із методів активізації професійного самовизначення старшокласників на сферу сільськогосподарського виробництва є професіографічне дослідження, основне завдання якого полягає в стимуляції самостійного пошуку інформації про складові сільськогосподарського господарювання (знання, вміння, професійно важливі якості, необхідні для різних спеціальностей сфери сільськогосподарського виробництва).

У педагогічній літературі професіографічне дослідження визначається як самостійний пошук інформації про певну професію (сукупність професій) або спеціальність одним учнем або групою [25; 33]. У процесі застосування цього методу учнями складається проф-орієнтаційна характеристика відповідної професійної діяльності згідно з певними вимогами. Таке дослідження забезпечує посилення пізнавальної активності старшокласників, їхньої ініціативності, що має творчий характер, а також сприяє розвитку самостійності як визначальної якості особистості у професійному самовизначенні. Одержана інформація відкриває перспективу для її подальшого розширення і поглиблення, забезпечує розвиток у старшокласників здатності до аналізу, критичного мислення, самостійного пошуку необхідних відомостей тощо. Оволодіваючи певними знаннями, старшокласник формує своє ставлення до певної професії, знайомиться з вимогами, які вона висуває до людини. Це, у свою чергу, впливає на формування і розвиток в нього ціннісних орієнтацій, професійних інтересів і намірів.

Перед початком роботи з професіографічного дослідження класний керівник готує еталонний опис професій с/г виробництва за такою структурою:

- а) загальна характеристика професії;
- б) зміст та характер праці;
- в) вимоги до людини;
- г) соціально-економічні особливості;
- д) система підготовки.

Оскільки в сучасних умовах можливість працевлаштування за певною професією значною мірою залежить від наявного ринку праці, опис професії доцільно доповнювати інформацією, що знайо-

мить із перспективами працевлаштування та близькими професіями. З урахуванням цього доповнення професіограма повинна мати таку структуру:

1. Загальна характеристика професії: історія і розвиток, географія та поширення, стан і перспективи розвитку професії, тієї чи іншої спеціальності цієї професії; перспективи працевлаштування.

2. Зміст і характер праці: характер праці (фізична чи розумова, в приміщеннях чи на повітрі і т. ін.); зовнішній зміст трудового процесу (мета, завдання, предмет, засоби та результати праці); внутрішні характеристики професії (наукові основи, знання, вміння, навички тощо).

3. Вимоги до людини: якості особистості й психофізіологічні особливості, медичні протипоказання.

4. Соціально-економічні особливості: сектор економіки; умови праці (тривалість робочого дня та тижня, відпустка, спеціальні умови, оплата праці тощо); перспективи кар'єрного зростання.

Самостійне дослідження професії через літературні джерела, спостереження за роботою представників певних професій, бесіди з професіоналами чи професіографічні зустрічі, одержання відомостей про перспективи професійної кар'єри, поряд з ознайомленням зі своїми індивідуальними можливостями, допомагають учневі свідомо визначати відповідність певної професії своїм можливостям.

Самостійність пізнавальних дій старшокласників у ході професіографічної діяльності сприяє активізації їх потребнісно-мотиваційної та операційно-технічної сфер, забезпечуючи тим самим ефективне формування професійної спрямованості на визначені види трудової діяльності. У процесі професіографічного дослідження водночас реалізується як мінімум два завдання: профінформаційне і виховне (формування впевненості у власних можливостях вирішити важливі життєві задачі), що у кінцевому рахунку справляє позитивний вплив на формування готовності сільських старшокласників до самостійного вирішення інших важливих життєвих завдань.

Проводячи професіографічне дослідження, доцільно здійснювати педагогічний вплив таким чином, щоб забезпечити широкий простір для самостійності учнів, активізувати у них почуття новизни і тим самим підвищити рівень їхньої відповідальності за виконувану роботу.

Кінцева мета професіографічного дослідження полягає у складанні учнями опису конкретної професії з метою її поглибленого вивчення й оволодіння вміннями здійснювати аналіз інших видів професійної діяльності.

Зміст професіографічної діяльності визначається метою та завданнями формування властивостей та якостей, необхідних для формування професійної спрямованості старшокласників на працю у сфері сільськогосподарського виробництва. Реалізація змісту професіографічної діяльності здійснюється у декілька взаємопов'язаних етапів. На підготовчому етапі школярі отримують інформацію про зовнішні компоненти відповідної професійної сфери (об'єкти, зміст, знаряддя, умови праці) і навчаються самостійно виділяти їх у професіях. Така інформація зазвичай сприймається без усвідомлення її цінності для вибору майбутньої професії. Це найбільш поверхове, когнітивне ознайомлення, яке ще не забезпечує прояву старшокласниками суб'єктивного ставлення до професіографічної інформації.

Інформування учнів про професії здійснюється на трьох умовних рівнях, що виділяються залежно від обсягу відповідної інформації.

Перший рівень передбачає проведення інформування загально-го характеру (різновиди зовнішніх компонентів професій – види об'єктів, робіт, обладнання, інструментів та пристроїв без характеристики їх параметрів; види підприємств, виробничих приміщень без характеристики параметрів санітарно-гігієнічних та соціально-економічних умов праці).

На другому рівні інформування набуває більш конкретного характеру. У його змісті відбувається ознайомлення учнів не тільки із різновидами зовнішніх компонентів професій, а й з їх основними параметрами (перелік об'єктів, робіт, знарядь праці та їх основних характеристик; назва підприємств і виробничих приміщень за параметрами санітарно-гігієнічних та соціально-економічних умов праці).

На третьому рівні здійснюється інформування поглибленого характеру. Це насамперед стосується різновидів зовнішніх компонентів професій, аналізу професійно важливих якостей і властивостей робітника. На цьому етапі перелічуються види об'єктів, робіт, знарядь праці у сукупності з їхніми параметрами; називаються підприємства та виробничі приміщення, де працюють професіонали, окреслюються параметри санітарно-гігієнічних та соціально-економічних умов праці. Усі параметри зовнішніх компонентів професій пов'язуються із професійно важливими якостями та властивостями працівників.

Інформування слід вибудовувати таким чином, щоб під час вивчення професій старшокласники послідовно ознайомлювалися з усіма їх характеристиками, професіографічну інформацію слід

пов'язувати зі змістом програми з трудового профільного навчання. Відомості технічного, технологічного, естетичного, економічного характеру з навчальної програми доповнюються професіографічною інформацією у контексті змісту її розділів і тем [23].

Отже, на підготовчому етапі старшокласники знайомляться не тільки з різновидами зовнішніх компонентів професій та з їхніми параметрами, а й з якостями та властивостями, необхідними працівникам у конкретних видах діяльності. Така побудова системи інформаційного забезпечення процесу підготовки учнів до вибору професії сприяє формуванню в них уявлення про професійну діяльність у сукупності її зовнішніх і внутрішніх аспектів, завдяки чому створюється підґрунтя для подальшого самостійного вивчення школярами професій сфери сільськогосподарського виробництва.

Основний етап професіографічної діяльності характеризується значно більшою самостійністю школярів. Вони свідомо визначають параметри зовнішніх компонентів професій сфери сільськогосподарського виробництва, дають їх розгорнуту характеристику тощо. На цьому етапу інформація сприймається з усвідомленням її цінності для вибору майбутньої професії. Це період формування об'єктивного ставлення до професіографічної інформації, яка набуває для старшокласників емоційного забарвлення та особистісної значущості. Професіографічна діяльність підноситься до ціннісно-орієнтаційного рівня. Змістовий матеріал цього етапу реалізується шляхом професіографічного пошуку та професіографічного аналізу інформації про відповідні професії.

Професіографічний пошук полягає у самостійному збиранні старшокласниками інформації про параметри зовнішніх компонентів конкретних професій. Алгоритм процесу професіографічного пошуку передбачає проходження низки етапів:

- попереднє ознайомлення з літературою про професії сфери сільськогосподарського виробництва;
- виокремлення зовнішніх компонентів у сільськогосподарських професіях;
- виявлення показників для характеристики їх параметрів;
- складання плану професіографічного пошуку із зазначенням можливих джерел інформації про професії сфери сільськогосподарського виробництва;
- розробка моделей документів для збирання та зберігання інформації про професії (протоколи спостереження, протоколи

бесіди з працівниками сфери сільськогосподарського виробництва);

- безпосереднє збирання інформації за допомогою визначених методів професіографічного пошуку.

Після завершення цієї роботи старшокласники переходять до аналізу зібраної інформації, який спрямовано на виявлення взаємозв'язків між параметрами зовнішніх компонентів і професійно важливими якостями та властивостями робітників.

У процесі професіографічного аналізу учні здійснюють:

- розподіл зібраної інформації за окремими групами згідно з певними параметрами;
- групування даних про параметри за зовнішніми компонентами професії;
- аналіз значення та типовості параметрів для конкретної професії;
- встановлення взаємозв'язків між параметрами зовнішніх компонентів професії та професійно важливими якостями і властивостями професіоналів;
- розподіл зібраної інформації за розділами професіографічного документа та його складання [33].

На заключному етапі професіографічного дослідження відбувається засвоєння старшокласниками характеристик внутрішньої сторони професійної праці, професіографічна інформація стосується як професійно важливих якостей і властивостей, так і особистих якостей та властивостей учнів, що сприяє формуванню в останніх уявлення про самих себе у ролі майбутніх професіоналів. Професіографічна інформація має не тільки емоційний характер, проектування старшокласниками власного професійного майбутнього у контексті професій стає вагомим регулятором їхніх професійних намірів на практично-дійовому рівні.

Для формування такої складової процесу професійного спрямування, як ціннісні орієнтації (відповідальність, добросовісність, творча праця, ініціативність, самостійність), що є характерними для сільськогосподарської діяльності, рекомендується використовувати такі засоби, як: бесіди, обговорення проблемних ситуацій, колективні дискусії, творчі завдання, а також ділові ігри, пов'язані із сільськогосподарським виробництвом.

Ділова гра – це наближена до дійсності форма імітаційного моделювання професійної діяльності і предметного змісту професії,

яка охоплює інструментальний та емоційно-рольовий аспекти розв'язання проблеми.

Структура ділової гри містить такі елементи:

- мету (до чого прагнуть, чого хочуть досягти у процесі гри);
- роль (дії, які учасники гри виявляють в імітованій ситуації);
- зміст (те, що складає сутність процесу гри);
- сюжет (сукупність дій, подій, в яких розкривається основний зміст гри);
- ситуації (сукупність обставин, які виникають у процесі с/г господарювання).

У ході ділової гри не лише здійснюється професійна орієнтація, а й забезпечується реалізація навчальної, розвивальної та виховної функцій виховної роботи, створюються сприятливі умови для унаочнення можливостей застосування здобуваних раніше знань, а також особливостей практичної діяльності с/г працівників.

Педагогічно доцільно організована ділова гра розвиває інтелектуальні вміння старшокласників, а саме: вміння порівнювати, виділяти основне, робити висновки та узагальнення. Вона дає вчителю змогу поступово залучати старшокласників до творчої самостійної діяльності, реалізації наявних знань на різних рівнях. Ділова гра характеризується високим рівнем активності учнів, забезпечуючи залучення до ігрової діяльності найменш комунікабельних старшокласників, сприяючи в такий спосіб їхньому самоствердженню, посиленню згуртованості колективу. При цьому в учнів виховується свідомо дисципліна, взаємодопомога, формується готовність до участі в різноманітних видах діяльності, а також самостійність, творчість та ініціатива.

Одним з ефективних засобів формування професійної спрямованості сільських старшокласників на певні професії є здійснення професійних проб.

Професійна проба — це профвипробування, що моделює елементи конкретного виду професійної діяльності (завершений процес) і сприяє свідомому, обґрунтованому вибору майбутньої професії.

Професійна проба — це один із найважливіших етапів професійного самовизначення. У процесі професійних проб учень має можливість одержати досвід тієї трудової діяльності, яку він обрав, визначити, чи відповідає її характер його здатностям і вмінням.

Професійні проби у різних сферах професійної діяльності містять комплекс теоретичних і практичних занять, що моделюють основні

характеристики предмета, цілей, умов і знарядь праці, ситуацій вияву професійно важливих якостей, що допомагає старшокласникам оцінити власні можливості щодо оволодіння професією. Реалізація в змісті професійної проби принципу єдності свідомості та діяльності актуалізує пізнавальну самостійність учнів, сприяє розвитку в них професійних здатностей.

Розглядаючи професійні проби як засіб актуалізації професійного самовизначення й активізації творчого потенціалу особистості сільських старшокласників, виділимо низку особливостей, що розширюють межі можливостей традиційного трудового навчання у набутті досвіду професійної діяльності.

Опитування педагогів сільських шкіл, батьків щодо найбільшої доцільності тих чи інших форм роботи з професійного самовизначення старшокласників засвідчують, що як педагоги, так і батьки надають перевагу таким, як «День відкритих дверей», бесіди про світ професій, екскурсії на виробництво, проведення психодіагностики здібностей тощо.

Організація методичної роботи з батьками передбачає: а) проведення консультацій з питань успішності навчальної діяльності школярів; б) навчання способам спостереження за дітьми в домашніх умовах з метою формування у них відповідальності за навчання, доручену справу; в) здійснення профілактичних занять, спрямованих на попередження конфліктів у сім'ї.

Консультації для батьків можуть здійснюватися шкільним психологом (соціальним педагогом), класним керівником, учителем-предметником (що є більш прийнятним для сільської школи, оскільки посади психолога і соціального педагога тут у більшості випадків не передбачені з огляду на невелику кількість учнів).

Отже, в сучасних умовах актуалізується необхідність розробки нових підходів до вирішення питань професійного самовизначення сільських старшокласників. Цей процес має відбуватися на основі всебічної професійної освіти, психолого-педагогічного вивчення особистості та її професійних настановлень, врахування потреб ринку праці, тісної співпраці школи і сім'ї.

Належній реалізації останнього з названих аспектів сприятимуть різні види роботи, розраховані на старшокласників та їхніх батьків. Нижче наводимо орієнтовну програму організації такої роботи.

ПРОГРАМА

курсу занять для сільських старшокласників (із залученням батьків) «ОБИРАЄМО МАЙБУТНЮ ПРОФЕСІЮ» (10 год.)

Курс містить 9 занять для учнів та батьків з проблеми професійного самовизначення сільських старшокласників. Враховуючи те, що найбільш оптимальним у навчанні та вихованні є поєднання теорії з практикою, ознайомлення учасників з теоретичними положеннями слід супроводжувати застосуванням практичних тренінгів з проблеми. Кожне заняття складається з трьох частин: теоретичної, практичної і самостійної у вигляді завдань для старшокласників; містить рекомендовану літературу для вчителів з означеної проблеми.

Мета курсу:

- актуалізація процесу отримання старшокласниками знань про світ професій;
- формування позитивного ставлення до професійної діяльності як загальнолюдської цінності;
- формування прикладної спрямованості навчання щодо майбутньої професійної діяльності;
- сприяння формуванню позитивної, довірчої атмосфери в сім'ях учнів, поліпшенню батьківсько-дитячих взаємин;
- надання допомоги старшокласникам та їхнім батькам у спрямуванні особистості на правильний вибір професії.

Структура курсу і початкові матеріали

№ з/п	Тема	Методи	Учасники	К-ть годин
1	Професійна діяльність, її важливість у житті людини	Лекція з елементами бесіди Тест, анкетування (на вибір учителя)	Класний керівник, учні	1 год.
2	Професії моїх батьків.	Виступи учнів, батьків Презентація батьківських захоплень Профорієнтаційна гра	Батьки Учні Класний керівник, учні, батьки	1,5 год.
3	Я і моя майбутня професія	Бесіда Лекція Профорієнтаційна гра	Класний керівник, учні Шкільний психолог Класний керівник, учні	1 год.

№ з/п	Тема	Методи	Учасники	К-ть годин
4	Мій стиль життя в сім'ї. Звички, поведінка. Проблема вільного часу, використання його з користю для майбутньої професії	Бесіда Короткі доповіді учнів Профорієнтаційна гра	Класний керівник, старшокласники	1 год.
5	Інтереси і захоплення у старшому шкільному віці. Здоровий спосіб життя як запорука правильного вибору майбутньої професії	Лекція з елементами бесіди	Шкільний психолог, класний керівник, батьки учнів	1 год.
6	Людина і професія. Розвиток особистості і професійне самовизначення	Лекція з елементами дискусії Профорієнтаційна гра	Класний керівник, старшокласники	1 год.
7	Уявлення про себе і проблема майбутнього професійного вибору. Образ «Я», інтереси і спрямованість особистості.	Виступи з короткими доповідями, подальше їх обговорення Заповнення карти особистості за К. Платоновим Профорієнтаційна гра	Класний керівник, старшокласники	1 год.
8	Активна роль особистості у виборі професії. Допомога батьків у правильному професійному самовизначенні дитини	Бесіда з елементами дискусії	Класний керівник, батьки	1 год.
9	«Профорієнтація старшокласників»	Відкрита виховна година	Класний керівник, батьки, учні	1,5 год.

Орієнтовні методичні розробки занять

Заняття 1. ПРОФЕСІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ, ЇЇ ВАЖЛИВІСТЬ У ЖИТТІ ЛЮДИНИ

Питання для висвітлення: Поняття про професійну діяльність як прояв трудової діяльності людини. Сутність поняття «професійна діяльність». Мета, завдання, основні функції професійної діяльності людини. Види професійної діяльності залежно від функціональних і психологічних особливостей людини. Класифікація професійної діяльності за характером робочого навантаження, залежно від умов діяльності, форм організації діяльності тощо. Класифікація професій за Є. Клімовим.

Практична частина

Тест «Види професійної діяльності, які мені підходять» (автор — Є. Клімов).

Шкали: типи професій людина-людина, людина-техніка, людина-знакова система, людина-художній образ, людина-природа.

Призначення тесту. Методика призначена для відбору різних типів професій відповідно до класифікації типів професій Є. Клімова.

Інструкція до тесту

1) Перед вами аркуш паперу, поділений на п'ять стовпчиків:

I — «людина — природа»,

II — «людина — техніка»,

III — «людина — знакова система»,

IV — «людина — художній образ»,

V — «людина — людина».

2) читайте один за одним твердження, і якщо погоджуєтеся з ними, то зі знаком «+» записуйте цифру, зазначену в дужках, у відповідний стовпчик на вашому аркуші (номер стовпчика зазначений римськими цифрами). Якщо не погоджуєтеся, то записуйте цифру зі знаком «-». Наприклад: «Я охоче й подовгу можу щось майструвати, лагодити» (II-1). Якщо ви із цим твердженням не погоджуєтеся, то в стовпчик II («людина — техніка») записуйте «-1». Якщо не можете відповісти, то взагалі цифру не ставте;

3) відповівши в такий спосіб на 30 тверджень, підрахуйте суми написаних цифр (враховуючи «плюси» і «мінуси») у кожному зі стовпчиків. Найбільші позитивні суми будуть у стовпчиках, що відповідають найбільш прийнятним для вас типам професій, найменші (а тим більше негативні суми) — невідповідним професіям.

Тест

1. Легко знайомлюся з новими людьми (V-1).
2. Охоче й подовгу можу що-небудь майструвати, лагодити (II-1).
3. Люблю ходити в музеї, театри, на художні виставки (IV-1).
4. Охоче й постійно спостерігаю й доглядаю за рослинами й тваринами (I-2).
5. Охоче й подовгу можу що-небудь підраховувати, вирішувати завдання, креслити (III-1).
6. Охоче допомагаю старшим по догляду за тваринами й рослинами (I-1).
7. Люблю проводити час із молодшими, коли їх потрібно чим-небудь зайняти, захопити справою, допомогти їм у чомусь (V-1).
8. Звичайно я роблю мало помилок у письмових роботах (III-1).
9. Те, що я роблю своїми руками, звичайно викликає інтерес у моїх товаришів, старших (II-2).
10. Старші вважають, що в мене є здатності до певної галузі мистецтва (IV-2).
11. Я охоче читаю про рослинний і тваринний світ (I-1).
12. Беру активну участь у художній самодіяльності (IV-1).
13. Охоче читаю про обладнання механізмів, машин, приладів (II-1).
14. Охоче розгадую кросворди, головоломки, ребуси, важкі завдання (III-1).
15. Легко влагоджую суперечки між однолітками або молодшими (V-2).
16. Старші вважають, що в мене є здатності до роботи з технікою (II-2).
17. Результати моєї художньої творчості схвалюють навіть незнайомі люди (IV-2).
18. Старші вважають, що в мене є здатності до роботи з рослинами або тваринами (I-2).
19. Зазвичай мені вдається докладно і ясно для інших викладати думки в писемній формі (III-2).
20. Я майже ніколи не сварюся (V-1).
21. Речі, зроблені мною, схвалюють і незнайомі люди (II-1).
22. Без особливих труднощів засвоюю раніше незнайомі або іноземні слова (III-1).
23. Мені часто доводиться допомагати незнайомим людям (V-2).
24. Подовгу, невтомно, можу займатися улюбленою художньою роботою (музикою, малюванням тощо (IV-1).

25. З великим інтересом читаю про охорону природного середовища, лісу, тварин (I-1).

26. Люблю розбиратися в обладнанні механізмів, машин, приладів (II-1).

27. Мені зазвичай вдається переконати однолітків у тому, що потрібно робити так, а не інакше (V-1).

28. Охоче спостерігаю за тваринами або розглядаю рослини (I-1).

29. Без особливих зусиль і охоче розбираюся в схемах, графіках, кресленнях, таблицях (III-2).

30. Пробую свої сили в живописі, музиці, поезії (IV-1).

Обробка й інтерпретація результатів тесту

Короткий опис типів професій

I. «Людина-Природа». Якщо Ви любите працювати в саду, на городі, доглядати за рослинами, тваринами, вам подобається вивчати біологію, познайомтеся із професіями типу «людина-природа».

Предметом праці для представників більшості професій типу «людина природа» є: тварини, умови їх росту, життя; рослини, умови їх вирощування.

Фахівцям у цій галузі доводиться виконувати такі види діяльності:

- вивчати, досліджувати, аналізувати стан, умови життя рослин або тварин (агроном, мікробіолог, зоотехнік, гідробіолог, агрохімік, фітопатолог);
- вирощувати рослини, доглядати за тваринами (лісник, рільник, квіткар, городник, птахівник, тваринник, садівник, бджоляр);
- проводити профілактику захворювань рослин і тварин (ветеринар, лікар карантинної служби).

Психологічні вимоги до професій «людей-природа»:

- розвинена уява, наочно-образне мислення, гарна зорова пам'ять, спостережливість, здатність передбачити й оцінювати мінливі природні фактори;
- оскільки результати діяльності виявляються після закінчення доволі тривалого часу, фахівець повинен мати терпіння, наполегливість, бути готовим працювати поза колективами, іноді у важких погодних умовах, у бруді тощо.

II. «Людина-Техніка». Якщо Вам подобаються лабораторні роботи з фізики, хімії, електротехніки, якщо Ви робите моделі, розбираєтеся в побутовій техніці, якщо Ви прагнете створювати, експлуатувати або ремонтувати машини, механізми, апарати, верстати, познайомтеся із професіями «людей-техніка».

Предметом праці для представників більшості професій типу «людина-техніка» є: технічні об'єкти (машини, механізми); матеріали, види енергії.

Фахівцям цієї галузі доводиться виконувати такі види діяльності:

- створення, монтаж, складання технічних обладнань (фахівці проектують, конструюють технічні системи, обладнання, розробляють процеси їх виготовлення. З окремих вузлів, деталей збирають машини, механізми, прилади, регулюють і налагоджують їх);
- експлуатація технічного обладнання (фахівці працюють на верстатах, керують транспортом, автоматичними системами); ремонт технічного обладнання (фахівці виявляють, розпізнають несправності технічних систем, приладів, механізмів, ремонтують, регулюють, налагоджують їх).

Психологічні вимоги до професій «людина-техніка»: хороша координація рухів; точне зорове, слухове, вібраційне сприйняття; розвинене технічне й творче мислення та увага; вміння переводити та концентрувати увагу; спостережливість.

III. «Людина-Знакова система». Якщо Ви любите виконувати обчислення, креслення, схеми, вести картотеки, систематизувати різні відомості, якщо Ви прагнете займатися програмуванням, економікою або статистикою тощо, познайомтеся із професіями типу «людина-знакова система». Більшість професій цього типу пов'язана з переробкою інформації.

Предметом праці для представників більшості професій типу «людина-знакова система» є: тексти рідною або іноземною мовою (редактор, коректор, друкарка, діловод, телеграфіст, складач); цифри, формули, таблиці (програміст, оператор ЗВМ, економіст, бухгалтер, статистик); креслення, схеми, карти (конструктор, інженер-технолог, кресляр, копіювальник, штурман, геодезист); звукові сигнали (радист, стенографіст, телефоніст, звукооператор).

Психологічні вимоги до професій «людина-знакова система»: хороша оперативна й механічна пам'ять; здатність до тривалої концентрації уваги на відверненому (знаковому) матеріалі; вміння розподіляти і переключати увагу; точність сприйняття, вміння бачити те, що стоїть за умовними знаками; посидючість, терпіння; логічне мислення.

IV. «Людина-Художній образ».

Предметом праці для представників більшості професій типу «людина-знакова система» є: художній образ, способи його побудови.

Фахівцям у цій галузі доводиться виконувати такі види діяльності:

- створення, проектування художніх творів (письменник, художник, композитор, модельєр, архітектор, скульптор, журналіст, хореограф);
- відтворення, виготовлення різних виробів за зразком (ювелір, реставратор, гравер, музикант, актор, столяр-червонодеревець);
- розмноження художніх творів у масовому виробництві (майстер по розпису порцеляни, шліфувальник по каменю й кришталю, маляр, друкар).

Психологічні вимоги професій «людина-художній образ»:

- художні здатності; розвинене зорове сприйняття;
- спостережливість, зорова пам'ять; наочно-образне мислення; творча уява;
- знання психологічних законів емоційного впливу на людей.

V. «Людина-Людина». Предметом праці для представників більшості професій типу «людина-людина» є люди.

Фахівцям у цій галузі доводиться виконувати такі види діяльності:

- виховання, навчання людей (вихователь, учитель, спортивний тренер);
- медичне обслуговування (лікар, фельдшер, медсестра, нянька);
- побутове обслуговування (продавець, перукар, офіціант, вахтер);
- інформаційне обслуговування (бібліотекар, екскурсовод, лектор);
- захист суспільства та держави (юрист, міліціонер, інспектор, військовослужбовець).

Психологічні вимоги до професій типу «людина-людина»:

- прагнення до спілкування, вміння легко вступати в контакт із незнайомими людьми;
- стійке гарне самопочуття під час роботи з людьми;
- доброзичливість, чуйність;
- витримка;
- вміння стримувати емоції;
- здатність аналізувати поведінку оточуючих і власну, розуміти наміри та настрої інших людей, здатність розбиратися у взає-

минах людей, уміння влагоджувати розбіжності між ними, організувати їхню взаємодію;

- здатність подумки ставити себе на місце іншої людини, вміння слухати, враховувати думку іншої людини;
- здатність володіти мовою, мімікою, жестами;
- розвинене мовлення, здатність знаходити загальну мову з різними людьми;
- уміння переконувати людей;
- акуратність, пунктуальність, зібраність;
- знання психології людей.

Література

1. Климов Е. А. Как выбрать профессию / Е. А. Климов – М.: Просвещение, 1990. – 159 с.
2. Матеріали сайту: [<http://qurutestov.ru/test/130/>]

Анкетування з метою виявлення професійних намірів старшокласників

Шановні друзі!

Просимо вас дати відповіді на запитання анкети. Це потрібно для того, щоб зрозуміти, наскільки відповідально ви ставитесь до вибору майбутньої професії і, по можливості, допомогти вам у цьому.

№ з/п	Показники самовизначення	Відповіді
1. Професійні наміри		
1	Що ти збираєшся робити після закінчення школи:	
2	Навчатись у навчальному закладі (записати повну назву навчального закладу);	
3	Працювати (по можливості, записати повну назву підприємства, відділу, спеціальності).	
4	Чи обрав (-ла) ти майбутню професію? (Так, ні) Якщо так, то яку?	
5	Чи знайомий (-ма) ти зі змістом обраної професії, з умовами навчання, роботи? (Так, ні)	
6	Чи знаєш ти про вимоги, які висуває професія до людини? Якщо так, то які це вимоги?	
7	Хто (що) вплинув (-ло) на твоє професійне самовизначення?	
8	батьки	
9	ЗМІ	
10	друзі	
11	престиж професії	
12	вибір самостійний	

№ з/п	Показники самовизначення	Відповіді
2. Інтереси		
13	Чи маєш ти інтереси, пов'язані з вибором професії? (читання спеціальної літератури, бесіди про професію з фахівцем, відвідування навчальних закладів)?	
14	Чи надають тобі допомогу батьки у розвитку навчальних інтересів та інтересів до професійної діяльності? У чому це полягає? (Фінансування, приклади тощо)	
15	Чи хотів (-ла) б ти, щоб школа надавала більше допомоги під час вибору професії за інтересами? У чому, на твій погляд, має полягати ця допомога?	
3. Особисті якості		
16	Які якості, на твій погляд, необхідно розвинути для успішного оволодіння професією, яку ти вибрав (-ла)?	
4. Готовність до вибору професійного шляху		
17	Як ти оцінюєш власні успіхи в навчальній діяльності? (Задовільно, добре, необхідно підтягнутися)	
18	З яких навчальних предметів, на твою думку, будуть потрібні знання в подальшій професійній діяльності? (Назва навчального предмета)	
19	Чи вважаєш ти, що зможеш здійснити свої професійні наміри? Які труднощі можуть при цьому виникнути? (Освіта, соціальне середовище, інше)	
20	Чи є у тебе запасні плани у разі нездійснення основних планів? (Так, ні)	

Дякуємо за правдиві відповіді!

Завдання додому: Підготувати цікаву інформацію про рід професійних занять своїх батьків (короткі доповіді). Запросити батьків на наступну виховну годину (вчитель готує і роздає запрошення завчасно), попросити їх виступити із розповідями про свою професійну діяльність та захоплення у позапрофесійній сфері.

Заняття 2. ПРОФЕСІЯ МОЇХ БАТЬКІВ

Теми для висвітлення: рід професійних занять моїх батьків (заслуховування завчасно приготовлених коротких доповідей учнів). Розповіді батьків про свою професійну діяльність та захоплення (хобі) у позапрофесійній сфері.

Профорієнтаційна гра (на вибір учителя)

1. «Професія – спеціальність»

Ця ігрова методика спрямована на підвищення у учасників рівня усвідомлення таких понять, як спеціалізація в межах тієї або ін-

шої професії; розширення поінформованості про різноманіття професійної праці.

Ігрова вправа може проводитися як у групі (від 6-8 до 15-20 учасників), так і з класом загалом. За часом вона займає від 10 до 15-20 хвилин. Загальна процедура проведення гри:

1. Учасникам пояснюється, як співвідносяться поняття професія та спеціальність: професія – група споріднених спеціальностей (наприклад, професія – вчитель, спеціальність – учитель фізкультури й тощо).

2. Інструкція: «Зараз будуть називатися професії, вам потрібно буде по черзі називати відповідні спеціальності». Якщо хтось із гравців називає сумнівні спеціальності або відверто помиляється, йому можна ставити уточнюючі запитання. Допускаються невеликі обговорення й дискусії. Необхідно, щоб ведучий сам орієнтувався в професіях і спеціальностях, що виносяться на обговорення.

Можна трохи ускладнити ігрову процедуру, запропонувавши учасникам називати спеціальності не по черзі, а за принципом «пінг-понгу» (гравець, який назвав спеціальність, визначає, хто буде називати наступну спеціальність, тощо). Таке ускладнення, хоча й вносить у гру деякий сумбур, проте активізує учнів, стимулює творче напруження.

За аналогією можна побудувати й інші ігрові вправи: «Професія – навчальний заклад» (називається професія, а учасники мають сказати, де реально можна її одержати); «Професія – медичні протипоказання» (для конкретної професії); «Професія – необхідні якості» (виявлення професійно важливих якостей для тих чи інших професій) тощо.

2. «Пастки – капканчики»

Метою гри є підвищення рівня усвідомлення старшокласниками можливих перешкод (пасток) на шляху до професійних цілей та уявлення про шляхи подолання цих перешкод.

Ігрова вправа проводиться в групі, кількість учасників – від 6-8 до 12-15. Час тривалості гри – 20-30 хвилин.

Етапи гри:

1. Разом із групою визначається конкретна професійна мета (вступ до певного навчального закладу; закінчення цього закладу, оформлення на конкретне місце роботи або здійснення конкретного професійного досягнення, включаючи побудову кар'єри й одержання нагород, премій і т. ін.).

2. У групі обирається доброволець, який буде «представляти» якусь вигадану людину (якщо доброволець побажає, він може представляти й самого себе). При цьому для вигаданої людини необхідно відразу ж визначити її основні характеристики: стать, вік, освіту, сімейний стан та ін. Таких характеристик не повинно бути занадто багато.

3. Загальна інструкція: «Зараз кожний, уже знаючи, до якої мети прагне наш головний (вигаданий або реальний) герой, повинен буде визначити (або придумати) для нього деякі труднощі на шляху до професійної мети. Візьміть до уваги, що труднощі можуть бути як зовнішні, що надходять від інших людей або від якихось обставин, так і внутрішні, пов'язані із самою людиною. Саме про них часто забувають... Бажано визначити навіть два-три види труднощів-пасток на випадок, якщо схожі труднощі придумають інші учасники (щоб не повторюватися). Виділяючи такі труднощі, кожний обов'язково має подумати й про те, як подолати їх. Головному гравцеві також дається час для визначення найбільш імовірних труднощів на шляху до своєї мети, а також для підготовки відповіді про те, як він збирається їх долати.

Після цього називаються (по черзі) труднощі-пастки, а головний гравець відразу ж (без міркування) повинен сказати, як можна було б ці труднощі подолати. За допомогою групи (голосування або інші процедури) він визначає, чий варіант подолання запропонованих труднощів є найбільш оптимальним. Переможець (головний гравець або представник групи) одержує приз — знак «плюс». Якщо до закінчення гри в головного гравця виявиться більше плюсів, ніж в інших учасників, це розцінюється як уміння долати основні труднощі (пастки-капканчики) на шляху до своєї мети.

4. Гравці, у тому числі й головний герой, визначають (окремих аркушах) основні труднощі на шляху до наміченої мети.

5. Кожний по черзі називає визначені труднощі. Якщо виявляється, що якісь труднощі є явно надуманими, група має вирішити, обговорювати їх чи ні.

6. Головний гравець відразу повідомляє, як він збирається подолати запропоновану перешкоду.

7. Свій варіант подолання труднощів повідомляє гравець, який їх запропонував.

8. Ведучий за допомогою інших гравців визначає, чий варіант подолання труднощів є більш оптимальним, цікавим і реалістичним.

9. Підведення загального підсумку (зумів головний герой подолати названі труднощі чи ні). Під час підбиття підсумків можна

також з'ясувати, чи зумів (на підготовчому етапі) головний гравець виділити ті труднощі (на своєму аркуші паперу), які в процесі гри пропонували інші учасники.

Література

1. Пряжников Н. С. Профорієнтація в школі: ігри, упражнения, опросники (8-11 класи) / Н. С. Пряжников. — Москва : Вако, 2005. — 288 с.

Заняття 3. Я І МОЯ МАЙБУТНЯ ПРОФЕСІЯ

Питання для висвітлення: роль шкільних знань у виборі майбутньої професії. «Вічні професії» (будівельник, учитель, лікар тощо), актуальні професії (у сфері транспортної, хімічної індустрії, високих технологій, зв'язку, комунікацій тощо), соціально значущі (двірник, сантехнік тощо) професії. Поняття про інтереси, захоплення, здібності, їх роль у виборі професії

Практична частина

Методика М. Рокіча

Інструкція: «Вам пропонується набір із 18 карток, на яких позначені різні цінностей. Ваше завдання — розкласти їх по порядку значущості для Вас як принципів, якими Ви керуєтесь у житті. Уважно вивчіть таблицю і, вибравши ту цінність, яка для Вас є найбільш значущою, покладіть її на перше місце. Потім виберіть другу за значущістю цінність і помістіть її слідом за першою. Виконайте такі самі дії з усіма цінностями, що залишилися. Найменш важлива цінність залишиться останньою і займе 18 місце. Працюйте, не поспішаючи, вдумливо. Кінцевий результат повинен відбивати Вашу справжню позицію».

Бланк респондента _____

Список А — термінальні цінності

Активне діяльне життя (повнота та емоційна насиченість життя)
Життєва мудрість (зрілість суджень та здоровий глузд, що досягаються у процесі оволодіння життєвим досвідом)
Здоров'я (фізичне і психічне)
Цікава робота
Краса природи і мистецтва (переживання прекрасного в природі і в мистецтві)
Любов (духовна і фізична близькість з коханою людиною)
Матеріальна забезпеченість життя (відсутність матеріальних труднощів)
Наявність хороших і вірних друзів
Суспільне покликання (повага оточуючих, колективу, товаришів по роботі)
Пізнання (можливість розширення своєї освіти, загальної культури)

Продуктивне життя (максимально повне використання своїх можливостей)
Розвиток (робота над собою, постійне фізичне і духовне вдосконалення)
Розваги (приємне, необтяжливе проведення часу, відсутність обов'язків)
Свобода (самостійність, незалежність у судженнях і вчинках)
Щасливе сімейне життя
Щастя інших (добробут, розвиток і вдосконалення інших людей, людства в цілому)
Творчість (можливість творчої діяльності)
Упевненість у собі (внутрішня гармонія, свобода від внутрішніх суперечностей, сумнівів).

Список Б – інструментальні цінності

Акуратність (охайність), уміння тримати в порядку речі, порядок у справах
Вихованість (гарні манери)
Високі запити (високі вимоги до життя і високі домагання)
Життєрадісність (почуття гумору)
Ретельність (дисциплінованість)
Незалежність (здатність діяти самостійно, рішуче)
Непримиренність до недоліків у собі та інших
Освіченість (широта знань, висока загальна культура)
Відповідальність (почуття обов'язку, вміння тримати своє слово)
Раціоналізм (уміння свідомо і логічно мислити, приймати обдумані, раціональні рішення)
Самоконтроль (стриманість, самодисципліна)
Сміливість у відстоюванні своєї думки, поглядів
Тверда воля (вміння наполягти на своєму, не відступати перед труднощами)
Терпимість (до поглядів і думок інших, уміння пробачати іншим їхні помилки)
Широта поглядів (уміння зрозуміти чужу точку зору)
Чесність (правдивість, щирість)
Ефективність у справах (працелюбність, продуктивність у роботі)
Чуйність (дбайливість)

Результати, отримані за допомогою тесту М. Рокича, обробляються за такою схемою: спочатку визначаються рангові значення кожної цінності у кожного респондента. Потім підраховуються середні рангові значення.

Література

1. Психодиагностическая серия. Выпуск 5. Методика изучения ценностных ориентаций. – М. : СМЫСЛ, 1992. – 17 с.

Профорієнтаційна гра «Най-най»

Методика сприяє підвищенню рівня орієнтації у світі професійної праці, кращому усвідомленню особливостей професій, пов'язаних із престижністю.

Вправа може проводитися у групах або з класом у цілому. Кількість учасників — від 6-8 до 10-15. Час виконання вправи — від 15 до 25-30 хвилин. Процедура вправи містить такі основні етапи:

1. Інструкція: «Зараз Вам будуть запропоновані деякі незвичайні характеристики професій, ви повинні по черзі називати ті професії, які, на Ваш погляд, найбільшою мірою підходять до цієї характеристики. Наприклад, характеристика — найприбутковіша професія, які професії є най-най прибутковішими?..».

2. Ведучий називає першу характеристику, а учасники відразу ж по черзі (по колу) пропонують свої варіанти. Якщо в когось виникають сумніви, що названа професія є «най-най», можна ставити уточнюючі запитання.

3. Називається наступна характеристика тощо. Усього таких характеристик має бути не більш 5-7.

Якщо вправа проводиться із класом, то після того, як ведучий назве першу незвичайну характеристику, учасники пропонують варіанти найбільш підходящих професій. Ведучий виписує 3-5 варіантів на дошці, після чого організовує невелике обговорення й виокремлення «най-най» професії.

Важливим елементом цієї ігрової вправи є обговорення. Ведучий має виявляти повагу до думок учасників, оскільки оцінки можуть (і повинні) бути суб'єктивними. Визначення деяких «най-най» професій повинне спиратися на об'єктивні знання про них. Так, якщо називається найбільш грошова професія — депутат, можна уточнити, чи знає учень, скільки заробляють депутати (порівняно з іншими високооплачуваними професіями). У процесі обговорення можна спільними зусиллями визначити, яку професію взагалі можливо вважати грошовою тощо.

Щоб вправа проходила цікаво, ведучий заздалегідь добирає найбільш незвичайні характеристики професій, які мають заінтригувати учасників. Це можуть бути, наприклад, такі характеристики, як: «найзеленіша професія», «найсолідша професія», «найволосатіша професія», «найнепристойніша професія», «найсмійніша професія» тощо. Певною мірою ця вправа близька до відомої гри «асоціації»,

оскільки учасники фактично повинні асоціювати професії з незвичайними характеристиками.

Література

1. Психодиагностическая серия. Выпуск 5. Методика изучения ценностных ориентаций. — М.: СМЫСЛ, 1992. — 17 с.

Заняття 4. МІЙ СТИЛЬ ЖИТТЯ В СІМ'Ї ТА ЙОГО ВПЛИВ НА ВИБІР МАЙБУТНЬОЇ ПРОФЕСІЇ

Питання для висвітлення: звички поведінки. Фізична фізкультура і здоров'я. Проблема вільного часу, використання його з користю для майбутньої професії. Мої захоплення (короткі доповіді учнів із наступним їх обговоренням).

Практикум

Профорієнтаційна гра «Вгадай професію»

Мета вправи — познайомити учнів зі схемою аналізу професій (як основу для пропонованого варіанта схеми аналізу професії використана розширена й модифікована «формула професій», розроблена Є. Климовим; див.: Климов Е. А. Как выбрать профессию. — М.: Просвещение, 1990-159 с).

Вправа проводиться з класом або групою учнів, також може бути використана під час індивідуальної роботи. Час проведення — близько години. На підготовку до гри відводиться приблизно 30-40 хвилин, на саму гру — 10-15 хвилин.

Процедура гри передбачає проходження таких основних етапів:

1. Ведучий просить учнів назвати професію, яку всі вони добре знають. Приміром, професія — таксист.

2. Ведучий звертається до класу із завданням: «Уявіть, що я «впав з Місяця» і нічого не знаю про земні професії, хоча українською добре володію. Спробуйте пояснити мені, що це за професія (наприклад, таксист, тобто та, яку раніше назвали учні)». Зазвичай учасники гри називають 8-12 ознак запропонованої професії, які є далеко не вичерпними. Тому їм доводиться визначити, що вони начебто знають, про що розповідати, але забули. Іноді учні просять, щоб їм ставили навідні запитання. Зміст цього етапу — викликати в учнів бажання познайомитися зі схемою, яка дала б їм змогу, не плутаючись, розповісти про будь-яку професію.

3. Ведучий пропонує учням записати у зошитах схему аналізу професії (див. таблицю 1). У процесі запису таблиці ведучий показує, як можна проаналізувати обговорювану професію (наприклад,

таксист), яка викликала певні утруднення в учасників гри. Завдання цього етапу — не стільки проаналізувати конкретну професію, скільки показати учням, що схема нескладна і з її допомогою можна аналізувати різні види трудової діяльності.

4. Після першого знайомства зі схемою аналізу професій усі учасники розбиваються на пари й одержують завдання: 1 — спочатку кожний загадує конкретну професію і так, щоб не бачив напарник, виписує її назву; 2 — кожний гравець «кодує» загадану професію за допомогою характеристик схеми аналізу професії у вільному стовпчику у своїй таблиці; 3 — гравці обмінюються зошитами із закодованими професіями; 4 — кожний гравець, користуючись записом свого напарника, намагається відгадати закодовану професію (приблизно протягом 5-10 хвилин) і пропонує 3 варіанти відгадки (якщо хоча б один варіант буде правильним або близьким до правильної відповіді, вважається, що професія відгадана).

Якщо професія не відгадана й у ході обговорення гравці в парі з'ясовують, що значна частина характеристик професії була закодована неправильно, винуватим виявляється той, хто не зміг правильно закодувати професію.

Література

1. Климов Е. А. Как выбрать профессию / Е. А. Климов. — М.: Просвещение, 1990. — 159 с.
2. Рабинович О. Т., Социально-профессиональное самоопределение подростков «группы риска»: монография / О. Т. Рабинович, Т. М. Гладий. — Муром: Изд.-полиграф. центр МИ ВлГУ, 2004. — 194 с.
3. Чистякова С. Н. Профессиональное самоопределение и профессиональная карьера молодежи / С. Н. Чистякова, А. Я. Журкина. — М.: Институт профессионального самоопределения молодежи РАО, 1993. — 212 с.
4. Шавир П. А. Психология профессионального самоопределения в ранней юности / П. А. Шавир. — М.: Педагогика, 1981.

Заняття 5 (для батьків) «ЗНАЙОМИЙ НЕЗНАЙОМЕЦЬ» (Чи добре я знаю свою дитину, яка дорослішає?)

Питання для висвітлення: місце і значення старшого шкільного віку у формуванні особистості. Кількісні та якісні зміни у фізичному, розумовому, моральному, соціальному розвитку старшокласника. Прагнення до самостійності і самоствердження. Становлення нового типу взаємовідносин старшокласника і батьків. Інтереси і захоплення у старшому шкільному віці. Здоровий спосіб життя як запорука правильного вибору майбутньої професії.

Практична частина

1. Тренінг «Чи добре я знаю свою дитину?»

Учасникам тренінгу роздаються аркуші паперу, на яких подані різноманітні твердження про особливості виховання дитини старшого шкільного віку (серед яких є й неправильні відповіді). Батькам пропонується поставити Букву «П» (Правильно) або «Н» (Неправильно) проти кожного твердження (якщо поставили «Н», треба пояснити, чому).

Твердження для самоперевірки:

1. Причини змін особистості у старшому шкільному віці і виникнення супутніх проблем часто криються в фізіологічних змінах організму.

2. Старшокласники потребують батьківської уваги менше, ніж підлітки чи молодші школярі.

3. Мета виховної дії в старшому шкільному віці – підготувати дитину до самостійності.

4. Старшокласники більше не потребують покарання і не можуть правильно реагувати на покарання.

5. Старшокласники бажають, щоб їх помітили: цим пояснюються їхні манери і стиль поведінки.

6. Батьки повинні пам'ятати, що перехідний вік завжди проходить бурхливо.

7. Для старшого шкільного віку характерна занижена самооцінка.

8. Старшокласникам властиві різкі зміни настрою.

9. Старшокласники вже не потребують схвалення батьків: вони шукають визнання та емоційної підтримки лише серед однолітків.

Ключ до тверджень

1. В.

2. Н. Старшокласник потребує уваги навіть більше, ніж малюк.

3. В.

4. Н. Вони, як і раніше, потребують покарання (крім фізичного) і можуть правильно реагувати на нього; однак вони потребують і любові, прийняття як з боку сім'ї, так і з боку однолітків.

5. В.

6. Н. У деяких сім'ях перехідний вік проходить спокійно.

7. В.

8. В.

9. Н. Старшокласники шукають визнання однолітків, але також потребують і прийняття з боку батьків.

2. Тренінг «Заповніть пропуски»

Доповніть кожне твердження, дописуючи потрібне слово, фразу чи речення:

1. Старшокласники часто кажуть, що їх основна проблема — це...

2. Справедлива і розумна вимогливість дає старшокласнику змогу відчувати себе....

3. Старшокласник розкривається з кращої сторони, якщо він...

4. Батьки повинні знайти, за що.... старшокласника; а його похибки спробувати, якщо це можливо,...

5. Якщо старшокласник поводить себе відповідально і не зловживає своїми привілеями, батьки можуть розширити... і зменшити...

6. Старшокласник запитує у батьків: «А ви мене любите?» не за допомогою слів, а всією своєю...

7. Старшокласнику треба дослідити, якими будуть насправді... його вчинків.

8. Обираючи метод впливу на старшокласника, батьки повинні прагнути бути... і поважати його....

Ключ до тренінгу «Заповніть пропуски»

1) негативний вплив;

2) безпеці;

3) відчуває, що його люблять;

4) похвалити; не помітити;

5) сферу свободи; контроль;

6) поведінкою;

7) наслідки;

8) справедливими; гідність.

Поради батькам:

1. Недоцільно вживати фізичні покарання до старшокласника.

2. Суворо встановлені межі і страх перед покаранням забезпечують безпеку нашим дітям.

3. Позитивні стосунки не менш важливі, ніж покарання. Старшокласник має знати, що відповідальна поведінка буде винагороджена розширенням сфери прав.

4. Не можна зачіпати почуття власної гідності старшокласника; навіть караючи дитину, поважайте її особистість.

5. Дуже чітко визначте ті привілеї, якими Ви винагородите дитину у разі її відповідальної поведінки, й ті негативні наслідки, які можуть виникнути у разі її безвідповідальної поведінки.

6. Будьте справедливими і послідовними. Якщо Ви перегнули палицю, не соромтеся пробачитися.

7. Мета покарання – виховати самостійність, навчити наших дітей відповідальності, підготувати їх до самостійного життя.

Приклади педагогічних задач для обговорення з батьками
Педагогічна задача № 1

Син уже давно очікував на своє 15-ліття і домовився з батьками, що запросить на день народження друзів. Було також домовлено, що батьки не заважатимуть святкувати дітям: допоможуть накрити на стіл, а потім підуть до сусідньої кімнати й дивитимуться телевізор. Коли прийшли гості, батьки так і зробили. Та ось через 2 години батьки почули, що святкування дня народження «переходить усі межі»: гам, шум, якісь брутальні крики... З'ясувалося, що хтось із хлопців приніс пиво.

- 1) Ваші дії в такому випадку.
- 2) Вкажіть помилки батьків із самого початку.

Педагогічна задача № 2

Оксані – шістнадцять років. Вона розповідає: «У мене є тато, мама, молодша сестра. Але кожен у родині живе сам по собі. За стіл ми ніколи не сідаємо разом, а кожен їсть окремо. Ми нікуди не ходимо всією сім'єю, ані гуляти, ані в кіно. Одного разу ми купили квитки до цирку, але тато й мама відмовилися з нами йти.

Тато не пиячить, любить працювати, допомагає мамі. Мама також дуже працелюбна. Але як вона до мене ставиться! Коли я намагаюся порадитися з нею, вона відповідає коротко: «Не знаю». Коли я хочу сама поцілувати маму, вона мене відсторонює: «Не люблю «телячих ніжностей». Радитися мені доводиться з бабусею (мамина мама). Бабуся у мене чудова, вона мене розуміє. Але бабуся старенька. Багато у її житті було по-іншому, а мама могла б зрозуміти мене краще.

Я дуже заздрю своїй подрузі, бо в неї мама зовсім інша. Коли я буваю у них удома, мама подруги завжди цікавиться моїми справами. Разом ми п'ємо чай, розмовляємо. Мама подруги розповідає про себе, я – про себе, про що мрію, якою хочу стати. Ця чужа жінка ставиться до мене з ласкою, а моя мама ні разу не назвала мене донькою. Моя мама дуже нестримана, кричить, часто докоряє мені, а іноді може і вдарити. При гостях може виляяти, принизити, виставити напоказ мої недоліки. Я дуже ображена на свою маму, часто плачу...».

- 1) Що ви думаєте про батьків цієї дівчинки?
- 2) Чи поділяєте Ви їхню думку з приводу виховання дочки?

3) Якою може вирости дитина, коли батьки дотримуються таких принципів виховання?

4) У чому Ви вбачаєте помилку батьків?

5) Чи можна виправити цю помилку? Як, на Вашу думку, можна виправити її?

6) Назвіть найголовніші, з Вашої точки зору, критерії стосунків батьків та дітей-старшокласників.

Література

1. Желдак И. М. Практикум по групповой психотерапии детей и подростков с коррекцией семейного воспитания / И. М. Желдак — М. : Институт общегуманитарных исследований, 2001. — 240 с.
2. Кривцова С. В. Тренинг: навыки конструктивного взаимодействия с подростками / С. В. Кривцова, Е. А. Махматулина. — М. : Генезис, 1999. — 120 с.
3. Лидерс А. Г. Психологический тренинг с подростками / А. Г. Лидерс — М. : Академия, 2001. — 184 с.
4. Подросток на перекрестке эпох / Под ред. Кривцовой С. В. — М. : Генезис, 1997. — 280 с.
5. Учителям и родителям о психологии подростка / Под. ред. Кривцовой — М. : Высшая школа, 1999. — 304 с.

Література

1. Арон И. С. Гендерные аспекты профессионального самоопределения старшеклассников [Электронный ресурс] / И. С. Арон // Электронный научно-образовательный журнал ВГПУ «Грани познания». — 2009. — № 3 (4). — Режим доступа : <http://www.grani.vspu.ru>.
2. Белкин А. С. Основы возрастной педагогики: учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / Август Соломонович Белкин. — М. : Издательский центр «Академия», 2000. — 192 с.
3. Божович Л. И. Этапы формирования личности в онтогенезе / Лидия Ильинична Божович // Вопросы психологии. — 1978. — № 4. — С. 23-35.
4. Букреева Е. Н. Педагогическое взаимодействие школы и сельских семей в контексте перспектив их развития / Елена Николаевна Букреева // Вестник Ставропольского государственного университета (Педагогические науки). — 2010. — № 6. — С. 9-14.
5. Васютинський В. О. Хлопці і дівчата: статево-рольове виховання у родині / В. О. Васютинський // Вихователю про психологію та педагогіку сексуального розвитку дитини : наук.-метод. зб. / [за ред. Т. В. Говорун]. — К. : Ін-т змісту і методів навчання, 1996. — 168 с.
6. Вольнова Л. М. Деструктивні впливи середовища великого міста на соціалізуючі функції сучасної сім'ї /Л. М. Вольнова // Сучасна сім'я та соціальні інституції: шляхи партнерської взаємодії: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції / [редкол. : Л. Л. Хоружа, Г. М. Лактіонова, О. В. Безпалько та ін.]. — К. : Видавництво НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2012. — С. 51-52.

7. Гинзбург М. Р. Личностное развитие в подростковом и юношеском возрасте / М. Р. Гинзбург // Общение и диалог в практике обучения, воспитания и психологической консультации. — М. : АПН, 1987. — С. 127-135.
8. Гончаренко С. У. Український педагогічний енциклопедичний словник / С. У. Гончаренко. — [Видання друге, доп. і вип.]. — Рівне : Волинські обереги, 2011. — 552 с.
9. Гупаловська В. Гендерні детермінанти суб'єктивного благополуччя жінок: теоретичний аналіз / В. Гупаловська // Соціогуманітарні проблеми людини. — № 4. — 2010. — С. 208-225.
10. Гупаловська В. Гендерні особливості кар'єрних орієнтацій молоді / В. Гупаловська, О. Каляманська, О. Щербатюк // Вісник Львівського університету. Філософські науки. — 2008. — Вип. 11. — С. 229-246.
11. Диалоги о воспитании : [кн. для родителей] / сост. О. Г. Свердлова; редкол. : В. М. Столетов (отв. ред.) и др. — К. : Рад. шк., 1986. — 304 с.
12. Дьоміна І. С. Єдність сім'ї і школи у вихованні учнів (Соціально-педагогічні функції сім'ї і школи в умовах розвинутого соціалізму) / Інеса Семенівна Дьоміна. — К. : «Знання», 1979. — 47 с.
13. Дяченко Н. Н. Профессиональная ориентация и вовлечение молодежи в систему профессионально-технического образования / Н. Н. Дяченко. — М. : Высш. школа, 1971. — 232 с.
14. Жарков А. Д. Теория и технология культурно-досуговой деятельности : [учеб. для студ. вузов культуры и искусств] / А. Д. Жарков. — М. : Издательский Дом МГУКИ, 2007. — 480 с.
15. Ілюк М. І. Орієнтація учнів на професії сільськогосподарського виробництва : [методичні рекомендації] / М. І. Ілюк, В. І. Хільколвець. — Рівно, 1989. — 38 с.
16. Кись О. Моделі конструювання гендерної ідентичності жінки в сучасній Україні [Електронний ресурс] / О. Кись // Незалежний культурний часопис «І». — 2003. — № 27. — Режим доступу : <http://www.ji.lviv.ua/n27TEXTS/KIS.NTM>.
17. Климантова Г. П. Жизненные ресурсы сельской семьи в современной России / Г. П. Климантова, Т. М. Виноградская. — М. : Изд-во РГСУ, 2007. — 116 с.
18. Климов Е. А. Психология профессионального самоопределения / Е. А. Климов. — Ростов-на-Дону : Феникс, 1996. — 512 с.
19. Кон И. С. Психология ранней юности / Игорь Семенович Кон. — М. : Просвещение, 1989. — 254 с.
20. Кон И. С. Психология старшеклассника : пособие для учителей / Игорь Семенович Кон. — М. : Просвещение, 1980. — 192 с.
21. Константиновский Д. Л. Динамика неравенства / Д. Л. Константиновский. — М. : «Эдиториал УРСС», 1999. — 342 с.
22. Кравецький В. Особливості професійного самовизначення старшокласників сільських загальноосвітніх шкіл / В. Кравецький // Наукові записки Тернопільського ДПУ. Серія: Педагогіка. — 1999. — № 3. — С. 116-119.
23. Люлька В. С. Професіографічне дослідження як засіб формування професійної спрямованості учнів на сільськогосподарські професії / В. С. Люлька // Проблеми трудової і професійної підготовки : наук.-метод. зб. — Слов'янськ : СДПІ, 2002. — Вип. 6. — С. 137-143.

24. Маленкова Л. И. Педагоги, родители и дети : [методическое пособие для воспитателей, классных руководителей] / Л. И. Маленкова. — М. : Педагогическое общество России, 2000. — 304 с.
25. Матяш Н. Ю. Формування у старшокласників професійної спрямованості на сільськогосподарські спеціальності у взаємодії школи та вузу : автореф. дис. ... канд. пед. наук спец. : 13.00.01 / Надія Юрївна Матяш. — К., 1994. — 18 с.
26. Мачуський В. В. Роль сім'ї у професійному самовизначенні учнів / В. В. Мачуський // Формування педагогічної культури батьків у діяльності освітніх закладів: досвід, перспективи : зб. наук. праць. — Херсон : Олді-плюс, 2003. — 132 с.
27. Мачуський В. В. Формування готовності старшокласників до професійного самовизначення у сфері технічної діяльності в позашкільних закладах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.07 — Теорія та методика виховання / В. В. Мачуський. — К., 2001. — 16 с.
28. Мельник О. В. Підготовка старшокласників до самостійного вибору майбутньої професії в процесі профільного трудового навчання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.07 — Теорія та методика виховання / О. В. Мельник. — К., 2003. — 20 с.
29. Митина Л. М. Психологическое сопровождение выбора профессии : научно-методическое пособие / Л. М. Митина. — М. : МПСИ Флинта, 1998. — 184 с.
30. Молодчик В. В. Лаборатория деловых игр: Опыт проблемно-целевого обучения / В. В. Молодчик. — М. : Экономика, 1992. — 10 с.
31. Новые ценности образования / [под ред. Н. Б. Крыловой]. — М. : Инноватор, 1996. — Вып. 6. — 17 с.
32. Осадчий С. В. Формування професійної спрямованості старшокласників у процесі вивчення електронно-обчислювальної техніки : дис... канд. пед. наук : 13.00.01 / С. В. Осадчий. — К., 1999. — 204 с.
33. Основи професіографії / Б. О. Федоришин, В. В. Синявський та ін. — К. : МАУП, 1997. — 148 с.
34. Основи теорії гендеру : [навч. посібник]. — К. : К.І.С., 2004. — 365 с.
35. Павлютенков Е. М. Управление профессиональной ориентацией в общеобразовательной школе / Е. М. Павлютенков. — Владивосток : Изд-во Дальневост. ин-та, 1990. — 176 с.
36. Падалка О. С. Основи підприємницької діяльності : [метод. рекомендації] / О. С. Падалка, М. П. Тименко, Д. О. Закатнов, О. В. Мельник. — К. : ДОД КПДУ ім. Драгоманова, 1994. — 58 с.
37. Пряжников Н. С. Игры и методики для профессионального самоопределения старшеклассников / Н. С. Пряжников, Е. Ю. Пряжникова. — М. : Первое сентября, 2004. — 223 с.
38. Пряжников Н. С. Профессиональное и личностное самоопределение / Н. С. Пряжников. — М. : Изд. «Институт практической психологии»; Воронеж : НПО «МОДЭК», 1996. — 256 с.
39. Пряжников Н. С. Профорентация в школе и колледже: игры, упражнения, опросники: 8-11 классы, ПТУ и колледж / Н. С. Пряжников. — М. : ВАКО, 2008. — 288 с.
40. Психологическая энциклопедия. [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://mirslivarej.com/psy_a.

41. Роберт М. А. Психология индивида и группы / М. А. Роберт, Ф. Тильмант ; [перевод с франц.]. — М. : Прогресс, 1988. — 256 с.
42. Советский энциклопедический словарь / [гл. ред. А. М. Прохоров]. — [4-е изд.]. — М. : Советская энциклопедия, 1989. — 1632 с.
43. Чистякова С. Н. Педагогическое сопровождение самоопределения школьников : метод. пособие / С. Н. Чистякова. — М. : Academia, 2005. — 122 с.
44. Чистякова С. Н. Проблема самоопределения старшеклассников при выборе профессии / Светлана Николаевна Чистякова // Педагогика. — 2005. — № 1. — С. 19-26.
45. Шавир П. А. Психология профессионального самоопределения в ранней юности / П. А. Шавир. — М. : Педагогика, 1981. — 96 с.
46. Эльконин Д. Б. Избранные психологические труды / Д. Б. Эльконин. — М. : Педагогика, 1989. — 560 с.
47. Ягупов В. В. Педагогіка : [навч. посібник] / В. В. Ягупов. — К. : Либідь, 2002. — 560 с.

Розділ 4. РОБОТА ШКОЛИ З ПЕДАГОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ БАТЬКІВ ДО ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ

4.1. Сімейні чинники професійного самовизначення дитини старшого шкільного віку та психолого-педагогічний супровід їх оптимізації

Серед значної кількості чинників, які справляють безпосередній вплив на професійне самовизначення старшокласників, важливе місце належить батьківській сім'ї. Саме сім'я є тим простором, де формується ставлення до праці, трудової діяльності. У кожного з батьків є своє уявлення про працю, яке вони, часто не усвідомлюючи цього, передають дитині. Якщо батьки ставляться до праці як до значущого аспекту свого життя, розглядають її як засіб самореалізації і самопрояву, то й дитина засвоює той факт, що задоволеність життям безпосередньо пов'язана з працею, і навпаки.

Проблеми батьківського впливу на професійне самовизначення старшокласників привертають увагу як українських, так і російських дослідників, які зазначають, що цей процес значною мірою детермінується:

- відносинами дитини з батьками загалом і тими, що пов'язані з професійним майбутнім дитини (Є. Климов);
- соціальним статусом, рівнем матеріального забезпечення родини, рівнем освіченості батьків (Л. Мітіна);
- прихильністю батьків до дитини, що зумовлює активізацію її ініціативи, автономності, сприяє опануванню навичок, необхідних для майбутньої професійної діяльності (М. Бикова, О. Смирнова);
- стилем виховання, ціннісними пріоритетами батьків (О. Волкова, В. Носков, О. Сухова);
- стереотипами виховних настановлень батьків, серед яких провідне місце посідають вимоги послуху і підпорядкування, вивчення власного індивідуального досвіду без урахування його прийнятності для дитини (Л. Пономаренко).

Вагомі напрацювання щодо впливу сім'ї на професійне самовизначення школярів містяться в науковому доробку зарубіжних вчених. В узагальненому вигляді висловлені ними ідеї полягають у тому, що:

- батьки, з одного боку, мають оберігати дитину, а з другого — надавати їй певну свободу в професійному самовизначення; дитина, в свою чергу, встановлює необхідний баланс між вимогами батьків і власною ініціативою (Е. Еріксон);
- материнська любов безумовна і невідчужлива контролю; любов батька зумовлена — батько любить дитину за те, що вона виправдовує його очікування, в т.ч. й ті, що стосуються її професійного самовизначення (Е. Фромм, К. Роджерс);
- для успішного професійного самовизначення дитини батьки мають створити умови, які сприяли б виявленню її потреб, інтересів, схильностей, надавали б свободу вибору (А. Маслоу).

Отже, від позиції батьків, їхнього ставлення до професійного самовизначення дитини старшого шкільного віку багато в чому залежить ефективність цього процесу. Водночас звернення до сучасних реалій засвідчує, що батьківська позиція не має однозначного характеру.

Доволі часто батьки не погоджуються з вибором дитини, вважаючи її ще недостатньо дорослою. Правильному вибору професії часто заважають настановлення батьків, які прагнуть, щоб діти компенсували їхні власні недоліки в майбутньому, в тій діяльності, в якій вони, батьки, не змогли себе повністю проявити. Як засвідчують наші дослідження, в більшості випадків дитина погоджується з вибором дорослих, розраховуючи на їхню допомогу під час вступу до вищих навчальних закладів. Але при цьому не береться до уваги те, що працювати за вибраним фахом доведеться їй самій, а не її батькам.

В узагальненому вигляді до негативних чинників сімейного впливу на професійне самовизначення дитини належать: диктат, неврахування її індивідуальних особливостей, нівелювання бажань і здібностей, що не тільки утруднює адекватний перебіг професійного самовизначення зростаючої особистості, а й може спричинювати виникнення в неї нервових порушень, погіршення психічного та соціального здоров'я; конфліктність, культурна депривація сім'ї, які зумовлюють формування у молодій людини професійних домагань, чільне місце серед яких посідає матеріальний статок, якого вона прагне досягти понад усе; надання батьками переваги матеріальному добробуту, що значно скорочує час їхнього спілкування з дитиною, призводить до того, що провідними її якостями стають егоцентризм, емоційна холодність, завищені життєві домагання, які поєднуються з відсутністю здатності докладати зусилля для досягнення цілей, а, отже, гальмують успішність професійного самовизначення.

Крім того, значна кількість батьків нерідко виявляється повністю безпорадною в складних ситуаціях, пов'язаних з професійним самовизначення дитини. Наявний у них досвід у сучасних умовах виявляється недостатнім.

У разі дотримання батьками пасивної позиції, відповідальність за професійний вибір повністю перекладається на дитину. Інші батьки вважають, що прояв самостійності, відповідальності та ініціативи у професійному виборі забезпечує його оптимальність. Негатив наведених типів батьківського ставлення полягає у неврахуванні того, що особистісний досвід старшокласника ще обмежений, уявлення про професійну діяльність неповні і часом недостатньо реалістичні. Унаслідок цього, а також через захоплення «модними» і «популярними» професіями, з'являються фахівці, не затребувані на ринку праці. Вони не тільки відчують утруднення із працевлаштуванням, а й змушені звертатися до служби зайнятості, здобувати іншу кваліфікацію або йти працювати у сферу, що є далекою від отриманого ними фаху. А на це отримання були витрачені й часові, й матеріальні кошти. Тому, перебуваючи в ситуації професійного вибору, залучаючись до процесу професійного самовизначення, дитина потребує підтримки з боку дорослих, насамперед батьків.

Від характеру відносин між старшими і молодшими членами сім'ї залежить рівень набуття дитиною різноманітних ціннісних орієнтацій і настановлень, розвиток її емоційної сфери, усвідомлення сутності соціальних ролей. Чим сильнішим є емоційний зв'язок між батьками й дітьми, тим краще відбуваються виховання, засвоєння ними норм і цінностей культури, навичок поведінки і спілкування, підготовка до самостійного професійного майбутнього. Узагальнюючим фактором, який забезпечує ефективне вирішення означених проблем, є виховний батьківський потенціал.

Отже, цілком правомірно твердити, що другим чинником, який детермінує характер впливу сім'ї на професійне самовизначення дитини старшого шкільного віку, є притаманний їй виховний потенціал.

У педагогічній науці поняття «виховний потенціал» характеризує силовий аспект будь-якої взаємодії, контакту протилежних сторін. В одних випадках виховний потенціал розглядається як множина пов'язаних між собою колективних виховних впливів, яка дає змогу цілеспрямовано впливати на особистість. А в інших — як інформаційне поле, з якого сама особистість вилучає і присвоює цікаву для неї інформацію, задовольняючи особисту потребу в саморозвитку.

Як емоційний сумарний показник співвідношення настроїв індивідуальних станів і загального настрою, сукупності відчуттів свого колективу характеризує виховний потенціал А. Лутошкін.

Виховний потенціал є цілісним явищем, яке визначає сутність, зміст і формування виховного впливу. За станом відносин цей феномен завжди має функціонуючий, тобто матеріально виражений, і потенційний характер, тобто такий, що не діє на даний момент, але за певних умов перетворюється на функціональний у майбутньому.

Щодо батьківського виховного потенціалу, вслід за І. Зверевою та Ж. Петрочко визначаємо його як наявні засоби, джерела, котрі можуть бути приведені в дію, використані для досягнення мети, розв'язання будь-яких завдань, здійснення плану. Це сукупна здатність та готовність дорослих до виховання дитини, вмиле використання відповідних знань і вмінь, що базується на індивідуальному підході до особистості, яка розвивається. У широкому розумінні батьківський потенціал включає:

- елементарний догляд (забезпечення базових потреб дитини в їжі, відпочинку, сні, одязі тощо);
- гарантії безпеки (стан захищеності життєво важливих інтересів дитини, забезпечення адекватних способів задоволення і захисту її потреб і прав);
- емоційне тепло (стан емоційного комфорту, в якому конструктивно реалізується ставлення індивіда до оточення, чутливість до переживань дитини, прояв співчуття, чуйності до неї);
- стимулювання (заохочення до дій, активізація діяльності, вплив, що зумовлює динаміку розвитку дитини);
- життєві орієнтири (ідеальні уявлення про цінності, мету і завдання у процесі життєдіяльності; вид управління у вихованні);
- обмеження (встановлення певних кордонів, умов поведінки, діяльності, самовираження);
- стабільність (стійкість, постійність, незмінність настановлень, пріоритетів, правил, цінностей) (сукупна здатність і готовність дорослих до професійного самовизначення дитини, вмиле використання відповідних знань і вмінь, що ґрунтуються на індивідуальному підході до неї).

Виховний потенціал сім'ї охоплює цілий комплекс обставин: матеріальні й побутові умови, структуру, моральну, емоційно-психологічну і трудову атмосферу сім'ї; життєвий і фаховий досвід батьків; організацію сімейного дозвілля, сімейні традиції, систему і характер внутрішньо сімейного спілкування; рівень освіти і педагогічної

культури дорослих членів сім'ї (насамперед батьків), розподіл між ними обов'язків з виконання виховної функції; взаємозв'язок сім'ї зі школою. Усе це певною мірою позначається як на здатності старшокласника до професійного самовизначення, так і на підготовленості батьків до його ефективної підтримки.

Практично у всіх підходах до визначення сутності виховного потенціалу сім'ї та особливостей прояву простежується ідея про його природну амбівалентність, суперечливість, що охоплює два протилежні моменти: безумовний — особистісний початок, який містить такі елементи, як прийняття, любов, співпереживання тощо, й умовний — предметний початок (об'єктивна оцінка, контроль, спрямованість на виховання певних якостей), що передбачає реалізацію більш чи менш жорсткої виховної стратегії, котра включає певну спрямованість батьківських впливів на майбутнє дитини, формування в неї цінних, з погляду батьків, якостей, об'єктивну (а іноді й необ'єктивну) оцінку дій і станів дитини тощо [8].

Дослідження О. Смирнової та М. Бикової показали, що мірою дорослішання дитини, батьки все більше сил й уваги приділяють проблемі її автономності (самостійності), опануванню дитиною навичок, які б дали їй змогу відокремитися від батьків і вести самостійний спосіб життя, бути готовою до подолання життєвих труднощів [15].

Існує певна категорія сімей, де дітей виховують надто суворо, орієнтуючись не на батьківські почуття, а лише на загальноприйняті норми, не враховуючи при цьому індивідуальні особливості дитини, темпи її розвитку, здібності, переживання і почуття. Зовсім інша картина спостерігається в «тривожних сім'ях»: постійне напруження матері, страх перед неприємностями, що загрожують її дитині, надмірне оберігання її від уявних небезпек (фобія втрати, гіперопіка) зумовлюють розвиток у дитини залежності, невпевненості в собі, безвідповідальності, інфантильності, егоцентричності [4].

За високого темпу суспільного розвитку сім'я часто «не встигає» за його перебігом. Батьківська позиція швидко застаріває, порушуючи процес міжпоколінної трансляції норм та уявлень про суспільне буття, його професійний світ. У такій ситуації батькам, які прагнуть бачити свою дитину успішною, доволі не просто передати їй накопичений життєвий досвід, адже він може виявитися непридатним у нових ринкових умовах. До того ж, важко передбачити, які професійні цінності будуть затребувані в найближчому майбутньому.

Притаманна батькам нечіткість, розмитість нового соціального світу, ускладнює підтримку ними професійного самовизначення ди-

тини. У випадку, коли перемагає налаштованість батьків на старий образ світу (в т.ч. і світу професій), який вони намагаються передати дитині, зростає небезпека самостійного утворення нею власної його картини, що може входити в жорстку суперечність з тим образом, який продукується батьками. Наслідком цього стає поверхневе оволодіння зростаючою особистістю нормами ринкової економіки, втрата інтересу й мотивації на здобуття освіти, пізнання й узгодження своїх можливостей і соціально-професійних потреб.

Не можна не зважати й на те, що педагогічна свідомість суспільства, як і всі інші сфери соціальної реальності, зазнає сьогодні суттєвих змін. Найбільш значущим з-поміж них є те, що сімейне виховання втрачає ознаки спонтанно-ритуального, побутового виконання батьками дій з передачі дітям обмеженого знання, яке начебто стосується їх професійного самовизначення. Водночас серед сучасних батьків доволі помітною є частка тих, хто прагне досягнути засади своїх виховних впливів; вони відмовляються від дотримання необґрунтованих норм і стереотипів, відкриті до прийняття педагогічної допомоги.

Сім'ї значно різняться між собою. Залежно від складу сім'ї, внутрішньосімейних взаємин, ставлення членів сім'ї до інших людей, дитина дивиться на світ позитивно чи негативно, формує свої погляди, вибудовує свої відносини з оточуючими. Взаємини в сім'ї впливають і на те, як дитина в подальшому буде будувати свою кар'єру, яким шляхом піде, тобто як вона особистісно і професійно самовизначиться.

Вагомим чинником, що визначає рівень домагань і життєві стратегії молодого покоління, а отже, певним чином детермінує і професійне самовизначення старшокласників, є матеріальне становище сім'ї. Вибудовуючи плани на майбутнє, старшокласники враховують ту допомогу, яку може надати їм сім'я. Уже на рівні домагань і бажань наявна різниця між дітьми із сімей з різним рівнем прибутків. Діти із забезпечених сімей більшою мірою налаштовані на те, щоб у майбутньому стати «власником своєї справи» і «мати високі прибутки». Водночас слід зважати на те, що високий соціальний стан батьків неоднозначно впливає на становлення особистості дитини, формування в неї професійних домагань. Матеріальне благополуччя часом супроводжується тим, що батьки основну увагу надають роботі, а не дітям. Хоча формально виховання й освіта починаються дуже рано, реально увагу батьків діти не відчувають. Як наслідок, особистісними властивостями дітей, які зростають у таких умовах,

стає егоцентризм, емоційна холодність, істеричність, а їхні життєві й професійні домагання завищеними. Причому здатність докладати зусилля для досягнення цілей залишаються нерозвиненими.

Усе це актуалізує необхідність врахування ще одного чинника, який позначається на процесі професійного самовизначення дитини старшого шкільного віку, — батьківської компетентності.

Проблеми, що стосуються визначення сутності батьківської компетентності, особливостей її прояву, вивчаються А. П. Тряпціною, І. О. Колесниковою, Н. Г. Кормушиною, М. М. Мізіною та ін. Розмірковуючи про сутність цього феномену, дослідники наголошують на інтеграції розуму, почуттів і дій. Основним полем ефективної взаємодії батьків і дитини названо інтегрування різних аспектів особистісного батьківського досвіду: когнітивного, емоційного, сенсорного, психомоторного, духовного, комунікативного, рефлексивного.

Якість батьківської компетентності виявляється у здатності дорослого знаходити в будь-якій ситуації спілкування точну і щиру мову контакту з дитиною, що охоплює всю багатоманітність вербальної і невербальної поведінки суб'єктів спілкування і дає дорослому можливість залишатися у тісній взаємодії з дитиною. Коли вибір реагування на поведінку, слова дитини усвідомлюється батьками, вони звільняються від звичних стереотипних реакцій і «автоматизмів» дії, тобто вибір набуває усвідомленого характеру. Загалом лише усвідомлене (рефлексивне) батьківство здатне забезпечити ефективність процесу професійного самовизначення зростаючої особистості. Крім того, рефлексія як особливий вид мисленнєвої діяльності й основа оптимального алгоритму усвідомлення батьківської ролі забезпечує успішну саморегуляцію ними власних емоцій і поведінки, сприяє винайденню нових поведінкових програм у конкретних ситуаціях батьківсько-дитячої взаємодії [7].

Узагальнення різних поглядів на сутність батьківської компетентності дає змогу констатувати, що під цим поняттям найчастіше маються на увазі:

- знання, вміння, навички і способи виконання виховної діяльності;
- інтегративна характеристика, яка визначає здатність розв'язувати проблеми і типові задачі, що виникають у реальних ситуаціях виховної діяльності, з використанням знань, досвіду, цінностей і схильностей;
- інтегральна особистісна характеристика, яка визначає готовність і здатність виконувати виховну функцію відповід-

но до прийнятих у соціумі в конкретний історичний момент норм, стандартів, вимог;

- здатність розуміти потреби дитини і створювати умови для їх комбінованого задоволення;
- здатність свідомо планувати освіту дитини та її входження в доросле життя відповідно до матеріального добробуту сім'ї, здібностей дитини та соціальної ситуації.

Отже, найчастіше в поняття батьківської компетентності дослідники вкладають уміння батьків розуміти дитину, планувати її освіту, знання особливостей своєї дитини і врахування їх у процесі взаємодії з нею.

Проте людина, яка знає, як слід діяти, володіє необхідними вміннями, не завжди є компетентною у виконанні відповідної діяльності. До того ж, незважаючи на активне впровадження у виховну практику гуманістичних ідей, орієнтація батьків на дисциплінарну модель взаємодії з дітьми залишається домінуючою. Ця ситуація є цілком зрозумілою. Її можна пояснити тим, що жити і діяти легше за певним шаблоном, стереотипом, ніж намагатися апробувати нові способи і методи, тим більше змінювати традиції, насамперед свій тип ставлення до дітей. Тому доволі часто гуманістичні ідеї, будучи прийнятними зовнішньо, виявляються внутрішньо неприйнятними. Стереотипи і створені на їх основі міфи, здавалося б, не викликають глобальних проблем. Проте чим частіше керуються ними батьки, тим більшої опосередкованості й викривленості набуває їхнє сприйняття власних дітей, а отже, і підтримка її професійного самовизначення. Адже, якщо об'єкт сприймається викривлено, то й дії застосовуються не до реального, а до викривленого об'єкта.

Отже, щоб належним чином виконувати виховну функцію, батьки мають не тільки володіти певними знаннями і вміннями, а й розуміти самих себе як батьків, як вихователів.

Повною мірою це твердження стосується і батьківської компетентності в плані професійного самовизначення дітей старшого шкільного віку. Тому більш прийнятним, на нашу думку, є визначення батьківської компетентності як здатності бачити і розуміти реальну ситуацію, в якій зростає і розвивається дитина, докладати зусилля для її професійної орієнтації в більш сприятливому напрямі на основі знання вікових особливостей, нахилів і здібностей, уміння застосовувати ефективні способи взаємодії з нею на засадах самопізнання і самозміни самих батьків.

У структурі батьківської компетентності можна виокремити мотиваційний, когнітивний і діяльнісний компоненти.

Мотиваційний компонент передбачає наявність у батьків ціннісного ставлення до дитини, її виховання та професійного самовизначення, сформованої «дитиноцентристської» позиції, психолого-педагогічного настановлення на створення сприятливих умов для розвитку дитини, формування її здібностей до самореалізації та професійного самовизначення, творчої активності і прагнення до психолого-педагогічного вдосконалення.

Когнітивний компонент батьківської компетентності орієнтований на збагачення особистісного тезаурусу батьків знаннями індивідуальних особливостей своєї дитини, способів організації психологічно комфортної і конструктивної взаємодії з нею у процесі спільної діяльності; поглиблення обізнаності з власними індивідуальними особливостями.

Діяльнісний компонент передбачає володіння батьками вміннями використовувати на практиці свої психолого-педагогічні знання, створювати в сім'ї психологічно комфортний мікроклімат; здатність оперативно знаходити нові рішення в нестандартних життєвих ситуаціях, створювати умови для ефективного професійного самовизначення дитини.

Усі три компоненти батьківської компетентності утворюють поєднання емоцій, почуттів, переконань і поведінкових проявів. Тобто взаємозв'язок компонентів між собою дуже міцний, і вплив на один з них відразу позначається на інших. Якщо вести мову про батьківську компетентність, необхідно забезпечити розвиток усіх трьох її складових.

Водночас результати досліджень дають підстави для висновку про недостатній рівень сформованості у значної кількості дорослих членів сімей батьківської компетентності. Це актуалізує необхідність запровадження супроводу педагогічної підготовки батьків до професійного самовизначення дитини старшого шкільного віку, методологія якого передбачає реалізацію різноманітних практик у роботі з батьками. Серед цих практик на особливу увагу заслуговують ті, що ґрунтуються на педагогічній, соціальній, психологічній (психотерапевтичній), діагностичній моделях [9].

В основу *педагогічної моделі* покладається гіпотеза про недостатність педагогічної компетентності батьків. Суб'єктом проблеми в цьому випадку є дитина. Хоча насправді причиною виникнення проблеми можуть бути батьки, ця можливість відкрито не розглядається.

За умов використання цієї моделі вчитель орієнтується не стільки на індивідуальні можливості батьків, скільки на загальноприйняті педагогічні способи виховання. Педагогічна модель ґрунтується на припущенні про дефіцит у батьків знань і вмінь, пов'язаних з вихованням дитини загалом та з її професійним самовизначенням зокрема. Головне завдання під час запровадження цієї моделі полягає в підвищенні педагогічної культури батьків, посиленні виховного потенціалу сім'ї.

Соціальна модель використовується в тих випадках, коли сімейні труднощі виникають унаслідок несприятливих зовнішніх обставин, а їх подолання вимагає втручання зовнішніх сил.

Психологічна (психотерапевтична) модель застосовується тоді, коли причини труднощів батьків і дитини стосуються сфери спілкування, особистісних особливостей членів сім'ї. Звернення до цієї моделі передбачає аналіз сімейної ситуації, психодіагностику особистості кожного її члена та сім'ї загалом. Практична допомога полягає в подоланні бар'єрів спілкування та виявлення причин їх виникнення.

Діагностична модель базується на припущенні про наявність у батьків дефіциту спеціальних знань про самих себе, про дитину або свою сім'ю. Результати діагностики можуть слугувати підґрунтям для ухвалення організаційного рішення.

Кожна з цих моделей має свої переваги й недоліки, що виявляються залежно від умов застосування і характеру проблем, на розв'язання яких вони спрямовуються. Але всі ці моделі важливі й можуть мати позитивний ефект за умов адекватного й комплексного їх застосування у процесі психолого-педагогічного супроводу, орієнтованого на формування батьківської компетентності, підвищення їхньої підготовленості до професійного самовизначення дітей старшого шкільного віку.

Як напрям діяльності (можливе поле діяльності, її зміст) психолого-педагогічний супровід охоплює:

- супровід природного розвитку батьківства;
- підтримку батьків у складних, важких та екстремальних ситуаціях;
- орієнтування сімейного виховання загалом і процесу підтримки батьками професійного самовизначення старшокласників зокрема.

Як технологія (реальний цілеспрямований процес, що здійснюється з урахуванням певного змісту і за допомогою форм і методів

роботи, які відповідають завданням конкретного випадку) психолого-педагогічний супровід — це комплекс взаємопов'язаних і взаємозумовлених заходів, представлених різними методами і прийомами, які реалізуються з метою забезпечення оптимальних умов для повноцінного розвитку дитини в сім'ї, формування її як суб'єкта свого професійного самовизначення.

Отже, психолого-педагогічний супровід — це діяльність, спрямована на надання превентивної та оперативної допомоги батькам у розв'язанні індивідуальних проблем щодо професійного самовизначення їхньої дитини. Ефективна реалізація цього супроводу передбачає конструктивне співробітництво, співтворчість та помірковану інтеграцію педагога, дитини та її батьків.

Психолого-педагогічний супровід може бути визначений як м'яке управління процесом формування батьківської компетентності, їхньої самозміни, появою механізмів саморегуляції у виховній діяльності та взаєминах з дітьми. М'яке управління передбачає таку організацію роботи, яка сприяє створенню батьками свого Я-образу, розвитку в них умінь самопізнання і саморозвитку, де цілі мають векторний характер; до них треба прагнути, обираючи різні способи руху, а результати є вірогідними, а не жорстко регламентованими.

Психолого-педагогічний супровід дає змогу зберігати і розвивати достоїнства особистості, організовувати взаємодію педагога і батьків, спрямовану на виявлення й аналіз реальних або потенційних особистісних проблем кожного з дорослих членів сім'ї, спільне проектування можливого виходу з них. У цьому випадку підвищується роль педагога як ініціатора довірливих відносин і помічника в розвитку ключових батьківських компетенцій. Тип взаємодії між педагогом і батьками в логіці психолого-педагогічного супроводу має характер договірних відносин.

Ефективність психолого-педагогічного супроводу залежить від відповідності його змісту реальному стану батьківської компетентності. Відомості щодо цього можна одержати за допомогою педагогічної діагностики, головною ознакою якої є те, що вона слугує теоретичним підґрунтям наступної педагогічної діяльності, дає змогу визначити зміст, форми і методи її реалізації.

Педагогічна діагностика містить такі складові: мету, методи, результати та їхню інтерпретацію.

Мета педагогічної діагностики полягає у виявленні:

- рівня компетентності батьків щодо професійного самовизначення дитини старшого шкільного віку як узагальненої су-

купності визначених її компонентів когнітивного, мотиваційно-ціннісного та діяльнісного;

- основних труднощів, з якими стикаються батьки і дитина в процесі професійного самовизначення, й які ускладнюють перебіг цього процесу.

Інформація, яка одержується за допомогою різноманітних методів педагогічної діагностики, має характеризуватися:

- адекватністю — однозначним відображенням стану об'єкта, що діагностується;
- об'єктивністю — відсутністю суб'єктивних чинників під час збирання та опрацювання інформації до тієї міри, яка можлива в певній ситуації. Найчастіше об'єктивність встановлювалася шляхом повторного (додаткового) збирання інформації або паралельного її фіксування незалежними спостерігачами (вчителями-предметниками, шкільними психологами чи соціальними педагогами);
- достатністю — інформація повною мірою має задовольняти умови і завдання щодо вивчення стану об'єкта, який діагностується.

Комплекс взаємопов'язаних *методів* педагогічної діагностики охоплює такі їх різновиди: анкетування, бесіди, тестування, ранжування, розв'язання проблемних ситуацій, статистичні методи обробки інформації.

Анкетування дає змогу отримати повну і змістовну інформації за порівняно короткий відтинок часу. Зміст анкет може розроблятися вчителем самостійно, а також модифікуватися з наявних у психолого-педагогічній літературі зразків відповідно до мети роботи.

Перед заповненням анкет бажано проводити короткі бесіди (інструктаж), у ході яких давати пояснення щодо мети анкетування, способу відповіді на поставлені запитання.

Приклад анкети для батьків

1. Чи обговорювали Ви з дитиною її професійне майбутнє?
2. Чи говорили Ви з нею про можливі шляхи продовження освіти (навчання в 10-11-му класах, коледжі, ліцеї, інші варіанти)?
3. Чи довіряєте Ви своїй дитині самостійно зробити первинне професійне самовизначення (зокрема, вибрати профіль навчання)?
4. Чи вважаєте Ви, що вибір майбутньої професійної діяльності Вашої дитини практично повністю залежить від Вас (вашої думки, ваших можливостей)?

5. Чи знаєте Ви, які професії в найближчому майбутньому будуть затребувані на ринку праці?

Бесіда як метод педагогічної діагностики. Розробляючи зміст бесід, слід добирати і вводити до нього запитання, які провокували б батьків на висловлювання своїх поглядів, виявлення ставлень до об'єктів і суб'єктів досліджуваної сфери. Визначено три основні групи запитань: прямі, непрямі, навідні. Добираючи запитання, слід виходити з того, що вони мають сприяти не тільки розгортанню самої бесіди, а й спонукати батьків до висловлювання конкретних суджень, прояву тих чи інших оцінок, ставлень і т. ін.

Прямі запитання зазвичай використовуються для одержання простої фактичної інформації (варіант відповіді «так» або «ні»). Непрямі запитання вводяться у випадках необхідності мінімізувати або попередити можливість одержання завідомо неправдивої відповіді. Наприклад, приховування мети запитання проханням пояснити (почуття або поведінку в конкретній ситуації), виявити ставлення до певних подій, дати оцінку, виходячи не з власної позиції, а з позиції когось із персонажів наведеної ситуації. Сенс уведення подібних запитань полягає в тому, що, пояснюючи особливості дій або вчинків, почуттів іншої людини, батьки мимоволі виявляють власні почуття, власне ставлення, власні мотиви дій і поведінки.

Важливе місце в змісті педагогічної діагностики посідають різноманітні *тести*. В інструментальному плані тестування — це сукупність послідовних дій, спрямованих на виявлення та вивчення певних показників батьківської компетентності щодо професійного самовизначення старшокласників.

Під час добору тестів слід спиратися на основні ідеї тестології: однаковість умов для всіх респондентів; певне обмеження часу тестування, змісту та завдань тестування; однозначність інструкцій і забезпечення чіткого розуміння респондентами того, що слід зробити; обробка результатів за допомогою чітко визначених статистичних методів.

Звернення до тестування зумовлене також формалізованістю й досить високим рівнем об'єктивності, яка забезпечується стандартизацією запитань і відповідей, особливою процедурою проведення тестування і способами обробки результатів; підтвердженням якості тесту за допомогою таких показників, як надійність, валідність, дискримінативність та використання статистичного аналізу для оцінки одержаних результатів.

Для виявлення характеру батьківсько-дитячих взаємин можна скористатися **«Методикою батьківського ставлення»** А. Варги та В. Століна. Батьківське ставлення розуміється як система різноманітних почуттів стосовно дитини, поведінкових стереотипів, що практикуються у спілкуванні з нею, особливостей сприйняття і розуміння характеру й особистості дитини, її вчинків.

Методика містить п'ять видів (шкал) батьківського ставлення:

1. Прийняття/відторгнення – шкала відображає інтегрально емоційне ставлення до дитини.

2. Кооперація – соціально бажаний образ батьківського ставлення. Змістово ця шкала розкривається як зацікавленість батьків у дитячих справах.

3. Симбіоз – шкала відображення міжособистісної дистанції в спілкуванні батьків із дитиною.

4. Авторитарна гіперсоціалізація – відображає форму і спрямованість контролю за поведінкою дитини.

5. Маленький невдаха – відображає особливості сприймання і розуміння дитини батьками.

Текст опитувальника складається з 61 твердження, з якими батьки можуть погодитися (поставити «+») або не погодитися (поставити «-»).

Під час підрахунку тестових балів за всіма шкалами враховується відповідь «правильно». Високий тестовий бал за відповідними шкалами інтерпретується як:

- Відкидання;
- Соціальна бажаність;
- Симбіоз;
- Гіперсоціалізація;
- Інфантилізація (інвалідизація).

Тестовий матеріал

1. Я завжди співчуваю своїй дитині.
2. Я вважаю своїм обов'язком знати все, про що думає моя дитина.
3. Мені здається, що поведінка моєї дитини значно відхиляється від норми.
4. Потрібно якомога довше тримати дитину в стороні від реальних життєвих проблем, якщо вони її травмують.
5. Я відчуваю до дитини почуття симпатії.
6. Я поважаю свою дитину.
7. Хороші батьки захищають дитину від труднощів життя.
8. Моя дитина часто викликає в мене неприємні почуття.

9. Я завжди намагаюся допомогти своїй дитині.
10. Бувають випадки, коли погане ставлення до дитини приносить їй користь.
11. Стосовно своєї дитини я відчуваю досаду.
12. Моя дитина нічого не досягне у житті.
13. Мені здається, що всі насміхаються над моєю дитиною.
14. Моя дитина часто робить такі вчинки, які заслуговують на осуду.
15. Моя дитина відстає в психологічному розвитку і для свого віку виглядає недостатньо розвиненою.
16. Моя дитина спеціально поводиться погано, щоб дошкулити мені.
17. Моя дитина, як губка, вбирає в себе все погане.
18. Ніякі намагання не допоможуть навчити мою дитину хорошим манерам.
19. Дитину з дитинства слід тримати в жорстких рамках, тільки тоді з неї виросте хороша людина.
20. Я люблю, коли друзі моєї дитини приходять до нас додому.
21. Я завжди беру участь в іграх і справах дитини.
22. До моєї дитини постійно «липне» все погане.
23. Моя дитина не досягне успіхів у житті.
24. Коли в компанії говорять про дітей, мені стає соромно, що моя дитина не така розумна і здібна, як інші діти.
25. Я жалію свою дитину.
26. Коли я порівнюю свою дитину з однолітками, вони видаються мені більш вихованими і розумнішими за неї.
27. Я із задоволенням проводжу з дитиною свій вільний час.
28. Я часто шкодую про те, що моя дитина дорослішає, і з ніжністю згадую той час, коли вона була зовсім маленькою.
29. Я часто ловлю себе на тому, що з неприязню і вороже ставлюся до дитини.
30. Я мрію про те, щоб моя дитина досягла того, що особисто мені не вдалося досягти в житті.
31. Батьки повинні не лише вимагати від дитини, а й самі пристосуватися до неї, ставитися до неї з повагою, як до особистості.
32. Я намагаюся виконувати всі прохання та побажання моєї дитини.
33. Під час ухвалення рішень у сім'ї слід враховувати думку дитини.
34. Я дуже цікавлюся життям своєї дитини.

35. Я часто визнаю, що у своїх вимогах і домаганнях дитина по-своєму права.

36. Діти рано дізнаються про те, що батьки можуть помилятися.

37. Я завжди зважаю на дитину.

38. Я відчуваю дружні почуття стосовно своєї дитини.

39. Основна причина капризів моєї дитини — це егоїзм, лінь і впертість.

40. Якщо проводити відпустку з дитиною, неможливо нормально відпочити.

41. Найголовніше — щоб у дитини було спокійне, безтурботне дитинство.

42. Іноді мені здається, що моя дитина не здатна ні на що хороше.

43. Я поділяю захоплення моєї дитини.

44. Моя дитина кого завгодно може вивести з себе.

45. Турботи моєї дитини завжди близькі і зрозумілі для мене.

46. Моя дитина часто мене дратує.

47. Виховання дитини — це суцільне нервування.

48. Суворе дисципліна в дитинстві розвиває сильний характер.

49. Я не довіряю своїй дитині.

50. За суворе виховання діти потім дякують своїм батькам.

51. Іноді мені здається, що я ненавиджу свою дитину.

52. У моєї дитини більше недоліків, ніж переваг.

53. Мені близькі інтереси моєї дитини, я їх поділяю.

54. Моя дитина не в змозі зробити що-небудь самостійно, і якщо вона це робить, то обов'язково виходить не так, як треба.

55. Моя дитина росте не пристосованою до життя.

56. Моя дитина подобається мені такою, якою вона є.

57. Я ретельно стежу за станом здоров'я моєї дитини.

58. Я захоплююся своєю дитиною.

59. Дитина не повинна мати секретів від батьків.

60. Я невисокої думки про здібності моєї дитини і не приховую цього від неї.

61. Дитина повинна бути з тими дітьми, які подобаються її батькам.

Інтерпретація результатів:

«Прийняття/відкидання»: 3, 5, 6, 8, 10, 12, 14, 15, 16, 18, 20, 23, 24, 26, 27, 29, 37, 39, 40, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 49, 51, 52, 53, 55, 56, 60.

«Кооперація»: 21, 25, 31, 33, 34, 35, 36.

«Симбіоз»: 1, 4, 7, 28, 32, 41, 58.

«Авторитарна гіперсоціалізація»: 2, 19, 30, 48, 50, 57, 59.

«Маленький невдаха»: 9, 11, 13, 17, 22, 28, 54, 61.

Шкала «Прийняття/Відкидання»

Високі бали за цією шкалою (від 24 до 33) — свідчать про те, що в респондента виражене позитивне ставлення до дитини. Дорослий у цьому випадку приймає дитину такою, якою вона є, поважає й визнає її індивідуальність, схвалює її інтереси, підтримує плани, проводить з нею доволі багато часу й не жалкує про це.

Низькі бали за шкалою (від 0 до 8) — свідчать, що дорослий відчуває стосовно дитини переважно негативні почуття: роздратування, злість, досаду, навіть ненависть. Цей дорослий вважає дитину невдахою, не вірить у її майбутнє, низько оцінює її здатності й нерідко своїм ставленням принижує її.

Шкала «Кооперація»

Високі бали за шкалою (6-7 балів) — є ознакою того, що дорослий виявляє щирі цікавість до того, що цікавить дитину, високо оцінює здатності дитини, заохочує її самостійність та ініціативу, намагається бути з нею на рівних.

Низькі бали за цією шкалою (1-2 бали) — свідчать, що дорослий стосовно дитини поводить протилежним чином.

Шкала «Симбіоз»

Високі бали за шкалою (6-7 балів) — достатні для того, щоб зробити висновок про те, що дорослий не встановлює психологічну дистанцію між собою й дитиною, намагається завжди бути ближче до неї, задовольняти її основні розумові потреби, убезпечити від неприємностей.

Низькі бали за шкалою (1-2 бали) — є ознакою того, що дорослий, навпаки, встановлює значну психологічну дистанцію між собою і дитиною, мало піклується про неї.

Шкала «Контроль»

Високі бали за шкалою (6-7 балів) — свідчать, що дорослий поводить занадто авторитарно стосовно дитини, жадаючи від неї беззастережної слухняності й задаючи їй суворі дисциплінарні рамки. Він нав'язує дитині майже у всьому свою волю. Така людина далеко не завжди може бути корисною для дітей.

Низькі бали за шкалою (1-2 бали) — навпаки, свідчать про те, що контроль за діями дитини з боку дорослого практично відсутній. Це також не дуже добре для виховання дітей. Найкращим варіантом оцінки здатностей дорослої людини за цією шкалою є середні оцінки, від 3 до 5 балів.

Шкала «Ставлення до невдач дитини»

Високі бали за шкалою (6-7 балів) — ознака того, що дорослий вважає дитину маленькою невдахою й ставиться до неї як до нетямущої істоти. Інтереси, захоплення, думки й почуття дитини видаються дорослому несерйозними і вона ігнорує їх.

Низькі бали за шкалою (1-2 бали) — є свідченням того, що невдачі дитини дорослий вважає випадковими й вірить у неї.

Для проведення тестування батьків рекомендується також використовувати методику «Аналіз сімейних взаємин» (АСВ) Е. Ейдемільера та В. Юстицькіса, яка методика орієнтована на визначення особливостей стилю сімейного виховання за 11 шкалами, які позначають різні порушення у процесі сімейного виховання: гіпопротекція, потурання, ігнорування потреб дитини, недостатність вимог-обов'язків до дитини, надмірність вимог-обов'язків до дитини, надмірність вимог-заборон, недостатність вимог-заборон, суворість санкцій (покарань) за порушення дитиною вимог, мінімальність санкцій, нестійкість стилю виховання.

За допомогою цього тесту можна також одержати відповідь на запитання: чому батьки саме так виховують дитину, вимірявши наступні 9 шкал, які стосуються особистісних проблем батьків, які вони розв'язують за рахунок дитини: розширення сфери батьківських почуттів, надання переваги дитячим якостям, виховна невпевненість батьків, фобія втрати дитини, нерозвиненість батьківських почуттів, проєкція на дитину власних небажаних якостей, винесення конфлікту між подружжям у сферу виховання, надання переваги чоловічим якостям, надання переваги жіночим якостям.

Для визначення батьківсько-дитячих взаємин крізь призму дитячого сприймання можна використати методику «Поле відносин» О. Афанасьєва.

Для визначення рольової узгодженості в сім'ї як показника компетентності батьків щодо професійного самовизначення старшокласників можна застосувати методику «Функціонально-рольової узгодженості». Методика включає опитувальник, що складається з двох частин — запитання для батьків і запитання для дітей старшого шкільного віку.

Опитувальник «Функціонально-рольова узгодженість»

Запитання для батьків

Відповідаючи на запитання, підкресліть варіант «так» чи «ні».

1. Ви погоджуєтеся з тим, які способи дій і спілкування використовує Ваш чоловік (дружина)? Так, ні.

2. Чи часто Ви інформуєте чоловіка (дружину) про свої наміри щодо виховання дитини? Так, ні.

3. Чи часто буває так, що члени сім'ї не поділяють Ваш сумний настрій? Так, ні.

4. Чи будете Ви наполягати на своєму, якщо Ваш син (дочка) скажуть: «А тато (мама) мені порадив, щоб я робив (ла) по-іншому?» Так, ні.

5. Чи порадитесь Ви з чоловіком (дружиною) перш ніж придбати якусь дорогу річ, яка Вам сподобалася? Так, ні.

6. Чи вважаєте Ви можливим під час прибирання квартири викинути якусь річ іншого члена сім'ї, якщо вважаєте її непотрібною? Так, ні.

7. Чи будете Ви перепитувати чоловіка (дружину), якщо не зовсім зрозуміли його (її) прохання, ставлячи тим самим себе у незручне становище? Так, ні.

8. Чи можете Ви скасувати дане чоловіком (дружиною) дочці (сину) доручення, якщо вважаєте його недоречним? Так, ні.

9. Чи стосується Вас вислів: «Час — найліпший лікар» у тих випадках, коли треба щось пояснити чоловікові (дружині)? Так, ні.

10. Чи відмовитесь Ви контролювати сина (дочку) в чомусь відразу після контролю чоловіка (дружини), якщо Вам видається, що його (її) дії малоєфективні? Так, ні.

11. Чи завжди у важкій ситуації Ви покладаєтесь на психологічну підтримку членів своєї сім'ї? Так, ні.

12. Збираючись запросити додому свою подругу (товариша), чи завжди Ви повідомляєте про це чоловікові (дружині)? Так, ні.

13. Затримуючись на роботі, в гостях, у друзів, чи часто Ви забуваєте попередити про це чоловіка (дружину)? Так, ні.

14. Чи завжди Ви розумієте чоловіка (дружину)? Так, ні.

15. Чи можете Ви взяти без відома інших якусь спільну сімейну річ і подарувати комусь на свій розсуд? Так, ні.

16. Плануючи затриматися у друзів, чи обов'язково Ви повідомляєте про це своїй дружині (чоловікові)? Так, ні.

17. Чи часто Ви відчуваєте, що дії чоловіка (дружини) є непередбачуваними? Так, ні.

18. Чи часто Ваші бажання і бажання чоловіка (дружини) не збігаються? Так, ні.

19. Ухвалюючи якесь рішення, що стосується виховання дитини, чи обов'язково Ви повідомляєте про це чоловікові (дружині)? Так, ні.

20. Чи часто члени Вашої сім'ї чинять, не дослухаючись думки один одного? Так, ні.

Запитання для старшокласників

1. Чи будете Ви перепитувати батьків, якщо їхнє доручення Вам не зовсім зрозуміле, знаючи, що цим самим поставите себе у незручне становище? Так, ні.

2. Плануючи запросити додому свого товариша (подругу), чи завжди Ви повідомляєте про це батьків? Так, ні.

3. Чи часто буває так, що Ваш радісний настрій не поділяють інші члени сім'ї? Так, ні.

4. Чи вважаєте Ви, що під час прибирання квартири можна викинути якусь річ іншого члена сім'ї, яку вважаєте непотрібною? Так, ні.

5. Якщо Ви вважаєте, що батьки не мають рації, то чи скажете їм про це? Так, ні.

6. Чи завжди Ви розумієте батьків? Так, ні.

7. Чи часто Ви обговорюєте в сім'ї поточні справи і плани на майбутнє? Так, ні.

8. Чи стосується Вас вислів: «Час — найліпший лікар» у тих випадках, коли необхідно дійти згоди з батьками? Так, ні.

9. Чи можете Ви мовчки знехтувати прохання, доручення батьків, якщо вважаєте їх недоречними? Так, ні.

10. Чи охоче Ви обговорюєте з батьками свої плани на майбутнє? Так, ні.

11. Чи завжди в скрутній ситуації покладаєтеся на психологічну підтримку батьків? Так, ні.

12. Чи часто Ви звертаєтеся до батьків за порадою з будь-якого питання? Так, ні.

13. Затримуючись у друзів, чи часто Ви забуваєте повідомити про це батьків? Так, ні.

14. Чи завжди Ви повідомляєте батьків про ухвалу важливого для вас рішення? Так, ні.

15. Чи можете Ви взяти без відома батьків якусь річ, що належить їм, і подарувати комусь на свій розсуд? Так, ні.

16. Чи завжди, йдучи з дому, Ви повідомляєте батьків про те, куди йдете і коли повернетесь? Так, ні.

17. Чи часто відчуваєте, що батьківське ставлення до Вас є непередбачуваним? Так, ні.

18. Чи часто Ваші бажання не збігаються з бажаннями членів сім'ї? Так, ні.

19. Чи схвалюєте Ви способи спілкування батьків з Вами? Так, ні.

20. Чи часто Ваші рідні чинять, не дослухаючись до думки один одного? Так, ні.

Код опитувальника

Шкала «адекватність»:

відповіді «так» на запитання 4, 11, 15;

відповіді «ні» на запитання 2, 6.

Шкала «узгодженості»:

відповіді «так» на запитання 1, 7, 19;

відповіді «ні» на запитання: 3, 8, 9, 13, 17, 18, 20.

Шкала «прихильності»:

відповіді «так» на запитання 5, 10, 12, 14, 16.

Результат педагогічної діагностики полягає у визначенні:

- рівня батьківської компетентності щодо професійного самовизначення дитини старшого шкільного віку;
- основних труднощів, з якими стикаються батьки і дитина в процесі професійного самовизначення, й які ускладнюють перебіг цього процесу.

Інтерпретація передбачає аналіз та узагальнення одержаних у процесі проведення педагогічної діагностики даних, формулювання висновків, прогнозування подальшої процедури роботи.

Основними функції психолого-педагогічного супроводу є:

- *прогностична* (наявність в учасників психолого-педагогічного супроводу уявлень щодо результатів, яких вони прагнуть досягти, а також орієнтовної програми забезпечення цього досягнення);
- *ціннісна* (в процесі психолого-педагогічного супроводу між його учасниками відбувається так званий ціннісний обмін. Цінності постають у вигляді будь-яких значущих характеристик учасників, які належать до властивостей їхньої особистості, їхньої спрямованості, вмінь, досвіду тощо і реалізуються в ході розв'язання спільних завдань на користь як окремих батьків, так і всіх учасників загалом. Тут доцільно використовувати поняття «ціннісного внеску», під яким розуміємо будь-які корисні дії кожного з учасників психолого-педагогічного супроводу, адресовані як окремим членам цього процесу, так і всій спільноті батьків);
- *організаційно-управлінська* (впорядкування процесу реалізації психолого-педагогічного супроводу як засобу підвищення батьківської компетентності в плані формування у старшокласників образу свого професійного майбутнього);
- *рефлексивна* (повнота й адекватність розуміння батьками шкільних психологів і педагогів, а також самих себе. Це

не просто знання або розуміння іншого, а знання того, як інший розуміє свого партнера, своєрідний подвоєний процес дзеркального відображення, змістом якого є відтворення внутрішнього світу партнера по взаємодії, причому в цьому внутрішньому світі, в свою чергу, відображається внутрішній світ першого).

Зважаючи на виокремлені функції, можна визначити підходи до організації психолого-педагогічного супроводу батьків щодо професійного самовизначенні старшокласників, запровадження яких сприятиме його успішній реалізації з одночасним нівелюванням наявних недоліків:

1) встановлення позитивних настановлень у відносинах між суб'єктами цього супроводу, базованих на взаємній повазі, прийнятті початкових, у тому числі й помилкових, світоглядних позицій одне одного;

2) залучення батьків до роботи школи зі створення оптимальних освітніх програм, які враховують рівень вікового й особистісного розвитку учнів і надають їм послуги з адекватного професійного самовизначення;

3) надання батьками допомоги школі у проведенні діагностично-корекційної роботи з метою вирішення завдань з професійної орієнтації учнів на різних етапах шкільного навчання;

4) педагогічна підготовка батьків до професійного самовизначення дитини.

Під педагогічною підготовкою сім'ї до професійного самовизначення дитини розуміється процес, який здійснюється педагогами й охоплює сукупність просвітницьких заходів, орієнтованих на поглиблення поінформованості батьків щодо конструктивних моделей батьківсько-дитячих взаємин загалом і тих, що пов'язані з професійним майбутнім дитини зокрема, оволодіння батьками практичними вміннями і навичками забезпечення індивідуалізації та суб'єктності зростаючої особистості в плані її професійного самовизначення.

Оптимально організована підготовка батьків до професійного самовизначення старшокласників має орієнтуватися не тільки на пошук адекватних методів навчання, засвоєння знань, формування у батьків необхідних умінь, а й передбачати психолого-педагогічну корекцію їхніх соціальних, морально-етичних настановлень, поведінки, які є важливими як для формування у дитини старшого шкільного віку оптимального образу свого професійного майбутнього, так і для реального професійного вибору.

За своєю сутністю, педагогічна підготовка батьків може бути інтерпретована як педагогічне керівництво сімейним вихованням, його коригування через педагогічну просвіту батьків на основі ustalених у педагогічній науці поглядів на норми і правила батьківсько-дитячої взаємодії. Щодо заявленої нами проблеми, розглядаємо цей феномен як систему змістово-педагогічних й організаційно-методичних заходів, спрямованих на збагачення батьків сукупністю знань, ціннісних пріоритетів і настановлень, вироблення вмінь і навичок, пов'язаних з професійним майбутнім дитини, підтримкою усвідомленого формування нею свого професійного «Я».

Функціонування такої системи має відзначатися гнучкістю й варіативністю, а її змістові цілі співвідноситися з конкретними проблемами і ситуаціями конкретних батьків і конкретних дітей. Вона повинна спиратися на діагностику рівнів підготовки батьків до професійного самовизначення старшокласників; передбачати координацію виховних цілей і виховних позицій сім'ї і школи, оптимальне поєднання колективних, групових та індивідуальних форм роботи, орієнтованих на створення сприятливих умов для опрацювання батьками наявних у них моделей підтримки професійного самовизначення дитини, переживання почуття «неунікальності» власних проблем, розхитування ригідних конструктів щодо її професійного самовизначення, формування нових моделей реальності, самих себе та своїх дітей у ній.

Педагогічну підготовку слід здійснювати з урахуванням типу сім'ї за такими параметрами: за типом головування у сім'ї (демократична (партнерська) сім'я, авторитарна (домінантна) сім'я); за місцем проживання (міська, сільська сім'я); за рівнем батьківського потенціалу як сукупної здатності й готовності дорослих до підтримки професійного самовизначення дитини, вмиле використання відповідних знань і вмінь, що ґрунтуються на індивідуальному підході до неї (високий, середній, низький рівень); за гендерними особливостями дитини (хлопці і дівчата старшого шкільного віку).

Успішності педагогічної підготовки сімей різного типу до професійного самовизначення старшокласників, переходу від керівництва сімейним вихованням до партнерства з батьками учнів сприятиме покладання в основу її реалізації сукупності принципів, а саме:

- *принципу гуманізму*: виявлення та врахування потреб сім'ї в плані професійного самовизначення дітей старшого шкільного віку; опертя на виховні можливості батьків, довіру до них; прийняття батьків як союзників педагогічного колективу шко-

- ли, однодумців щодо професійного самовизначення дитини; ґрунтування на оптимістичній гіпотезі у процесі розв'язання наявних у них проблем щодо професійного самовизначення дитини; прийняття і повага батьків та їхньої дитини; зацікавлене ставлення до дитини, її професійного майбутнього;
- *принципу співробітництва*: визнання батьків активними учасниками, а не об'єктами педагогічної системи; знання і врахування особистісних якостей батьків і вибудова на цій основі оптимальної взаємодії з ними; ціннісне ставлення до компетентності батьків, ініціативи; заохочення досягнень й особистісного внеску кожного з них у діяльність школи з професійного самовизначення дітей старшого шкільного віку;
 - *принципу партнерства*: розв'язання проблем, пов'язаних з вихованням дитини, її професійним самовизначенням на взаємоузгоджених засадах, попередження міжособистісної напруги, конфліктності, протистояння; побудова педагогічної підготовки батьків на довірі, відкритості, оперативному обміні інформацією; відповідальність і педагога, і батьків за свої дії; узгодження очікувань і механізмів їх реалізації; виявлення й врегулюванню розбіжностей і суперечностей усередині трикутника «батьки — дитина — вчителі»; аналіз позицій батьків і вчителів щодо цілей виховної діяльності в сімейному і шкільному середовищах; попередження протистояння взаємодіючих сторін; організація різних видів спільної роботи з урахуванням інтересів усіх учасників педагогічної підготовки, зміцнення взаємних контактів за рахунок дотримання етичних норм спілкування, використання «психологічного захисту» дитини;
 - *принципу нарощування виховних впливів*: орієнтація педагогічного колективу школи і батьків стосовно один одного; спільність намірів у досягненні мети; наявність конкретних очікувань учасників стосовно один одного і результатів роботи системи педагогічної підготовки сімей до професійного самовизначення старшокласників; організація інформаційного обміну між учасниками цієї системи.

Такий погляд на педагогічну підготовку сімей до професійного самовизначення старшокласників створює підґрунтя для використання батьками інтеріоризованих знань, умінь і навичок в умовах власної сім'ї, зміни помилкових ціннісних пріоритетів, хибної мотивації і стратегії виховної діяльності.

Як певна шкала виховних цінностей, еталонів, моделей поведінки, педагогічна підготовка батьків виконує функцію підтримки професійного самовизначення дитини — важливої складової її оптимального особистісного становлення як суб'єкта власного майбутнього.

Звідси основна мета педагогічної підготовки батьків полягає в наданні їм знань про ситуацію на ринку праці, зміст профорієнтаційної роботи, яка проводиться школою, про роль батьків у забезпеченні ефективного професійного самовизначення зростаючої особистості, формування в них умінь і навичок конструктивної взаємодії з дитиною.

Зміст підготовки батьків до професійного самовизначення старшокласників спрямовується на ознайомлення їх із теоретичними знаннями з питань професійного самовизначення, надання інформаційної підтримки, організацію консультацій з психологом, медичними працівниками, представниками різних професій і вищих навчальних закладів.

Для забезпечення досягнення означеної мети та ефективної реалізації змісту підготовки батьків в основу її стратегії слід покласти діалогово-культурологічний підхід, який забезпечує переведення їх з позиції пасивних об'єктів цієї діяльності на позицію повноправних активних її суб'єктів, які прагнуть спільними зусиллями досягти істини, яка залишається відкритою. Водночас така організація роботи не знімає з педагога (психолога) відповідальності за її проведення. Адже деякі параметри цих результатів (стосуються як знань, яких повинні набути батьки, так і певних особистісних якостей) заздалегідь прогноуються, докладаються зусилля для їх досягнення.

Щодо істини, яка становить предмет діалогу і якою мають оволодіти батьки для підтримки професійного самовизначення дитини, вона, безумовно, буде частковою, але більш повною, порівняно з тим, якою вона була до цього. Важливо, щоб в осягненні цієї істини учасники педагогічного процесу досягли консенсусу, але не формального, а такого, за якого вони свідомо приймають цю істину. Безперечно, важко досягти згоди за всіма обговорюваними в процесі діалогу питаннями. Йдеться про згоду в кінцевому продукті діалогу, який має бути сформульований заздалегідь.

Завдання педагога, психолога полягає в тому, щоб залучити батьків до спілкування й обміну думками для знаходження істини. Мається на увазі створення умов, коли їхнє прагнення до її з'ясування домінує над іншими мотивами, наприклад, прагненням

досягти переваг над партнерами, що визнаються іншими учасниками. Такі мотиви, зрозуміло, не зникнуть повністю, але важливо, щоб їхня дія була спрямована, по можливості, не в руйнівне, а у творче річище, яке характеризується узгодженістю із зазначеним вище провідним мотивом. Треба, щоб визнання учасниками діалогу своїх помилок сприймалося ними й оточуючими не як поразка, а як робочий момент спільного творчого пошуку оптимальних шляхів підтримки професійного самовизначення дитини старшого шкільного віку.

Одним із загальновідомих принципів діалогічного підходу є визнання цінності позиції кожного з його учасників. Однак пізнавати позицію партнера можна, керуючись різними мотивами — і конфронтаційними («треба краще знати супротивника, щоб успішніше боротися з ним»), і такими, що сприяють удосконаленню своєї позиції, яка начебто відточується на «бруську» позиції партнера. Важливо, щоб провідну роль відігравав мотив просування до істини і конструктивного використання з цією метою всіх засобів, що є в розпорядженні партнерів по діалогу. Домінування саме цього мотиву в діяльності кожного учасника значною мірою сприяє (зрозуміло, за наявності необхідних об'єктивних передумов) реалізації другого варіанту формування узгодженого результату діалогу. Його досягнення у цьому випадку забезпечується шляхом синтезу компонентів, кожний з яких започатковується в думці когось з учасників діалогу. Доволі часто виявляється, що позиції, які до цього були взаємовиключними (або справді були такими у своїх початкових формулюваннях), можуть (зазвичай після певного коригування) бути узгоджені.

Підсумовуючи характеристику результатів діалогу, слід наголосити, що їх не можна зводити лише до узгодженого результату, який приймається всіма учасниками. Він містить також додаткові і зазвичай відмінні між собою компоненти індивідуальних позицій. За умов успішного проведення діалогу, ці позиції, порівняно з початковими їх варіантами, значно збагачуються. Останнє відбувається завдяки інтеріоризації елементів позицій партнерів або за рахунок удосконалення власних поглядів завдяки відштовхуванню від поглядів інших учасників.

Успішність діалогу забезпечується також рефлексуванням учасників як узгодженого результату, так і своїх результативних індивідуальних поглядів. При цьому важливо, щоб у цих поглядах вирізнялися компоненти, які мають різну модальність (які розглядаються як істинні, які потребують раціонального обґрунтування, які беруться на віру без будь-якого обґрунтування тощо).

Найбільш ефективною формою, що забезпечує використання діалогово-культурологічного підходу, а отже, і дієву підготовку батьків до професійного самовизначення дитини старшого шкільного віку, є тренінг, спрямований на засвоєння батьками специфічних знань і вмінь, коригування їхніх настановлень, розвиток особистісних якостей, наявність яких має позитивний вплив на професійне самовизначення дитини, забезпечує його ефективність. Тренінг дає змогу репрезентувати та апробувати погляди на певну проблему, у нашому випадку — на сутність, способи, напрями професійного самовизначення старшокласника, роль батьків у цьому процесі, й за необхідності змінити їх.

Визнаючи за кожною людиною права на навмисні зміни у своїх поглядах і поведінці, межі яких установлюються діючою в конкретній культурі нормативною етикою, виникає питання про право на навмисну зміну стосовно іншої людини, у даному разі йдеться про зміну позиції батьків щодо професійного самовизначення дитини старшого шкільного віку. Зміни психологічних характеристик батьків є результатом руху від зовнішнього до внутрішнього, від пропонованих у процесі тренінгу зразків поведінки і діяльності до їхнього усвідомлення і включення в пізнавальні та регулятивні структури психіки у вигляді виникнення нових або вдосконалення наявних якостей особистості, засвоєння певних умінь і навичок (спілкуватися з дитиною, не тільки слухати, а й чути її, ставати на її позицію, передавати власний трудовий і професійний досвід тощо).

Усе це зумовлює необхідність створення в процесі тренінгу специфічного середовища, яке враховує вимоги педагогічної реальності, індивідуально-психологічні особливості батьків і забезпечує ефекти системної детермінації психологічних властивостей та утворень, які мають змінитися [6, с. 50]. При цьому враховується і та обставина, що психологічні утворення, які виникають у процесі інтеріоризації зовнішнього педагогічного контексту, активізують особистісне і психолого-педагогічне зростання батьків, їхній самоконтроль і, як наслідок, — справляють вплив на діяльність, що її породжує середовище, яке створюється під час тренінгових занять з батьками.

Це середовище формується з урахуванням певних суперечностей. Перша з них полягає в тому, що це середовище є складовою більш широкого соціального оточення, в якому відбувається життєдіяльність дитини та її батьків. Це потребує обґрунтованого прогнозу можливостей перенесення змін, що відбуваються під час занять з батьками, в реальний і потенційний сімейний і більш широкий соціальний контекст.

Втілення змін, які відбулися в особистісних характеристиках батьків можливе, якщо об'єктивні характеристики їхньої життєдіяльності допускають такі зміни. Якщо ж потенціал змін, що відбулися, виявляється недостатнім для подолання опору середовища, психолого-педагогічні передумови підготовки батьків до професійного самовизначення дитини залишаються нереалізованими.

Такі наслідки, однак, не варто розглядати як свідчення неефективності запропонованого змісту, форм і методів роботи. Вони швидше є свідченням наявності об'єктивних обмежень особистісного досвіду батьків. Тому під час коригування програми тренінгу необхідно враховувати широкий спектр зовнішніх обставин та умов, що впливають на батьків і сім'ю загалом, а також індивідуальні особливості учасників тренінгу, які можуть значно різнитися між собою.

Щодо іншої суперечності, від розв'язання якої залежить ефективність занять з батьками, вона може існувати між висунутою метою і готовністю батьків до запропонованих змін. Останні не можливі без зусиль, значних психологічних та енергетичних витрат, що саме по собі може викликати напругу й активізувати психологічний захист з боку учасників тренінгу. У зв'язку з цим середовище тренінгу, з одного боку, повинне бути достатньо психологічно безпечним для батьків, а з другого — зберігати необхідний рівень новизни і проблематичності. Одним із засобів досягнення означеної психологічної безпеки є створення клімату довіри, коли педагог (психолог) не виступає викладачем у традиційному розумінні. Його рольова позиція спрямована не на протиставлення себе батькам, а на інтеграцію з ними: він постає одним з учасників групової роботи і діалогу, хоча й задає на перших етапах певні норми і моделі поведінки.

Запровадження тренінгу дає змогу працювати з реальними життєвими ситуаціями, а предметом обговорення стає власний психологічний досвід батьків та їхній нерозкритий ресурс поведінки. Залучення до діалогу з іншими учасниками, створює можливості для подолання негативних прагнень батьків стосовно дитини, набуваючи натомість умінь конструктивного ухвалення рішень у кожній конкретній ситуації.

Підсумовуючи викладене вище, зазначимо, що в умовах сьогодення актуалізується вплив батьків на професійне самовизначення старшокласників, який, однак, не завжди має позитивну спрямованість. Це потребує проведення психолого-педагогічного супроводу з підготовки батьків до професійного самовизначення дитини старшого шкільного віку, спрямованої на формування в них знань щодо

важливості сім'ї у професійному самовизначенні старшокласників, вимог сучасного ринку праці, розуміння переваг конструктивних батьківсько-дитячих взаємин для здійснення дитиною свідомого професійного вибору; відбувається стимулювання батьків до проведення цілеспрямованої і систематичної роботи зі своїми дітьми-старшокласниками з формування у них професійного самовизначення, підтримки свідомого вибору життєвої позиції та відмови від випадкових виборів за принципами «популярності», «місця розташування», «матеріальної вигоди», «зовнішньої привабливості» тощо.

Одним із підходів, дотримання якого покликане посилити ефективність просвітницької роботи з батьками, є діалогово-культурологічний. Запровадження діалогу у процес спілкування педагога з батьками та їхню взаємодію між собою сприяє подоланню наявних хибних стереотипів, які заміщуються конструктивними настановами щодо взаємодії з дитиною, оптимальної підтримки її професійного самовизначення. Широкі можливості для реалізації цих завдань надає тренінг, спрямований на засвоєння батьками спеціфічних знань і вмінь, коригування їхніх ціннісних орієнтацій, розвиток особистісних якостей, наявність яких справляє позитивний вплив на професійне самовизначення дитини, забезпечує його ефективність.

Бесіда з батьками «Як допомогти старшокласнику вибрати професію» (поради психолога)

Добрий вечір, шановні батьки старшокласників! Сьогодні ми поговоримо про те, як ви можете підтримати свою дитину у виборі професії і яким чином сім'я впливає на ставлення старшокласника до роботи. Дуже скоро підійдуть до кінця шкільні роки і нашим дітям потрібно буде визначитися, «ким бути». Усім батькам хочеться забезпечити благополучне майбутнє своїм дітям. Ми хочемо, щоб вони отримали надійну, високооплачувану професію. Крім того, у нас є певні уявлення про характер і схильності наших дітей. І ми прагнемо поділитися з дітьми нашим життєвим досвідом, нашими уявленнями про те, який життєвий шлях буде для них бажаним. Хтось з нас вважає, що вибір професії цілком залежить від самого старшокласника, хтось прагне показати переваги і недоліки певної роботи. Хто ж несе відповідальність у такій непростій справі, як вибір майбутньої професії?

Дуже важливо, щоб частину відповідальності за вибір дитиною своєї майбутньої професії батьки поклали на неї. У психології не ви-

падково існує термін «професійне самовизначення». Важливо, щоб у старшокласника склалося відчуття, що зроблений ним вибір професії — це його самостійний вибір. Звичайно, зробити це непросто. Уявлення дітей про світ професій мають неповний і уривчастий характер. Часто їх привертають модні і популярні професії, наприклад, манекенниця, актор, співак тощо, навіть якщо у них немає для цього необхідних даних. І в такій ситуації батькам може здатися, що найбільш правильний шлях — самим вирішити, яка професія буде для сина або дочки оптимальною.

Можливо, з певної точки зору, це справді так. Але за ситуації, коли ми, дорослі, цілком беремо на себе відповідальність за професійне визначення дітей, є зворотній бік. Річ у тому, що вибір передбачає відповідальність за його наслідки. Хто вибирає, той і відповідає. І якщо старшокласникові здається, що професію він вибрав не сам, то він і навчається не для себе. Навчання його обтяжує, він сприймає його як нудний, обтяжливий обов'язок. І навпаки, саме відчуття, що дану професію старшокласник вибрав сам, значно стимулює його до просування по шляху професійного розвитку.

Разом із тим, повна самостійність також утруднює професійне самовизначення. Життєвий досвід старшокласника обмежений, його уявлення про професійну діяльність часто мають неповний або нереалістичний характер. Наприклад, багато старшокласників стверджують, що збираються стати менеджерами, але на запитання про те, що це за робота, виразно відповісти не можуть. У дитини можуть виникати питання про зміст професійної діяльності, про місце можливої роботи, про рівень зарплати, вона може змішувати поняття «професія» і «посада» (наприклад, заявляти: «Хочу бути директором!»). Перебуваючи в ситуації вибору, діти часто відчувають розгубленість і потребують підтримки дорослих. Хоча старшокласники можуть не говорити про це прямо, насправді для них дуже значущою є думка дорослих.

Дуже важливо не відмовлятися від ролі порадики. Батько може виступити як експерт і поділитися тією інформацією, якою він володіє: розповісти, чим характеризується певна професія, де можна знайти роботу, які обмеження вона накладає. Слід представити цю інформацію в нейтральній формі, щоб старшокласник зробив висновки самостійно, наприклад: «Знаєш, одна моя однокласниця так хотіла стати археологом, інститут закінчила, але все життя працювала бухгалтером, тому що було неможливо знайти роботу за фахом». Особливо цінно для старшокласника, якщо дорослі діляться з ними

власним досвідом самовизначення, переживаннями і сумнівами власних пошуків у світі професій. Подібні розповіді, особливо якщо відомо, чим завершився вибір професії, зазвичай справляють на дитину велике враження.

Не варто обмежуватися розповідями і розмовами. Всі ми знаємо, що старшокласники часто скептично ставляться до думки дорослих, особливо батьків. Набагато важливішим є безпосередній досвід. Велике враження може справити спілкування з фахівцями тієї професії, яку старшокласник вибрав. Наприклад, якщо він роздумує, чи не стати йому економістом, а серед ваших знайомих є економісти, можна попросити їх поспілкуватися з вашою дитиною, навіть зводити її до них на роботу. Досвід подібного спілкування може як підштовхнути старшокласника до вибору професії, так і примусити його задуматися про те, наскільки він насправді зможе працювати по вибраній спеціальності.

Добре, якщо в ситуації вибору професії у старшокласника є запасний варіант. Зазвичай самі старшокласники про цей варіант не замислюються, і наше завдання — поставити перед ними запитання: що вони робитимуть, якщо з якихось причин їм не вдасться реалізувати намічені плани? Наявність запасного варіанту дозволяє понизити напругу в ситуації вибору професії і тривогу старшокласника.

Обговорити із старшокласником шляхи його майбутнього можна по-різному. У когось можна запитати прямо: «А що ти робитимеш, якщо у тебе не вийде стати перекладачем?». Тривожному старшокласникові можна запропонувати пофантазувати: «Давай уявимо, які ще професії ти міг би вибрати», або обговорювати цю проблему стосовно третіх осіб: «Уявляєш, Петро все життя мріяв стати футболістом, але отримав травму, і йому довелося піти зі спорту. Тепер він думає, ким бути».

Величезну роль у виборі майбутньої професії відіграє сім'я, хоча самі старшокласники цього можуть і не усвідомлювати. Часто вони орієнтуються на професії родичів. Усім нам відомі приклади трудових династій, коли декілька поколінь однієї сім'ї працюють за однією спеціальністю, і випадки, коли хтось стає «лікарем, як мама» або «водієм, як тато». З одного боку, сімейна традиція може обмежувати вірогідний вибір. Старшокласник начебто йде за інерцією, не намагаючись зрозуміти, наскільки професія батьків справді відповідає його власним інтересам і схильностям. З іншого боку, він дуже добре уявляє дану професію і віддає собі звіт у тому, які якості для неї потрібні. Наприклад, діти лікарів чудово знають, що медична професія

передбачає термінові виклики і наднормовану роботу, а також прохання про допомогу з боку знайомих і сусідів, а діти вчителів — що необхідно готуватися до уроків і перевіряти зошити. Таким чином, якщо старшокласник вибирає професію батьків, важливо обговорити з ним мотиви його вибору, зрозуміти, що ним рухає.

Сім'я — це той простір, де формується ставлення до роботи, до професійної діяльності. У кожного з нас, дорослих, є своє уявлення про роботу, яке ми, деколи самі того не відаючи, передаємо дитині. Якщо батьки ставляться до роботи як до значущої частини власного життя, розглядають її як засіб самореалізації і самовираження, то дитина з раннього дитинства засвоює, що задоволеність життям безпосередньо пов'язана з роботою, і навпаки.

Важливо зрозуміти, що вибір, який старшокласник робить зараз, не є остаточним. Ніхто не знає, як зміниться наше життя через 10 років, яка буде ситуація на ринку праці. Можливо, що професії, які в даний час оплачуються досить високо, зовсім не будуть такими, і навпаки. Багато хто з нас з різних причин змінює професію протягом життя. Деякі люди все життя залишаються вірними вибраній професії, інші пробують себе в різних галузях професійної діяльності. Ані той, ані інший шлях не є єдино правильним, і неможливо передбачити, яким з них підуть наші діти. Той вибір, який вони зроблять на даному етапі, відображає їхні сьогоденні інтереси і потреби. Можливо, вибрана професія завжди буде для них цікавою, а може, через деякий час їхні уподобання зміняться. У будь-якому випадку залишається можливість щось переграти або почати наново. І це говорить не про те, що вибір професії був зроблений невдало, а, навпаки, про прагнення людини якнайповніше реалізувати свої можливості в професійній діяльності.

І, нарешті, найголовніше для старшокласників, як би вони не прагнули до самостійності, — це відчуття підтримки з боку дорослого. Для дітей важливо, що по важкому шляху самовизначення вони йдуть не самі, що поряд знаходиться дорослий, який підтримає в скрутну хвилину і допоможе, який би шлях вони не вибрали. Це відчуття додає їм упевненості в своїх силах і спонукає до досягнень, тепер уже не навчальних, а професійних.

СЦЕНАРІЙ БАТЬКІВСЬКИХ ЗБОРІВ, ЩО ПРОВОДЯТЬСЯ СПІЛЬНО ІЗ СТАРШОКЛАСНИКАМИ

Тема: «Для чого необхідне професійне самовизначення?»

Слово вчителя: соціологи підраховали, що приблизно 40% молоді через незнання правил вибору професії, відсутність досвіду професійної діяльності вибирають професію, яка не відповідає їхнім схильностям, інтересам, здібностям, внутрішнім переконанням. Це спричиняє розчарування і навіть психічні розлади. Що означає правильний вибір професії? Вибір професії можна розглядати як взаємодію двох сторін: людини і спеціальності. Отже, щоб опанувати професією, що відкриває простір для розвитку особистості, її самореалізації, необхідно орієнтуватися в світі професій і якомога більше знати себе.

Професійне самовизначення особистості — це не разова дія, а складний і тривалий процес, що охоплює значний період життя людини й охоплює:

- самопізнання особистістю своїх індивідуальних особливостей, інтересів, схильностей і слабких сторін;
- зіставлення знань про себе і професію, якій надається перевага;
- вибір професії і способу життя.

У старшому шкільному віці результатом процесу професійного самовизначення є вибір майбутньої професії. Професія і кар'єра — між ними існує тісний взаємозв'язок. Сьогодні про людину, яка успішна в своїй професійній діяльності, говорять, що її кар'єра, в сенсі просування в якій-небудь діяльності, роді занять, досягнення професійної майстерності, є вдалою.

Де і як збирати інформацію про професію, що цікавить? Про це старшокласникам розповідають на виховних годинах — класний керівник, психолог школи, профконсультант. За наслідками анкетування (на екрані) найбільший інтерес у старшокласників нашого класу сьогодні викликають такі професії.

Завдання:

- Познайти батьків з пріоритетами інтересів старшокласників щодо отримання професії.
- Формувати у батьків культури розуміння вибору професії, зробленого старшокласниками.
- Вибір напряму подальшої освіти і можливого працевлаштування з урахуванням ситуації на ринку праці.

Плакати з написами:

- Робота — це пошук сенсу життя і хліба насущного, визнання, грошей і інтересу.
- Скарб прихований усередині Вас. Усередині Вас є все, що Вам потрібно... (Старокитайська мудрість)
- Вибір професії — це вибір життєвого шляху!
- Знайти улюблену роботу — означає знайти правильне співвідношення між реальною життєвою ситуацією і мріями, вміннями й особистісними якостями

1. Організаційний момент.

2. Основна частина.

1. Вправа (для учнів): «Знайомство з професіями».

Назвіть (запишіть), якомога більше професій, що починаються з даної букви.

Називається якась професія, далі кожен наступний називає професію в чомусь близьку (токарь — слюсар — монтажник...), пояснюючи їхню схожість.

Отже, світ професій перед вами. Треба визначитися з вибором. Питання «ким бути?» треба вирішувати вже зараз. Мотиваційною базою вибору професії є потреби, що виявляються в бажаннях, інтересах, схильностях людини. У буденному житті інтереси і схильності виражаються дієсловом «я хочу». Характер цього хотіння може бути пасивним або супроводжуватися діями — прагненням, зусиллями, наполегливістю.

Зміст інтересів і схильностей — найрізноманітніший; у галузі трудової діяльності вони можуть спрямовуватися на будь-яку професійну сферу. Проте задовольнити потреби і інтереси («Я хочу») далеко не завжди просто. Так що ж таке «інтерес»?

На дошці крейдою записується слово «інтерес», а учні називають асоціації. Вони також роблять аналогічні записи.

Інтерес — спонуки — здібності — вибір — бажання — розум — хобі.

2. Діагностика інтересів і схильностей.

Вступна бесіда.

Більшість великих людей — учених, письменників, композиторів, художників — уже в дитячому віці виявляли цікавість і схильності до занять наукою, літературою, музикою, образотворчим мистецтвом. Але інтерес цей виникав не на порожньому місці. На формування інтересів впливають навколишнє середовище, виховання та освіта. Інтерес допомагає розкрити здібності, подолати перешкоди

на шляху до мети. Інтереси бувають різними за змістом (наприклад, до літератури, музики, техніки, тварин, квітів, комп'ютерних ігор, моделювання одягу тощо.), розрізняють інтереси за глибиною, тривалістю. Відомі випадки, коли інтереси дитини йшли врозрід з планами батьків (приклад).

Усі значні професійні досягнення постали з інтересів, які за сприятливих умов розвивалися в схильності. Щоб дізнатися, на які свої інтереси і схильності ви можете орієнтуватися при виборі майбутньої професії, яка сфера професійної діяльності вам підійде більше всього, пропоную заповнити анкети і дізнатися результати. Старшокласникам пропонується заповнити методичку «Профіль».

Заключна бесіда.

Ви познайомилися з різними видами професійної діяльності і сферами застосування своїх знань і вмінь, якими ви вже володієте і яким ще навчитеся.

Крім того, ви познайомилися з поняттями «інтерес» і «схильності». Між інтересами і схильностями багато спільного, але є й відмінності. Інтереси виражаються формулою «хочу знати», а схильності — формулою «хочу робити». Можна цікавитися кінематографом: із задоволенням дивитися фільми, читати книги з кіномистецтва, вивчати біографії артистів, колекціонувати їхні автографи, але самому не прагнути до професійної діяльності у галузі кіно. Можна бути фанатом футбольної команди, відвідувати всі ігри з її участю, але при цьому не робити навіть ранкової зарядки. Професію треба вибирати відповідно до своїх інтересів і схильностей.

3. Заповнення старшокласниками «Індивідуальної карти профорієнтації».

Підготовка батьків до участі в обміні думками з наступних питань:

Є два способи вибору професії. Перший спосіб — метод проб і помилок, коли людина йде всліпу, пробуючи себе в різних сферах діяльності, поки не знайде ту єдину, потрібну їй професію. Інший шлях — вивчивши себе, можна познайомитися зі світом професій, дізнатися про свої можливості у виборі професії і вимоги професії до людини. Тільки тоді вибір може бути осмисленим.

Є ще третій шлях — шлях вибору професії своїх батьків, дідів і прадідів. Він можливий у тому випадку, якщо це традиція сім'ї, яка дбайливо зберігається і передається з покоління в покоління. І головне — ставлення дорослих до своєї професії, захопаність у свою справу.

Обговоріть і винесіть думку групи за наступними пунктами:

Професії нашої сім'ї.

- Професійні династії — «за» і «проти».
- Роль школи у виборі старшокласниками професії.
- Модні професії і не дуже.
- Інші.

Поради батькам щодо проектування професійного шляху

1. Складіть загальне, оглядове орієнтування в світі професій, включаючи відомості про основні вимоги професії до людини.

2. Виокремте можливості й обмеження.

3. Вибираючи професію, відповідайте на три головні запитання: що ти хочеш, що ти можеш, що треба на ринку праці зараз і в майбутньому.

4. Познайомтеся з представниками вибраної професії й уточніть усі хвилюючі вас питання.

Правила для батьків:

1. Не намагайтеся обрати за дитину її життєвий шлях, оскільки вибір, зроблений іншими, призведе у майбутньому до невдач, незадоволення, розчарування.

2. Розмовляйте з сином або донькою на теми, пов'язані з вибором професії, намагайтеся розповісти якнайбільше про те, що таке життєвий шлях, який вони обирають.

3. Пам'ятайте, що кожне покоління і кожна дитина має право на власну індивідуальність. І, відповідно, має право на власний вибір, навіть якщо він не подобається батькам. Вона має право на власний пошук, в якому їй можна допомогти, але на якому не можна наполягати.

4. Дайте вашій дитині можливість сперечатися з вами, навчатися відстоювати свою думку.

5. Елітність професії не завжди корисна для дитини. Самі лише гроші не зроблять її щасливою.

6. Покладайте на дитину частку відповідальності за професійний вибір. Вибір професії — це її самостійний вибір. Обговоріть додаткові варіанти (відсутність додаткового варіанту — сигнал про внутрішній конфлікт, дискомфорт особистості). Обговоріть мотиви зробленого дитиною вибору (престижність професії, високий зарібок, інтерес до змісту самої професії, умови праці, доступність навчання, оплата за навчання). Надайте підтримку дитині. Це надасть їй упевненості у власних силах і спонукатиме до навчальних і професійних досягнень.

4.2. Форми і методи педагогічної підготовки батьків до забезпечення професійного самовизначення старшокласників

Робота із батьками з професійного самовизначення старшокласників — один із найважливіших напрямів діяльності сучасної загальноосвітньої школи. Передумовою значних досягнень у роботі школи з батьками учнів з означеної проблеми є тісна взаємодія, яка ґрунтується на узгоджених діях школи і сім'ї для сприяння процесу професійного самовизначення учнів старшого шкільного віку.

У вітчизняній та зарубіжній педагогіці наявний значний доробок щодо питань професійної орієнтації учнів старших класів і роботи в цьому аспекті з батьками. На необхідності пошуку оптимальних шляхів педагогічної взаємодії сім'ї та школи у підготовці школярів до вибору професії наголошується у працях Н. Калушиної, Р. Капралової, Г. Куцебо, С. Сальцевої та ін.

Професійне консультування, яке здійснюється в межах роботи шкільного психолога, є також однією із ланок взаємодії школи та родини у професійній орієнтації учнів (Є. Климов, К. Платонов, С. Чистякова та ін.).

Крізь призму сучасної концепції гуманітарної освіти розглядає проблему взаємодії двох соціальних інститутів (сім'ї та школи) у професійному становленні старшокласників О. Малишева, визначаючи освітнє середовище як головний чинник впливу на учнів і підкреслюючи важливість ціннісного підходу до організації цього процесу.

Педагогічна підготовка батьків — це сукупність прийомів і засобів виховного впливу на батьків, різноманітні педагогічні дії, спрямовані на підвищення їхньої педагогічної культури, надання допомоги у розв'язанні проблем виховання дітей. Ця підготовка реалізується через впровадження різноманітних форм і методів роботи школи з батьками, які здійснюються у визначеному порядку і мають організаційну процедуру проведення.

Форми роботи педагогів з батьками учнів — своєрідні способи організації спільної діяльності та спілкування суб'єктів взаємодії, які завдяки використанню відповідних методів мають на меті вирішення якогось питання (наприклад, методична, психологічна чи інформаційна допомога батькам).

Найчастіше форми роботи з батьками класифікуються за такими ознаками: колективні, масові (прості і комплексні), індивідуальні,

групові, класні та позакласні, шкільні та позашкільні. Найпоширенішими формами роботи школи з батьками старшокласників є групова та індивідуальна.

Групова робота — це спільна діяльність батьків, які працюють над певними завданнями і проблемами, самостійно спрямовують свою діяльність, обирають її засоби, встановлюють норми взаємодії. Найчастіше групові форми роботи застосовуються для перетворення внутрішнього світу учасників і переосмислення певних цінностей. Перевагами групової форми роботи з батьками є: отримання результату, який переважає суму результатів роботи окремих членів; батьки мають можливість вступати у взаємодію один з одним, обмінюватися досвідом, отримувати необхідну інформацію «тут і тепер».

Важливою умовою ефективної роботи школи з батьками старшокласників є співробітництво класного керівника з сім'єю, що передбачає використання **індивідуальних** форм роботи з членами родин. До індивідуальних форм належать: бесіди з батьками учня, консультування, «домашні завдання» тощо.

Ефективною формою роботи з батьками є індивідуальні бесіди вчителів та інших працівників школи з дорослими членами сім'ї. Під час цих бесід батьки більш охоче і відверто, ніж на загальних батьківських зустрічах розповідають про ті прикросці, які виникають у навчанні дитини, пов'язані з її вихованням, виявляють занепокоєння, яке викликає в них поведінка старшокласника, радіють успіхам своїх дітей у певній сфері. Індивідуальні бесіди можуть проходити з ініціативи класного керівника, вчителя-предметника або самих батьків. Іноді про таку бесіду потрібно домовлятися заздалегідь, іноді розмова відбувається після завершення класних батьківських зборів.

Індивідуальна робота передбачає конфіденційність в отриманні кваліфікованої консультації та порад педагога з питань, які хвилюють батьків, дає батькам змогу налагодити спілкування із педагогами, ґрунтуючись на принципах довіри та поваги.

Методи — це способи досягнення певної мети, розв'язання конкретного завдання, сукупність засобів чи операцій практичного або теоретичного освоєння (пізнання) дійсності.

Під методами підготовки батьків до професійного самовизначення старшокласників слід розуміти способи спільної діяльності батьків та фахівців, які забезпечують підготовку батьків до їх участі у професійному самовизначенні старшокласників.

Методи умовно поділяються на:

- пояснювально-ілюстративні (бесіда, розповідь, демонстрація та пояснення явищ та процесів тощо);
- інформаційно-пошукові (лекція, бесіда, презентація, вирішення педагогічних задач, спостереження, аналіз літератури тощо);
- інтерактивні методи (дискусія, ділові ігри, мозкова атака, тренінг, імітаційна діяльність тощо).

Основними формами і методами педагогічної підготовки батьків до професійного самовизначення старшокласників є: батьківські збори, консультації батьків, години спілкування, тематичні зустрічі, вечори запитань і відповідей, індивідуальні бесіди з батьками, листування, батьківсько-педагогічний проект, батьківський тренінг, батьківські читання, екскурсія на підприємство, тощо.

Розглянемо їх докладніше.

Батьківські збори — це дуже важлива форма контакту педагогів, зокрема класного керівника, з батьками. Батьківські збори — громадський орган, який за своїм рішенням визначає завдання, зміст, напрями роботи батьківського колективу та класу. Програма батьківських зборів розробляється з урахуванням їхніх інтересів та інтересів їхніх дітей. Важливим при цьому є створення атмосфери зацікавленості та активізація батьківської спільноти. Учасники батьківських зборів, присвячених професійному самовизначенню старшокласників, обмінюються думками, поглядами та досвідом з цієї проблеми, навчаються дотримуватися єдиних зі школою вимог щодо вибору старшокласниками майбутньої професійної діяльності. Для урізноманітнення проведення батьківських зборів можна перекласти їх ведення на одного з батьків, запропонувавши йому розповісти, які проблеми він бачить у процесі професійного самовизначення власної дитини, яким чином намагається їх вирішити. Цікавим може стати виступ батька чи матері, які мають успіхи у вирішенні питання реалізації схильностей та уподобань юнаків та дівчат, наданні допомоги своїй дитині у виборі майбутньої професії, розповісти про способи її надання.

Традиційно батьківські збори вміщують доповідь учителя на заплановану тему й обговорення організаційних питань. Як правило, на зборах цього типу батьки не виявляють ніякої активності. Пасивність, передусім, свідчить про незацікавленість, або про те, що сама форма проведення зборів не заохочує батьків до активної участі у заході. Важливим у роботі класного керівника є творчий підхід у виборі форми проведення батьківських зборів, поєднання звичних для батьків традиційних і запровадження новаторських, інноваційних форм і методів.

Для ефективного проведення батьківських зборів доцільно періодично здійснювати опитування батьків з приводу того, чого вони очікують від батьківських зборів. Наприклад:

1. Чого Ви чекаєте від батьківських зборів?
2. Що заважає Вам відвідувати батьківські збори?
3. Чи корисні для Вас батьківські збори?
4. Що найбільше запам'яталось Вам на батьківських зборах?
5. Яка форма батьківських зборів Вас найбільше влаштувала б?

Батьківські збори, присвячені проблемі професійного самовизначення старшокласників, можуть проводитися у будь-якій формі: лекції, бесіди, дискусії, педагогічних читань, конференції тощо.

Найбільш поширеною формою підготовки батьків до професійного самовизначення дитини старшого шкільного віку є **бесіди**. Використання бесіди дає змогу спиратися на життєвий досвід батьків під час розгляду питань профорієнтаційного спрямування, з'ясовувати окремі питання інформаційного чи діагностичного характеру, які стосуються особистісних проблем у взаєминах із дітьми тощо. Під час бесіди педагог чи консультант має можливість детальніше зупинитися на конкретних питаннях, які виникають у батьків через брак інформації, наприклад, професіографічного напрямку.

Для ефективного проведення бесіди доцільно дотримуватися наступних вимог: тема бесіди має бути актуальною для батьків і відповідати їхнім потребам та інтересам; план складається заздалегідь, продумуються основні елементи бесіди, зміст, можливі запитання та відповіді; для зацікавлення батьків доцільно доповнити бесіду іншими методами, наприклад, демонстрацією предметів чи явищ, використанням наочних матеріалів, технічних засобів та ін.

Оскільки характерною рисою старшого шкільного віку є професійне самовизначення — стійке прагнення старшокласника до самопізнання, формування інтересів професійних намірів, утвердження свого професійного образу «Я», батькам необхідно оволодіти певними знаннями про цей процес.

Важливим засобом отримання корисної інформації про різні аспекти процесу професійного самовизначення старшокласників є **тематичні лекції та семінари**, на яких розглядаються питання, пов'язані із професійним самовизначенням особистості та його особливостями відповідно до юнацького віку. Відвідуючи такі заходи, батьки мають можливість дізнатися про методи вивчення індивідуальних особливостей та здібностей дітей, способи формування в них інтересу до певного виду професійної діяльності.

Ще однією формою підготовки батьків до професійного самовизначення старшокласників є **педагогічний лекторій**, який передбачає надання батькам систематизованих знань про завдання, зміст, форми та методи профорієнтаційної роботи у школі на різних етапах професійного самовизначення школярів, привернення їхньої уваги до актуальних проблем профорієнтаційного спрямування за допомогою лекцій. Лекційний процес — це передусім інформаційний процес, специфічний вид спілкування з батьками. Його сутність полягає в однібічній передачі інформації від суб'єкта (певного фахівця) до об'єкта (батьківської аудиторії). На лекціях використовують розповідь, як оповідну форму розкриття нового матеріалу, що містить лише вірогідні і науково перевірені факти, та методи пояснення й демонстрації. Наголосимо, що добираючи інформацію, треба варто керуватися трьома принципами: принципом новизни, цілісності й ідейної спрямованості мовного спілкування із батьківською аудиторією. Для посилення ефективності лекція може доповнюватися бесідою чи невеликою дискусією з приводу спірного питання. Лекція як одна з організаційних форм роботи з батьками повинна спрямовувати зусилля батьків на осмислення фактів і явищ щодо професійного розвитку старшокласників, прояв творчості у вихованні професійно-важливих якостей у дітей, світоглядної позиції батьків у формуванні смислотворчої сфери учнів старшої школи.

Семінар покликаний формувати у батьків педагогічний світогляд щодо питання планування майбутньої кар'єри старшокласників, стійкий інтерес до процесу їх професійного самовизначення, формувати у батьків уміння аналізувати психологічні факти і явища, пов'язані із розвитком особистості дитини старшого шкільного віку, аргументовано відстоювати свої погляди й переконання, виробляти здатність правильно реагувати на протилежні точки зору у питаннях професійного самовизначення старшокласників. Семінарське заняття дає можливість розвивати у батьків продуктивне мислення, опанувати вміннями чітко й доказово виражати свої думки мовою конкретної науки, вести дискусію, діалог, опонувати. Для семінару характерний безпосередній контакт педагога (психолога) та батьків, атмосфера педагогічної взаємодії, співробітництва й співтворчості.

Відвідування батьками відкритого **профінформаційного уроку** — одна з форм організації пізнавальної діяльності батьків старшокласників з метою ознайомлення зі світом професій, зацікавлення їх у тій чи іншій професії, формування правильної мотивації вибору професійної діяльності тощо. Окрім того, відвідуючи такі заходи,

батьки мають нагоду простежити, які методи та прийоми використовує педагог для вирішення питань саморозвитку учнів, формування у них зацікавленості у певній галузі, розвитку наукового мислення та професійного самовизначення. На таких уроках визначається перелік настановчих питань для роздумів, практикуються доповіді учнів, повідомлення, презентація рефератів тощо.

Доцільною формою роботи з дорослими членами сімей старшокласників є **проведення відкритих занять**, на яких батьки можуть побачити, які використовуються методи роботи з учнями, провести спостереження за педагогічними прийомами впливу на особистість старшокласників.

Надзвичайно актуальним для батьків старшокласників у питаннях професійного самовизначення є **консультування**, яке здійснюється в межах роботи шкільного психолога, класного керівника, медичного працівника, вчителів-предметників та інших фахівців. Консультації розраховані не на широкий загал батьків, а на індивідуальну роботу з тими батьками, які хочуть отримати педагогічну підтримку з питань професійного самовизначення особистості.

Консультації для батьків можуть мати як плановий характер, так і бути позаплановими. Теми і зміст як планових, так і позапланових консультацій обговорюються заздалегідь і затверджуються адміністрацією школи. Час і терміни проведення планових консультацій також визначаються заздалегідь. Для забезпечення можливості планування батьками відвідування консультацій необхідно знайомити їх із графіком проведення таких заходів. На окремі консультації, залежно від теми та мети проведення, запрошуються батьки з усіх класів паралелі. Окремі консультації можуть проводитися для молодих батьків, розлучених батьків, тих, які мають одну дитину тощо. Позапланові консультації призначаються як з ініціативи педагогів, так і на прохання самих батьків.

Консультування батьків і підтримка родини з питань професійного самовизначення старшокласників може здійснюватися в рамках діяльності шкільних **консультпунктів**, адже організація цих консультацій — один із найбільш актуальних і затребуваних на сьогодні напрямів співробітництва школи та родини. Вони дають можливість набагато глибше висвітлити більш вузькі питання під час роботи із батьками.

Велика кількість батьків часто не знаходить вільного часу для систематичної самостійної освіти і тому потребує допомоги з боку школи. Ці батьки зазвичай звертаються до педагогічних працівників

за окремими консультаціями, як правило, в екстрених випадках, коли потребують професійної психолого-педагогічної та методичної допомоги.

У педагогічній підготовці батьків до професійного самовизначення старшокласників робота консультпунктів спрямована на надання індивідуальної консультативної допомоги батькам старшокласників з питань активізації розвитку активності, самостійності, відповідальності дитини, інформування батьків про вікові проблеми професійного самовизначення учнів старшої школи, забезпечення правильного розуміння сутності процесу професійного самовизначення, надання їм необхідних методичних матеріалів для подолання прогалин щодо виховних методів у сім'ї тощо. Інколи батькам важливо отримати не лише інформаційно-педагогічну підтримку, а й емоційну, оскільки їм доводиться приймати важливі рішення щодо життя власної дитини, йти на рішучі кроки для досягнення поставленої мети.

Досить часто класні керівники та психологи використовують **діагностичні** методи у співпраці з батьками: **анкетування** та **тестування**. Це дозволяє дізнатися про ступінь володіння батьками базовою інформацією щодо вибору професії школярами, стратегії вибору їхньою дитиною життєвого шляху тощо, відповідно допомагає у плануванні чи корекції подальшої роботи із батьками та старшокласниками.

Анкети можуть бути різного напрямку, залежно від мети дослідження, і містити, наприклад, такі питання:

1. Чи мають діти трудові обов'язки в родині: постійні (перелічити, які саме); тимчасові або разові (перелічити, які саме)?
2. Чи люблять діти виконувати трудові дії?
3. Якими мотивами керуються діти під час виконання доручень (змушують дорослі, обіцяють подарунки, хочеться допомогти мамі, бабуся старенька, їй треба допомогти, тощо)?
4. Мотиви навчання дітей у школі (навчатися цікаво, хочеться багато довідатися, сам хочу читати книжки і дізнаватись про цікаве, у школі цікаво, примушують дорослі, хочу поступити до інституту, коли закінчу школу та ін.).
5. Які колективні справи використовуються в родині?
6. Чи любить дитина допомагати дорослим у роботі?
7. Як родині вдалось привчити дітей до праці?
8. Чи поважають діти працю дорослих, у чому це виявляється?
9. Чи знають діти про роботу батьків, як ставляться до їхніх професій?

10. Які, на Вашу думку, інтереси та схильності дітей до певних видів праці, до певної професії?

11. Ким би хотіли бачити батьки своїх дітей, яку професію хотіли б рекомендувати для своїх дітей?

12. В якій сфері виробництва працюють батьки?

13. Чи задоволені батьки своєю роботою?

14. Чи діляться батьки успіхами у своїй роботі в родині, за яких обставин?

15. Чи цікавляться батьки громадською роботою своїх дітей, чи допомагають їм у їхніх суспільних справах?

Результати анкетування та тестування не дають повної інформації про предмет дослідження, тому вони використовуються як допоміжні засоби при вивченні певних проблем.

Конференція — це форма педагогічної підготовки батьків, що передбачає розширення, поглиблення та закріплення їхніх знань у сфері професійного середовища сучасного суспільства. На конференціях батьки мають змогу обмінятися особистим досвідом створення умов для вибору старшокласниками майбутньої професії відповідно до своїх можливостей і потреб ринку праці; створюється сприятлива емоційна атмосфера між батьками і педагогами; забезпечується спільний успіх у справі виховання та навчання учнівської молоді.

Батьківські читання — дуже цікава форма роботи з батьками, що дає їм можливість не тільки слухати лекції педагогів, а й вивчати літературу з проблеми, залучатися до її обговорення. Батьківські читання можна організувати в такий спосіб: на перших зборах на початку навчального року батьки визначають питання педагогіки та психології, які їх найбільше хвилюють. Учитель збирає інформацію й аналізує її. За допомогою шкільного бібліотекаря та інших фахівців добираються книги, а потім використовують отримані відомості в батьківських читаннях. Особливістю батьківських читань є те, що, аналізуючи книгу, батьки повинні викласти власне розуміння питання та зміну підходів до його вирішення після прочитання книги.

Інтерактивні форми роботи з батьками — це форми організації пізнавальної діяльності, які мають конкретну, передбачувану мету — створити комфортні умови спілкування та навчання батьків, за яких кожен учасник відчуває свою успішність, інтелектуальну спроможність, є рівноправним, рівнозначним суб'єктом. Під час інтерактивного навчання батьки вчать бути демократичними, спілкуватися з іншими, критично мислити, приймати продумані рішення.

Активними методами підготовки батьків старшокласників до професійного самовизначення є диспути, круглі столи, конференції, які дозволяють розширити, узагальнити та закріпити знання щодо певного професіографічного матеріалу, дають можливість зіставити індивідуально-психологічні особливості дітей і психологічну структуру професії, визначити технічні, технологічні, організаційні та інші характеристики певних професій тощо. До інтерактивних методів, що стануть у нагоді під час роботи із батьківським колективом із окресленої проблеми, слід віднести презентації, метод ділової гри, «мозкову атаку» тощо.

Дискусійний клуб — це форма організації спільної з педагогами і батьками діяльності, яка передбачає створення ефективного комунікативного середовища із застосуванням таких діалогових технік, як диспут та дискусія.

Диспут — це різновид діалогової технології, в ході якого відбувається демонстративне зіткнення думок батьків із визначеного питання. Розгортається диспут завдяки оцінкам, аргументаціям, смисловим зв'язкам із реальним життям, опортою на особистий досвід, яким користуються батьки як учасники діалогічного процесу. Дискусія — це спосіб організації спільної діяльності учасників спілкування з метою інтенсифікації процесу ухвалення рішення в групі. **Метод групової дискусії**, який є провідним під час засідань клубу, має на меті організувати колективне обговорення проблем, присвячених професійному самовизначенню старшокласників, кінцевою метою якого є досягнення загальної думки з цього питання. Головним правилом такого методу є вільна дискусія, без попереднього прийнятого плану, під час якої відбувається колективне зіставлення думок, оцінок, інформації з таких тем, як самоорганізація та саморозвиток старшокласників, планування подальшого життєвого та професійного шляху, можливості їх професійної самореалізації тощо. Обговорення питань відбувається відповідно до принципу «тут і зараз», тобто аналізуються проблеми безпосередніх учасників групової динаміки — батьків старшокласників. Значна активність батьків у роботі дискусійного клубу дає змогу вирішити складні проблеми професійного самовизначення їхніх дітей у сучасних умовах, особливо ті, які стосуються питань формування адекватної самооцінки, розвитку інтересів та нахилів, питань професійного вибору старшокласників тощо.

Батьківський ринг — одна з дискусійних форм спілкування батьків. Проведення батьківських рингів у школі спрямоване на роз-

ширення та зміцнення співпраці батьківського колективу і школи. Батьківський ринг проводиться задля того, щоб батько чи мати дитини-старшокласника могли переконатися в правомірності своїх методів виховання та здійснити перевірку свого педагогічного арсеналу, замислитись над тим, що у вихованні своєї дитини вони роблять правильно, а що потребує корекції. Корисність таких зустрічей полягає також у тому, що вони дають батькам змогу з'ясувати всі основні питання щодо змісту й організації профорієнтаційного процесу, які викликають у них сумніви та потребують ретельного пояснення.

«Круглий стіл» — це форма, яка належить до навчальних дискусій, в основі якої — колективне обговорення актуальної для учасників проблеми. Зустрічі за «круглим столом» розширюють виховний кругозір не тільки батьків, а й педагогів. На зустрічі, присвяченій проблемі професійного самовизначення старшокласників, можуть бути запрошені спеціалісти із обговорюваної теми. До підготовки заходу доцільно залучити активістів-батьків, включити у роботу шкільного психолога, вчителів, соціального педагога, інших батьків. Для поглиблення обговорення актуальних питань батькам наводять приклади різних ситуацій із сімейного життя, проблеми, що виникають за невмілого підходу батьків до вирішення проблеми професійних намірів старшокласників, під час прийняття рішень щодо вибору майбутньої професії тощо.

Позитивним моментом проведення такого заходу є максимальне залучення всіх учасників педагогічної взаємодії та висока продуктивність у роботі батьківського колективу: практично жоден батько не залишається осторонь поставленої проблеми, бере активну участь у бесіді, ділиться цікавими спостереженнями, переконує, аналізує думку співрозмовника, висловлює слушні поради тощо. Доцільно узагальнити і закінчити зустріч виступом психолога або класного керівника.

Метод **«мозкової атаки»** — один із найпоширеніших методів активного пошуку відповіді на поставлене запитання. Цей метод належить до групи методів аналітичної діяльності і є організованою системою висловів учасників про проблему за заборони критики висловів колег. Класний керівник чи інший педагог, який використовує цей метод у роботі з батьківською аудиторією, має ретельно підготуватися до заняття. Головним у цьому процесі є чітке формулювання основних питань, підготовка конкретних відповідей на них, заготовка допоміжних питань. Для означеного методу доцільно обирати найбільш складні ситуації педагогічного та методичного ха-

рактеру під час підготовки батьків до професійного самовизначення старшокласників (наприклад, виховання емоційно-вольової сфери, сприяння самоствердження у дітей старшого шкільного віку тощо). Створення доброзичливої, творчої атмосфери, коли кожен із батьків може висловити власну думку, а також відсутність будь-якої критики забезпечить успіх у в пошуку вирішення проблеми.

Ефективними методами у підготовці батьків до професійного самовизначення старшокласників є **ігрові методи** (дидактичні ігри, ігри-вправи, виробничі, сюжетно-рольові, імітаційні, операційні, психотерапевтичні ігри тощо). Загалом ігрові методики передбачають моделювання професійної діяльності в цілому чи її елементів.

Ділові ігри сприяють посиленню мотивації учасників і конкретизації змісту роботи. Ділова гра — це передусім простір для творчості. Вона максимально наближає учасників гри до реальних обставин, формує навички швидкого прийняття педагогічно виважених рішень, сприяє формуванню вміння вчасно бачити і виправляти можливі помилку.

Гра-практикум — своєрідна форма зв'язку теорії з практикою; використовується з метою поглибленого вивчення батьками проблем, що виникають під час надання допомоги дітям-старшокласникам у виборі перспективи особистісного та професійного зростання, слугує закріпленню знань шляхом залучення батьків до практичного вирішення різного роду завдань, спрямованих на професійне самовизначення дитини.

Іншим варіантом ігрової методики, спрямованої на набуття батьками навичок позитивного впливу на життєве планування старшокласників, може бути **гра-інсценізація** «Як вчинити?». Це різновид групової методики, під час якої батьківський колектив поділяється на команди. Кожна команда вигадує (або запозичує з реального життя) конфліктну ситуацію «старшокласник — батько/мати» щодо вибору майбутньої професійної діяльності дитини тощо, повідомляє її іншій команді. Кожній команді необхідно програти дану ситуацію і знайти вихід із запропонованої проблеми.

Таким чином, різні інтерактивні методи — це методи взаємодії, що дозволяють інтенсифікувати процес розуміння й творчого застосування певних знань під час вирішенні практичних завдань. Успіх застосування таких методів залежить від компетентності, здібностей і творчості класних керівників.

Метод вирішення **педагогічних задач**, який спонукає до роздумів, осмислення інформації педагогічного змісту, вироблення власної

педагогічної позиції батьків у професійному самовизначенні старшокласників. Педагогічні задачі передбачають аналіз різних варіантів поведінки чи реакції суб'єктів взаємин (батьків, дітей, учителів та інших фахівців) у ситуаціях, що виникають під час власного вибору дитиною бажаної майбутньої професії, узгодження уподобань старшокласника та його можливостей із вимогами бажаної професії тощо та прийняття батьками правильного рішення для розв'язання поставленої проблеми.

Заняття в **педагогічних гуртках** покликані дати батькам різноманітні практичні знання і вміння, які можуть знадобитися їм у процесі підготовки дітей до дорослого життя та їх самореалізації. Залучення батьків до спільної трудової діяльності із дівчатами та юнаками можливе через відвідування сімейних гуртків: «Умілі ручки», «Працьовиті ручки» «Мереживниця», «Диво-іграшки», «Хазяєчка», «Хазяїн у родині», «Майстерність дорослих – дітям», «Для дому й родини». Гурток надає можливість залучити всіх членів родини до колективної творчої співпраці, покращити взаємини у родині. Окрім того, техногенне та швидкоплинне сьогодення, а також побутові умови сучасних житлових помешкань не завжди сприяють заняттям дитячою творчістю, ручною працею, виготовленням виробів удома тощо. У приміщенні чи класі, де працює гурток, діти й дорослі можуть знайти все необхідне для творчості: папір, картон, побутові матеріали для вторинного використання тощо.

Отже, **групові форми і методи роботи** дають можливість батькам обмінюватися один з одним досвідом, ставити запитання, одержувати підтримку і схвалення в групі, що безумовно розвиває активність і впевненість батьків як вихователів. Крім того, всі члени батьківського колективу мають можливість приймати на себе певну роль, наприклад, лідера у групі.

У результаті залучення батьків до активної участі у створенні можливостей для професійного самовизначення старшокласників підвищується відповідальність батьків за вибір дітьми майбутньої професії, вдосконалюються їхні педагогічні знання з означеного питання, створюється атмосфера взаєморозуміння і довірчих відносин між батьками, педагогами і дітьми.

Наочно-письмові форми роботи школи з батьками з професійного самовизначення старшокласників покликані урізноманітнити педагогічну взаємодію школи із сім'єю у цьому аспекті. Загальноосвітні заклади у своїй роботі можуть використовувати різноманітні наочно-письмові форми для поповнення знань батьків, зацікавлення

та активного залучення до процесу виховання дітей: батьківські куточки, тематичні інформаційні стенди, ширмочки, планшети, папки-пересувки (мобільні папки), дошка оголошень, інформаційні листки, тематичні виставки, скринька пропозицій, індивідуальні зошити, неформальні листи, родинні газети, скринька ідей та пропозицій, запрошення, письмове привітання тощо. Найпоширенішими наочно-інформаційними формами роботи є виставки робіт учнів, власноруч виготовлених книг, спеціалізованої літератури та підбірок публікацій у періодиці та у системі Інтернет, фотостенди та фотовиставки.

Не варто недооцінювати вищезгадані форми роботи школи та усвідомлювати їх роль у педагогічній підготовці батьків до професійного самовизначення старшокласників, адже відібраний та опрацьований фахівцями матеріал профорієнтаційного спрямування сприяє підвищенню певних знань батьків, може допомогти їм отримати відповіді на свої запитання, не витрачаючи на це багато часу, спонукають батьків поділитися, тими думками, які викликають інтерес у батьківському колективі, а також до переосмислення виховних методів і прийомів у формуванні професійної самосвідомості дітей віку.

Підкреслимо, що змістове наповнення та художнє оформлення куточків, стендів і виставок тощо повинно бути ретельно підібраним, лаконічним та максимально інформативним, вдало поєднувати текстовий та ілюстративний матеріал.

Батьківський куточок із професійного самовизначення старшокласників може бути оформлений різними способами: стенд, полиця, стіл або спеціально обладнані вітрини тощо для демонстрації робіт учнів, педагогічної та методичної профінформаційної літератури. Для систематизації змісту куточка матеріал розташовується за розділами, а для оновлення інформації визначається приблизний час її змінюваності. Щомісячно в батьківському куточку необхідно оновлювати добірку тематичних матеріалів, що, у свою чергу, стимулюватиме зацікавленість батьків. У цих добірках у доступній формі розповідається про професійний простір та окремі професії, пояснюється, що і в які періоди має насторожувати батьків у інтересах і бажаннях дитини щодо майбутнього, про що і як розмовляти із старшокласниками у такий складний період розвитку особистості, які методи та прийоми слід використовувати для успішного професійного вибору, яку літературу читати тощо.

Значні можливості у роботі з колективом батьків старшокласників має педагогічна інформатизація, яка може реалізовуватися че-

рез **мобільні папки**. Така форма роботи із батьками дозволяє краще ознайомити їх з певним питанням, наприклад, профорієнтаційної роботи у школі. Зазвичай у них вміщується тематичний матеріал з ілюстраціями і практичними рекомендаціями щодо сутності процесу професійного самовизначення старшокласників, професіографічного вивчення професій, подаються методичні поради батькам щодо сприяння розвитку професійного саморозуміння дітей тощо. Зміст папок періодично переглядається класним керівником чи бібліотекарем, поповнюється, а ілюстрації замінюються новими.

Бібліотека спеціальної літератури — це значна допомога в роботі клубів із проблем трудового виховання учнів та їхнього професійного самовизначення, навчання й розвитку дітей. За час навчання учня у школі батьки можуть прочитати багато педагогічної літератури, причому вчитель, психолог чи бібліотекар допомагають спрямуванню їх відповідно до інтересу чи проблеми. Книги для такої бібліотечки добирає і поновлює в основному класний керівник, проте допомогти в цьому можуть і батьки. Корисним є ведення обліку літератури, з якою ознайомилися батьки, стеження за своєчасним обміном, підбором необхідних книг, складанням анотацій новинок.

Спільний перегляд **фільмів** та інших відеоматеріалів із проблеми професійного самовизначення старшокласників сприяє усвідомленню цього питання як педагогічної проблеми, спонукає батьків поглянути на неї з іншого боку та сформувати відповідне ставлення, показати їм переваги і недоліки окремих методів виховання тощо. Під час перегляду відео створюються сприятливі можливості для обговорення проблеми, яка хвилює батьків, у колі інших батьків і вчителя.

«Батьківська пошта» і **«Телефон довіри»**. Це нетрадиційні форми спілкування з родиною. Будь-який член родини має можливість у короткій записці, яку залишає у спеціальній скриньці, анонімно висловити сумніви з приводу методів виховання своєї дитини, звернутися за допомогою до конкретного фахівця тощо. Телефон довіри допомагає батькам з'ясувати будь-які значущі для них проблеми, пов'язані із вибором дитиною професії, запитати, чи правильно вчинити у певній ситуації, отримати підтвердження батьківського вибору тощо.

Сьогоднішнє суспільство можна характеризувати як швидкоплинне, інформаційне та технологічне. Саме тому треба звертатися до нових **нетрадиційних форм** взаємодії педагогів та батьків які покликані сформувати інший погляд на співпрацю, здатні забезпечити вирішення актуальних питань з виховання учнівської молоді, зокрема питань

ня з професійного самовизначення старшокласників. До них відносимо батьківсько-педагогічний проект та батьківський тренінг.

Батьківський тренінг — це інтерактивна форма взаємодії, яка максимально сприяє формуванню практичних навичок у батьків, отримання настановлень та ідей, які необхідні для подолання конкретних проблем. Об'єктом такого методу є конкретний вид діяльності, наприклад, формування у батьків знань та навичок вирішення проблеми щодо професійного самовизначення дітей, встановлення гармонійних взаємин із дитиною-старшокласником. Наголосимо, що особливістю окресленої форми взаємодії із батьками є груповий характер, що ґрунтується на принципах добровільності, активності, високої мотивації батьків. Метод тренінгу дозволяє поєднувати велику кількість інших методів, наприклад, дискусію, ситуаційне завдання, тестування, презентації, мозкову атаку та інші.

На окрему увагу заслуговує така форма роботи з батьками, як **батьківсько-педагогічний проект**. Він спрямований на налаштування співпраці вчителів, батьків і дітей з метою перетворити батьків на активних учасників навчально-виховного процесу, гармонізації та діалогізації життя школи та сім'ї.

Сутність методу проектів полягає у стимулюванні інтересу учасників до визначеної проблеми, оволодіння певними знаннями та навичками (наприклад, дослідницькими, комунікативними, організаторськими тощо) для її вирішення, практичному застосуванні отриманих результатів. Крім того, цей метод дає змогу використовувати різні форми роботи: індивідуальну, парну, групову, що сприятиме налагодженню взаємин у колективі.

Проект може охоплювати такі етапи: підготовчий (організаційний); пошуковий; практичний; корекційний; контрольний; інформаційний. Загалом вимогою до використання цього методу є структурування змістової частини з визначеними результатами окремих етапів.

Інтернет-збори для батьків старшокласників — це нова та прогресивна форма роботи з батьками.

Брифінг — зустріч педагогів із батьками, на якій коротко викладається позиція когось із учасників із конкретного питання. Може проводитися вчителем-методистом, класним керівником або фахівцем, що заздалегідь готується до відповіді на запитання з певної тематики. Цей метод забезпечує максимальну активізацію батьків, які довільно поділяються на дві команди: одна ставить запитання, інша відповідає; вчитель ставить запитання — батьки дають відповіді.

Однією з ефективних форм педагогічної підготовки батьків до професійного самовизначення старшокласників є **проведення масових заходів** у школі (тематичний тиждень, родинні вечори, наприклад, присвячені родинному ремеслу, змагання, КВК тощо). Головна мета таких заходів — творчий пошук розв'язання питань професійного самовизначення учнів.

Конкурси професійної майстерності — це своєрідні конкурси сімейної творчості, покликані залучити батьків до використання нетрадиційного підходу у вирішенні питань професійного самовизначення старшокласників. Завдання можуть бути досить різноманітними, що дає змогу розкрити здібності як дітей, так і батьків, виявити схильності до певного виду трудової діяльності.

Виставки для батьків проводяться з метою пропаганди педагогічних знань щодо професійного самовизначення учнів старшої школи. Їх приурочують до батьківських зборів, конференцій або колективних консультацій.

З метою поглиблення знань старшокласників та їхніх батьків про різні професії, формування професійного інтересу до певного виду трудової діяльності можна використовувати такі форми роботи, як, наприклад, колективна (з батьками та педагогами) **екскурсія на підприємство**, година спілкування, зустріч зі спеціалістами певного фаху, вечір запитань та відповідей.

Вечори запитань і відповідей — це концентрована педагогічна інформація з найрізноманітніших питань профорієнтаційного та профконсультаційного змісту, що подається у дискусійному вигляді. Роль вечорів запитань і відповідей полягає в поглибленні педагогічних, психологічних і методичних знань батьків, а не зводиться лише до отримання батьками необхідної інформації. Такі вечори повинні проходити в атмосфері невимушеного, рівноправного спілкування батьків і педагогів, своєрідних уроків педагогічних роздумів. До участі в цих заходах доцільно запрошувати різних фахівців — медиків, юристів, соціальних педагогів, психологів тощо. Для організації надходження запитань від батьків використовують анкети, опитувальники, уточнюючі бесіди під час батьківських зборів, коли повідомляється час проведення заходу.

Педагогічний десант — виступи педагогів із проблеми виховання дітей, надання їм допомоги у питаннях професійного самовизначення на підприємствах, в організаціях, де працюють батьки.

Професіографічна екскурсія — це екскурсія на підприємство, яка здійснюється з метою організації пізнавальної діяльності батьків

та учнів-старшокласників, спрямована на отримання й аналіз інформації про ту чи іншу професію безпосередньо у конкретних умовах професійної діяльності. Організація екскурсій дає змогу у порівняно стислий термін за допомогою безпосереднього спостереження, що супроводжується необхідним поясненням, ознайомити батьків і дітей з основними структурними елементами аналізу конкретної професійної діяльності. Це допомагає батькам набути вмінь самостійного аналізу професій і зіставити особистісні якості власних дітей з вимогами, що висуваються певною професією до психологічної сфери старшокласника.

Основну роботу з батьками школа проводить через **батьківські об'єднання**, які носять різні назви — батьківські комітети, конгреси, асоціації, асамблеї, президіями, комісії, клуби тощо. Кожне з них має свої плани, положення, напрями діяльності.

Вважаємо необхідним наголосити на важливості дотримання, незалежно від обраної форми чи методу роботи класного керівника із батьками учнів (та й усього педагогічного колективу), **особистісного підходу**, який ґрунтується на принципах рівноправності. Це вимагає від педагога приділення однакової уваги всім батькам класу, відмови від формального проведення зустрічей з ними. Співпраця педагогічного колективу з батьками передусім має носити комунікативний та конструктивний характер.

Отже, для ефективного професійного самовизначення старшокласників перед школою постає проблема активного залучення батьків до партнерської взаємодії та надання їм відповідної педагогічної допомоги у цьому плані. Цьому може сприяти комплексне використання різноманітних форм та методів роботи педагогічних працівників та інших учасників навчально-виховного процесу, адміністрації школи з педагогічної підготовки батьків до професійного самовизначення старшокласників.

Форми та методи роботи з батьками:

1. Батьківські збори.
2. Бесіди (колективні, групові, індивідуальні).
3. Консультування.
4. Конференції.
5. Диспути, дискусії.
6. Перегляд фільмів та ін. відеоматеріалів.
7. Відкриті уроки для батьків.
8. Семінари-практикуми.

9. Педагогічний лекторій.
10. Батьківсько-педагогічний проект.
11. Батьківський тренінг.
12. Оформлення куточків для батьків.
13. Батьківська бібліотечка.
14. Підготовка тематичних папок (мобільні папки) з проблеми для батьків.
15. Дні відкритих дверей.
16. Родинні вечори.
17. Тематичний тиждень.
18. Змагання, конкурси, вікторини, КВК.
19. Клуби для батьків, гуртки.
20. Екскурсії.
21. Виставки.
22. Телефон довіри.

1. Індивідуальні:

- а) бесіди;
- б) запрошення до школи;
- в) індивідуальна педагогічна допомога (консультації);
- д) листування з батьками;
- е) дні відкритих дверей.

2. Групові:

- а) зібрання батьківського активу, батьківські консилиуми;
- б) групові бесіди, лекції;
- в) групові консультації;
- г) випуск газет, стендів;
- д) гуртки.

3. Колективні:

- а) загальношкільні збори та класні батьківські збори;
- б) круглий стіл, диспути;
- в) концерти, виставки, вечори;
- г) конференції з обміну досвідом;
- д) педагогічний всеобуч.

4. Традиційні методи і прийоми роботи з батьками:

- а) лекції;
- б) бесіди;
- в) анкетування та тестування;
- г) консультації.

5. Нетрадиційні форми та методи роботи з батьками:

- а) проект;
- б) тренінг;
- в) інтернет-збори;
- г) спілкування через сайт школи.

Інші методики:

(Форми і методи роботи з батьками, спрямовані на зміцнення взаємодії школи та родини: З досвіду роботи СНВК «Вікторія» Деснянського району м. Києва)

«Діалог» Його сутність полягає в спільному пошуку групами узгодженого рішення. Це набуває свого відображення у кінцевому тексті, переліку ознак, схемі тощо. Діалог виключає протистояння, критику позиції тієї чи іншої групи. Уся увага зосереджена на сильних моментах у позиції інших.

Створюється 5-6 робочих груп і група експертів. Робочі групи отримують 5-10 хвилин для виконання завдання. Група експертів складає свій варіант виконання завдання, стежить за роботою груп і контролює час. Після завершення роботи представники від кожної робочої групи на дошці або на аркушах паперу роблять підсумковий запис. Потім, по черзі, надається слово одному доповідачеві від кожної групи. Експерти фіксують спільні погляди, а на завершення пропонують узагальнену відповідь на завдання. Групи обговорюють і доповнюють її. Занотовується кінцевий варіант.

«Синтез думок». Схожий за метою та початковою фазою на попередній варіант групової роботи. Але після об'єднання в групи і виконання завдання учасники не роблять записів на дошці, а передають свій варіант іншим групам, які доповнюють його своїми думками, підкреслюють те, з чим не погоджуються. Опрацьовані результати передаються експертам, які знову ж таки зіставляють написане з власним варіантом, роблять загальний звіт, який обговорює весь колектив.

«Спільний проект». Має таку ж мету та об'єднання в групи, що й діалог. Але групи отримують завдання різного змісту, що дає змогу висвітлити проблему з різних боків. Після завершення роботи кожна група звітує і записує на дошці певні положення. З відповідей представників груп складається спільний проект, який рецензується та доповнюється групою експертів.

Метою **«Кола ідей»** є вирішення гострих суперечливих питань, створення списку ідей і залучення всіх учасників до обговорення поставленого питання. Технологія застосовується, коли всі групи

мають виконувати одне й те саме завдання, яке складається з декількох питань (позицій), які групи представляють по черзі. Коли малі групи завершують виконання завдання і готові подати інформацію, кожна з них по черзі озвучує лише один аспект проблеми, що обговорювалась. Продовжуючи по колу, вчитель (психолог) запитує всі групи по черзі, поки не вичерпаються ідеї. Це дасть можливість кожній групі розповісти про результати своєї роботи, уникаючи ситуації, коли перша група, що виступає, подає всю інформацію.

«Акваріум». Варіант навчання, що є формою діяльності учасників у малих групах, ефективний для розвитку навичок спілкування в малій групі, вдосконалення вміння дискутувати та аргументувати свої погляди. Може бути запропонований тільки за умови, якщо учасники вже мають сформовані навички роботи в групах.

4.3. Система роботи школи з педагогічної підготовки батьків до забезпечення професійного самовизначення старшокласників

Проблема роботи школи з сім'єю є традиційною для сучасної педагогічної науки. Науковцями активно розглядаються мета і завдання батьківської освіти в школі, аналізуються зміст, засоби, форми і методи батьківського навчання, алгоритми інтеграції школи і родини, класного керівника і батьків учнів в плані їх загальної педагогізації; основні напрями, організація і планування цієї роботи тощо. Що стосується проблеми роботи загальноосвітньої школи з педагогічної підготовки батьків до професійного самовизначення старшокласників, до останнього часу вона досліджувалася в межах загальної профорієнтаційної діяльності навчального закладу і лише внаслідок низки чинників утворились передумови для її самостійного наукового аналізу та вивчення.

У зв'язку з відсутністю у наукових дослідженнях чіткого визначення поняття «педагогічна підготовка батьків», розглядаємо педагогічну підготовку батьків у системі роботи загальноосвітньої школи як вид професійної діяльності педагогів, спрямований на надання батькам сприяння у попередженні та подоланні труднощів у професійному самовизначенні їхніх дітей-старшокласників. Мета і завдання цієї роботи полягають у створенні системи психолого-педагогічних заходів, спрямованих на:

- стимулювання батьків на поглиблене вивчення старшокласниками навчальних і спеціальних предметів, до яких вони виявляють стійкий інтерес;

- виховання у дітей-старшокласників загальнолюдських цінностей, особистісних якостей, розумних потреб;
- ознайомлення батьків зі світом професій, правилами їх вибору;
- забезпечення розвитку у дітей старшого шкільного віку професійно-важливих якостей;
- акцентування батьків на вироблення у дітей-старшокласників настановлення на власну активність і самопізнання як основу професійного самовизначення, а також образу «Я» як суб'єкта професійної діяльності;
- допомогу батькам у формуванні у старших школярів уміння порівнювати образ «Я» з вимогами до обраної професії.

Однак на практиці утверджується тенденція, за якої від оцінки стану системи роботи школи з педагогічної підготовки батьків щодо професійного самовизначення старшокласників усунуто власне замовників її продукції (батьків та їхніх дітей-старшокласників), що ускладнює процес взаємної відповідальності та взаємної вимогливості, негативно позначається на результатах праці педагогічних працівників, знижує загальну якість процесу педагогізації сім'ї.

За таких обставин сім'я потребує конкретних впливів ззовні та стає об'єктом педагогічного впливу. Розуміючи під об'єктом предмет, явище, на яке спрямована певна діяльність, важливо враховувати ту обставину, за якої сім'я як об'єкт зазнає зовнішнього впливу з боку складної системи, якою є робота школи з педагогічної підготовки батьків до професійного самовизначення учнів-старшокласників. У свою чергу, система є чимось цілим, складеним з частин. Зупинимось на цьому детальніше.

Поняття «система» різні автори трактують по-різному, і його розуміння залежить від елементів, які вони виділяють у самому об'єкті. Більшість сучасних дослідників виокремлюють наступні специфічні ознаки системи: по-перше, до неї входить певна сукупність компонентів, взаємозв'язок та взаємодія яких обумовлюють цілісність системного бачення; по-друге, вона характеризується наявністю інтегративних якостей, не притаманних окремим її частинам; по-третє, систему можна уявити цілісним утворенням лише тоді, коли вона обґрунтовано, враховуючи об'єктивно існуючі зв'язки і відносини, виокремлюється із оточуючого середовища.

Загалом, поняття «система» — це сукупність, яка складається із взаємопов'язаних частин, кожна з яких додає щось конкретне в унікальній якості цілого. Система є тоді, коли виявлені такі явища або

ознаки: окремі елементи; зв'язки між елементами; якості визначеного явища як цілого; взаємодія явища з навколишнім середовищем.

Спираємось на визначення системи як не просто сукупності багатьох одиниць, в якій кожна одиниця підпорядковується законам причинно-наслідкових зв'язків, а як єдності взаємин і зв'язків окремих частин, що обумовлюють виконання певної складної функції, яка і є можливою лише завдяки структурі з великою кількістю взаємопов'язаних і взаємодіючих один з одним елементів.

Розвиток системи пов'язується з процесом кількісних і якісних змін, який зумовлює її перехід з одного рівня цілісності на інший. Кожна система у своєму розвитку проходить наступні етапи: виникнення, становлення, період зрілості та перетворень. Звідси, робота школи з педагогічної підготовки батьків до професійного самовизначення старшокласників розглядається як певна система, яка має кінцеву множину характеристик, визначені функції, цілі, структуру.

Робота школи з педагогічної підготовки батьків або педагогізація сім'ї — цілеспрямований процес свідомого розвитку людини, тобто процес системний. Застосування системного підходу у педагогічному дослідженні вимагає: по-перше, визначення поняття «система», що було зроблено вище; по-друге, теоретичну побудову конкретної системи; по-третє, доведення продуктивності, результативності, ефективності запропонованої системи.

Існують два рівні системного підходу до роботи школи з педагогічної підготовки батьків:

- перший рівень — це цілеспрямована, здійснювана педагогічним колективом загальноосвітнього навчального закладу, взаємопов'язана сукупність заходів, яка забезпечує потребу батьків старшокласників у формуванні комплексу психолого-педагогічних знань з проблем сімейного виховання, взаємин батьків і дітей, професійного самовизначення тощо;
- другий рівень — комплекс взаємозалежних компонентів, які розвиваються в часі та просторі: цілей, заради яких система створюється; спільної діяльності людей (педагогів і батьків), які її реалізують; самих людей як суб'єктів такої діяльності; освоєного ними середовища; взаємин, які виникають між учасниками діяльності; управління і керування, які забезпечують життєздатність і розвиток системи.

Доцільність та успішність створення системи роботи школи з педагогічної підготовки батьків до професійного самовизначення старшокласників на основі системного підходу зумовлюються тим що:

- за використання системного підходу відбувається інтеграція зусиль суб'єктів педагогічної системи (батьків і вчителів), зміцнюється зв'язок компонентів системи (цільового, змістовного, діяльнісного, результативного), що є важливим, оскільки лише цілісна система роботи з педагогічної підготовки батьків забезпечить у кінцевому рахунку цілісний розвиток особистості старшокласника, який професійно самовизначається;
- створення системи роботи школи з педагогічної підготовки батьків щодо професійного самовизначення старшокласників передбачає освоєння педагогічним колективом школи соціального та природного середовища, що, в свою чергу, розширює діапазон педагогічних впливів на особистість батьків і вчителів;
- за побудови системи роботи школи з педагогічної підготовки батьків щодо професійного самовизначення старшокласників спеціально створюються умови для самореалізації та самоствердження батьків і вчителів, що сприяє їх творчому зростанню, індивідуалізації, гуманізації ділових і міжособистісних взаємин.

Характерними рисами системи роботи школи з педагогічної підготовки батьків щодо професійного самовизначення старшокласників є такі:

- система соціальна, оскільки її ядро складають люди, їхні дії, потреби, мотиви. Мета й функції системи соціально детерміновані, зумовлені суспільними та власними потребами людського індивіда;
- система педагогічна, оскільки для досягнення її мети використовуються різноманітні принципи, методи, прийоми і форми педагогічної діяльності;
- система ціннісно-орієнтована, оскільки її мета є особисто значущою як для дорослих (батьків і вчителів), так і для старшокласників;
- система цілісна, оскільки присутній взаємозв'язок усіх структурних компонентів, інтеграція всіх видів діяльності;
- система відкрита, оскільки вона має безліч зв'язків і взаємин із навколишнім середовищем, які забезпечують її функціонування і розвиток;
- система цілеспрямована, оскільки її мета відіграє роль системоутворюювання і системоутворювального фактору. При відсутності цільових орієнтирів система роботи школи з педаго-

- гічної підготовки батьків щодо професійного самовизначення старшокласників втрачає свій зміст;
- система складна й вірогідна, оскільки це зумовлено великою кількістю елементів і зв'язків між суб'єктами; майбутнє складних систем важко прорахувати, тому існує певна вірогідність;
 - система самокерована і здатна до саморозвитку, оскільки основні джерела та резерви розвитку й успішного функціонування системи знаходяться всередині неї самої; вона сама здатна подолати протиріччя свого розвитку силами самих учасників (батьків і вчителів).

Показниками системи роботи школи з педагогічної підготовки батьків до професійного самовизначення старшокласників, які відповідають змісту кожного з вищезначених компонентів, є:

- цільовий (цілі, виражені у вихідній концепції);
- змістовний (зміст, пріоритетні напрямки, організація роботи);
- діяльнісний (спільна діяльність педагогів і батьків, яка забезпечує досягнення цільових орієнтирів; суб'єкти діяльності (батьки, вчителі), які її організують і беруть в ній участь; взаємини, які народжуються у спільній діяльності та спілкуванні);
- результативний (управління, яке забезпечує інтеграцію складових у цілісну систему і розвиток цієї системи).

Саме компоненти та їх показники об'єднують усі елементи системи в єдине ціле і забезпечують її комунікації із зовнішнім середовищем, завдяки чому створюється педагогічний простір, в якому відбуваються спільна діяльність і спілкування членів шкільної спільноти (педагоги, батьки, їхні діти-старшокласники), розвиваються їх емоційні та ділові взаємини. Система роботи школи з педагогічної підготовки батьків до професійного самовизначення старшокласників дієво впливає на розвиток особистості дорослих (педагогів, батьків) і учнів старших класів лише за умови, що її цілі та цінності є значущими і заради них дорослі і діти готові виявляти активність, робити свій внесок у процес досягнення цільових орієнтирів професійного вибору.

Однією з найбільш складних педагогічних проблем, яка характеризує рівень успішності функціонування системи в досягненні поставленої мети, є визначення її ефективності.

Важливим чинником ефективності системи стає правильний вибір критеріїв оцінки стану системи роботи школи з педагогічної підготовки батьків до професійного самовизначення старшокласників, оскільки неправильний добір критеріїв не дає можливості

досягти результатів, визначених метою. Критерії за своєю сутністю є ідентичними внутрішньому змісту визначених попередньо компонентів. До критеріїв оцінки ефективності стану роботи школи з педагогічної підготовки батьків до професійного самовизначення старшокласників (стосовно діяльності адміністрації, шкільного психолога, класного керівника, педагогів-предметників, бібліотекаря, медичного працівника) належать: наявність діагностичних методик, спрямованих на виявлення, вивчення, узагальнення й оцінку організаційних, змістових, методичних прогалів у системі; компетентність педагогічних працівників усіх рівнів, підкріплена інноваційними робочими матеріалами; науково-методичне забезпечення оптимальним змістом, формами і методами роботи всіх суб'єктів педагогічної взаємодії.

Як інструментарій визначення ефективності роботи з педагогічної підготовки батьків застосовуються такі методи педагогічної діагностики: інформаційно-констатувальні — бесіди, інтерв'ю, анкетування тощо; оцінні — оцінка, самооцінка, незалежні характеристики; продуктивні — вивчення і аналіз результатів продуктів діяльності всіх суб'єктів педагогічної взаємодії; поведінкові — спостереження, дискусія, педагогічні ситуації. Водночас у систему роботи школи з педагогічної підготовки батьків широко залучаються специфічні фахові можливості шкільного психолога та відповідно — методи психологічної діагностики, а саме: об'єктивні тести з вибором відповідей, особистісні опитувальники, проєктивні техніки. Названі діагностичні методи сприяють обґрунтуванню та доцільності використання того або іншого виду педагогічного впливу, переосмисленню вибору форм організації роботи, слугують підґрунтям для розробки системи.

Проведення системної психолого-педагогічної діагностики стану роботи школи з педагогічної підготовки батьків до професійного самовизначення старшокласників уможливорює складання об'єктивної характеристики досліджуваного педагогічного об'єкта, допомагає переосмислити та обґрунтувати методи, форми та організацію роботи.

Результатом психолого-педагогічної діагностики є визначення та оцінювання стану системи роботи, а саме:

- цілей і завдань системи;
- виявленні сильних і слабких сторін цього об'єкту;
- характеру і рівнів функціонування системи роботи школи в цілому у взаємозв'язку з іншими її підсистемами й структурами;

- основних утруднень, з якими стикаються суб'єкти системи (педагогічні працівники і батьки), організуючи і проводячи роботу з педагогічної підготовки батьків.

Проте у сучасній шкільній практиці спостерігається певний парадокс, коли за результатами опитувань усіх категорій педагогічних працівників і батьків було встановлено наступне.

По-перше, опитані батьки стверджують, що робота школи з їх педагогічної підготовки як засіб допомоги дітям у виборі майбутньої професії є своєчасною, необхідною і важливою складовою процесу загальної педагогізації сім'ї. Батьки завважають, що їхні діти вперше серйозно починають замислюватись над проблемою «ким бути?» у 7-8 класах і вирішують її почасти самостійно. Водночас батьки переконані, що суттєву роль у цьому процесі разом з ними мають відігравати школа і педагоги. Тієї ж думки дотримуються керівники навчальних закладів і педагоги, які, втім, сумніваються у своїй професійній спроможності надати батькам необхідну фахову допомогу.

По-друге, результати анкетування та інтерв'ювання керівників шкіл, шкільних психологів, класних керівників, вчителів-предметників засвідчили, що переважна більшість педагогів вважають педагогічну підготовку важливим і необхідним, актуальним для сьогодення завданням загальноосвітнього навчального закладу; виявляють високу зацікавленість у її функціонуванні. Результати діагностики підтверджують готовність педагогічних працівників до організації цієї роботи. Водночас, практично всі респонденти визнають недостатність умов та неготовність до такої роботи власне загальноосвітніх навчальних закладів як таких, що в неповній мірі спроможні забезпечити функціонування системи, при цьому педагоги об'єктивно вказують на недостатній рівень фахової підготовки, відсутність необхідної матеріально-технічної бази і науково-методичного забезпечення школи.

По-третє, лише незначна частка опитаних педагогів визнала себе достатньо підготовленими теоретично і методично до роботи із сучасними батьками. Що стосується керівників навчальних закладів, то вони вважали недостатньою підготовку їхніх підлеглих до реалізації роботи з педагогічної підготовки батьків до професійного самовизначення старшокласників, вказуючи на кількісну та якісну обмеженість науково-методичного та матеріально-технічного забезпечення школи і акцентували на тому, що названа робота з батьками повинна починатися в початковій школі, аби надати батькам по-справжньому системну, впорядковану, психолого-педагогічну

підготовку щодо вікових та індивідуальних особливостей дітей, їх здібностей, схильностей, запитів у віковій динаміці.

По-четверте, аналіз типових програм ряду педагогічних університетів України засвідчив, що у розділах «Теорія та методика виховної роботи», у підрозділах «Робота з батьками учнів» практично немає згадувань про роботу школи з педагогічної підготовки батьків до професійного самовизначення учнів.

У науці та педагогічній практиці існують різні підходи до подолання встановлених недоліків в організації системи роботи школи з педагогічної підготовки батьків щодо професійного самовизначення старшокласників:

- через психолого-педагогічну діагностику ставлення педагогів і батьків до проблеми професійного вибору учнями старшої школи;
- через вивчення стану роботи загальноосвітнього навчального закладу, окремих категорій вчителів з педагогічної підготовки батьків;
- через надання науково-практичної та методичної допомоги «тут», «зараз» і «на перспективу» як педагогам, так і батькам старшокласників.

Відповідно, психолого-педагогічна діагностика забезпечується такими популярними у шкільній практиці методами, як педагогічне спостереження, опитування, анкетування, тестування, інтерв'ю, індивідуальні та колективні співбесіди, відвідування занять з батьками, батьківських зборів, засідань методоб'єднань і педагогічних рад тощо, які дозволяють визначити рівень обізнаності як педагогів, так і батьків з проблемою професійного вибору старшокласників.

Для вивчення стану роботи загальноосвітнього навчального закладу, окремих категорій педагогічних працівників залучається аналіз шкільної документації (річних планів роботи школи, річних планів виховної роботи школи, планів роботи методоб'єднання класних керівників, планів роботи шкільних психологів, планів роботи класних керівників тощо), в ході якого з'являється можливість визначити рівень підготовленості педагогічних працівників до роботи з батьками, ступінь розуміння ними актуальності і глибини проблеми професійного самовизначення, кількісний та якісний характер науково-методичного забезпечення навчального закладу в аспекті названої проблеми.

Аби надати необхідну науково-практичну та методичну допомогу «тут», «зараз» і «на перспективу» як педагогам, так і батькам

старшокласників використовується комплекс таких психолого-педагогічних форм і методів як лекція, бесіда, тренінг, практикум, обговорення педагогічних ситуацій, дискусія, мозковий штурм, батьківські збори із визначеної проблематики тощо з метою залучення і навчання батьківської громадськості до проведення усіх видів заходів, спрямованих на професійне самовизначення старшокласників. Паралельно відбувається вдосконалення теоретичної та методичної підготовки педагогів до роботи з батьками шляхом спеціально організованих психолого-педагогічних семінарів, консультацій для класних керівників, шкільних психологів і учителів-предметників тощо.

З-поміж існуючих напрямів педагогізації батьків виокремлюються методичний та організаційний аспекти конструювання змісту роботи школи з педагогічної підготовки батьків та засобів його реалізації. У сучасній науці (Є. Головаха, Д. Закатнов, Є. Климов, О. Мельник, О. Морін) професійне самовизначення трактується через співвідношення на рівні «хочу», «можу», «треба». Це усвідомлення суб'єктом чого він хоче (життєві плани, ідеали), чим він є (особистісні властивості), що він може (свої можливості і схильності) і чого від нього вимагає суспільство, складає зміст роботи школи з педагогічної підготовки батьків щодо професійного самовизначення старшокласників, а саме:

- формування у батьків уявлень щодо типів професій, їх особливостей, правил вибору;
- ознайомлення батьків із характером і розвитком інтересів, схильностей, здібностей, професійно важливих якостей і спрямованості особистості старшокласника;
- формування у батьків розуміння необхідності зіставляти можливості своєї дитини з професійними вимогами конкретної професії, враховувати потреби суспільства у фахівцях із певних спеціальностей;
- надання батькам допомоги у співвіднесенні реальних можливостей та особистих бажань власної дитини з вимогами конкретної професійної діяльності.

Вважається, що одним із істотних чинників, який утруднює процес професійного самовизначення старших школярів, є низька поінформованість як їх, так і їхніх батьків щодо світу професій, особливо, якщо враховувати, що на ринку праці сьогодні нараховується більше 40 тисяч професій, а середньо-статистична особистість може назвати їх не більше 30. З другого боку, збільшення обсягу інфор-

мації не полегшує професійний вибір, а доволі часто утруднює його. Доступність глобального інформаційного простору в поєднанні з недостатньою загальною культурою великого загалу батьків, несформованістю навичок пошуку, низькою критичністю щодо отриманих даних не сприяє плідній допомозі батьків своїм дітям-старшокласникам. Зміст педагогічної підготовки батьків щодо професійного самовизначення не слід зводити до простої передачі знань, педагогу важливо використовувати будь-яку можливість для активного включення батьків у діяльність з пошуку даних щодо палітри професій, їх осмислення та трансляції. Цей процес має відбуватися одночасно з ознайомленням батьків із навчальними закладами різних типів, де можна отримати вподобану дитиною спеціальність і місцями її подальшого можливого працевлаштування, а також із аналізом навчальних досягнень і побажань учнів щодо їхньої професійної спрямованості. Чільне місце посідає ознайомлення батьків з вивченням старшокласниками факультативних курсів у шкільній програмі, значна частина яких орієнтує старших школярів та їхніх батьків на вибір конкретної професії і надає їм певний обсяг необхідних знань, умінь і навичок.

У рамках навчального закладу зміст роботи з педагогічної підготовки батьків щодо професійного самовизначення старшокласників реалізують завуч з виховної роботи, шкільний психолог, вчителі-предметники, класні керівники, бібліотекар, медпрацівник, які добре усвідомлюють, що саме від сім'ї багато в чому залежать формування життєвих настановлень і визначення типу майбутньої професійної діяльності школяра. Сім'я може впливати на старшокласника в плані його професійного самовизначення як безпосередньо, так і опосередкованим шляхом. При цьому найбільше значення мають саме опосередковані впливи: приклад батьків, їхні очікування, сімейні цінності, ставлення до праці тощо. Безпосередній вплив сім'ї пов'язаний з рекомендаціями дитині щодо вибору професії. Правильний вибір професії передбачає збіг індивідуальних та особистісних особливостей, фізичних можливостей, інтересів, схильностей, здібностей старшокласника і тих вимог, яких потребує обрана професія. Допомогти батькам виявити ці здібності у дитини, визначити фізичні і моральні можливості старшокласника — завдання, яке вирішує шкільний психолог. Діяльність шкільного психолога включається в систему роботи школи з педагогічної підготовки батьків щодо професійного самовизначення старшокласників. Ця цілісна система складається з трьох етапів: підготовчого, основного, заключного.

Підготовчий етап спрямовується на з'ясування ставлення педагогічних працівників і батьків до профільного навчання старших школярів, раннього професійного самовизначення, роботи школи з педагогічної підготовки батьків. На практиці до підготовчого етапу включається діяльність директора загальноосвітнього навчального закладу, який на початку навчального року видає наказ «Про організацію роботи педагогічного колективу з батьками учнів (9, 10, 11 кл.) щодо їх професійного самовизначення». У наказі визначаються зміст роботи та відповідальні за його реалізацію.

Провідна роль у створенні системи роботи школи з педагогічної підготовки батьків на підготовчому етапі належить заступнику директора з виховної роботи, до посадових обов'язків якого входить організація методичної роботи з педагогами щодо педагогічної підготовки батьків і контроль за її проведенням. На першій у новому навчальному році педагогічній раді завуч з виховної роботи інформує педагогічний колектив про організацію і роботу семінару для педагогічних працівників, який створюється на базі методоб'єднання класних керівників; доводить до відома всіх причетних план його роботи, визначає кураторів, відповідальних за проведення конкретних заходів, строки виконання тощо. Пропонуємо мету, завдання і зміст названого семінару.

**Психолого-педагогічний семінар для педагогічних працівників
«Професійне самовизначення у старшому шкільному віці»
на базі методичного об'єднання класних керівників школи**

Мета семінару: ознайомлення з новими джерелами інформації з питань та проблем професійного самовизначення в ранній юності, узагальнення психолого-педагогічних особливостей професійного самовизначення у ранній юності, активізація творчої ініціативи класного керівника щодо педагогічної підготовки батьків до професійного самовизначення старшокласників, моральна підтримка його діяльності, удосконалення навичок особистісного і фахового зростання класного керівника в аспекті педагогізації батьків.

Завдання семінару. З метою надання педагогічним працівникам психолого-педагогічної допомоги у доборі форм і методів педагогізації батьків до професійного самовизначення дітей-старшокласників:

- 1) визначити сутність і схарактеризувати основні теоретичні підходи до поняття «професійне самовизначення»;
- 2) проаналізувати особливості професійного самовизначення особистості у старшому шкільному віці;

3) окреслити шляхи вивчення типів характеру старших школярів, їх інтересів, схильностей, здібностей;

4) поінформувати педагогічних працівників школи що світу сучасних професій та шляхів їх опанування у конкретному регіоні;

5) надати вчителям психолого-педагогічну допомогу у доборі форм і методів педагогізації батьків у плані професійного самовизначення їхніх дітей-старшокласників;

6) ознайомити педагогічних працівників школи з організацією найбільш доцільних форм педагогізації батьків старшокласників щодо їх професійного самовизначення.

Очікувані результати роботи семінару: опанування педагогічними працівниками школи системою знань і вмінь роботи з батьківською громадськістю щодо професійного самовизначення учнів старших класів; навичками своєчасного знаходження, здобування, адекватного сприйняття та продуктивного використання нової інформації, спрямованої на вдосконалення роботи вчителів з педагогічної підготовки батьків.

Тематичне планування семінару

№	Тема заняття	Зміст	Відповідальні
1	Вступ	Знайомство з метою, завданнями, тематикою семінару, складання плану роботи з батьками учнів класу, аналіз понять «інтерес», «схильність», «здібність», «вибір», «особистісне і професійне самовизначення»	Завуч з виховної роботи, шкільний психолог, керівник методоб'єднання
2	Дитина обирає професію, професію обирають дитині	Тактика здійснення професійного вибору (можу, хочу, треба); фактори вибору старшокласником майбутньої професії; чинники професійного самовизначення у старшому шкільному віці; ілюзії учнів та їх батьків щодо майбутньої професії та її перспектив	керівник методоб'єднання, шкільний психолог
3	Роль характеру у виборі професії. Професійні інтереси у ранній юності	Знайомство з поняттям «характер». Взаємозв'язок між рисами характеру і професією людини. Як виявляти професійні інтереси в юнацькому віці, як провести рольову гру з батьками «Професії, які обирають наші діти»	Класні керівники, шкільний психолог

№	Тема заняття	Зміст	Відповідальні
4	Природні особливості нервової системи в старшому шкільному віці та їх вплив на професійне самовизначення	Темперамент, його типи та їх прояви у старшокласників; залежність виду професійної діяльності від типу темпераменту. Тест на визначення типу темпераменту і методика його застосування під час класних батьківських зборів	Класні керівники, шкільний психолог
5	Мотиви, ціннісні орієнтації, сила волі та їх роль у професійному самовизначенні старшокласників	Сутність понять «мотиви», «ціннісні орієнтації». Умови їх формування. Мотиви діяльності та їх класифікація. Значення мотивів діяльності та ціннісних орієнтацій у професійному самовизначенні старшокласників. Як провести діагностику ціннісних орієнтацій у батьків і старшокласників	Керівник методоб'єднання, шкільний психолог, вчителі-предметники
6	Здоров'я старшого школяра та його вплив на професійний вибір	Здоров'я людини як умова її ефективної професійної діяльності. Розробка пам'ятки «Батькам та їхнім дітям» про взаємозв'язок здоров'я, вибору професії і побудови кар'єри, здоровий спосіб життя	Шкільний психолог, медпрацівник
7	Співпраця класного керівника з учителями-предметниками у добір методів і форм педагогізації батьків щодо професійного самовизначення їхніх дітей-старшокласників	Найбільш доцільні колективні форми педагогічної підготовки батьків: батьківські збори з елементами лекції, бесід, конференцій. Психолого-педагогічні методи педагогізації батьків: анкетування, тестування, опитування, спостереження. Індивідуальні консультації батьків. Педагогічні консиліуми сімей різного типу щодо професійного самовизначення дітей. Методика їх проведення. Спільна діяльність класного керівника, педагогів-предметників і батьків щодо допомоги старшокласникам у їх професійному самовизначенні	Класні керівники, вчителі-предметники
8	Підбиття підсумків роботи семінару	Захист самостійних творчих робіт з означеної тематики	Керівник методоб'єднання, шкільний психолог, класні керівники, вчителі-предметники

Основний етап спрямовується на прищеплення батькам старшокласників свідомого і відповідального ставлення до процесу професійного вибору їхніми дітьми, отримання ними профільної освіти як складової майбутнього навчання або трудової діяльності, усвідомленого навчання за обраним профілем.

Заключний етап спрямовується на реалізацію конкретних форм і методів роботи педагогічного колективу школи з педагогічної підготовки батьків до професійного самовизначення старшокласників. Формами роботи школи з педагогічної підготовки батьків щодо професійного самовизначення старшокласників, описаними в науковій літературі, визнано такі: батьківські збори, шкільні конференції, круглі столи, вечори запитань і відповідей, групові та індивідуальні консультації. Організація цих зібрань батьків враховує, як правило, їх особистий приклад, життєвий досвід і ціннісно-моральні настановлення сімей різного типу, які відіграють вирішальну роль у професійному самовизначенні дитини.

Що стосується таких категорій педагогічних працівників як шкільний психолог, вчителі-предметники, класні керівники, бібліотекар і медпрацівник, то їх участь у системі роботи школи з педагогічної підготовки батьків вважається обов'язковою, конкретно визначеною на всіх трьох етапах.

Подаємо мету, завдання і зміст роботи школи з педагогічної підготовки батьків на всіх трьох названих етапах. Так, до обов'язків шкільного психолога, визначених Наказом МО України № 127 від 3.05.1999 р. «Положення про психологічну службу системи освіти України» і доповнених Наказом МОІН України № 616 від 2.07.2009 р. «Про внесення змін до Положення про психологічну службу системи освіти України», входять проведення з батьками учнів індивідуальних бесід-консультацій із застосуванням активізуючи питань, спрямованих на аналіз ситуації професійного самовизначення старшокласників; тренінгових процедур, спрямованих на ознайомлення батьків з різними професіями і спеціальностями; спеціально організованих дискусій, що дозволяють батькам програвати в уяві різні побудови майбутнього професійного життя їхніх дітей-старшокласників; використовувати у межах батьківських зборів елементів дискусії-експромту з батьками, які, втім, мають заздалегідь ретельно готуватись; широко використовувати приклади з власного напрацьованого досвіду як професійного консультанта.

Планування роботи загальноосвітнього навчального закладу з педагогічної підготовки батьків до професійного самовизначення старшокласників

Мета: підвищити ефективність психолого-педагогічного впливу батьків на процес професійного самовизначення дітей-старшокласників.

Завдання: надати допомогу батькам старшокласників у:

- виявленні інтересів, схильностей, первинних професійних намірів та їх діагностиці;
- визначенні міри відповідності «профілю особистості» своєї дитини професійним вимогам до вподобаної нею професії;
- визначенні мотивації вибору і формуванні професійної спрямованості старшого школяра відповідно до його схильностей та здібностей;
- внесенні (за потреби) коректив у професійні наміри старшокласників.

Умови досягнення мети:

- дотримання системного підходу;
- забезпечення сприятливої дружньої атмосфери та взаємодії педагогів і батьків під час організації роботи;
- використання психолого-педагогічної діагностики;
- підвищення фахового рівня та професіоналізму педагогічних працівників;
- наявність науково-методичного забезпечення і матеріально-технічного оснащення.

Очікуваний результат: психолого-педагогічна допомога батькам та їхнім дітям-старшокласникам у виборі професії або виду діяльності, які вони вважають найбільш прийнятними з погляду задоволення власних бажань і потреб суспільства.

Система роботи школи з педагогічної підготовки батьків до професійного самовизначення старшокласників

Етап	Зміст роботи	Виконавці
1. Підготовчий	1) проведення консультацій для класних керівників «Зміст, методи і форми роботи з педагогічної підготовки батьків» 2) проведення індивідуально-особистісної діагностики старшокласників та їхніх батьків щодо професійного самовизначення	Завуч з виховної роботи, шкільний психолог Шкільний психолог, члени класних батьківських комітетів

Етап	Зміст роботи	Виконавці
	<p>3) з'ясування поглядів батьків (анкетування, тестування, співбесіди) на необхідність і можливість організації їх психолого-педагогічної підготовки щодо професійного майбутнього їхніх дітей</p> <p>4) анкетування та інтерв'ювання педагогічних працівників щодо стану організації роботи школи з педагогізації батьківської громадськості</p> <p>5) розробка планування роботи класних керівників з проблеми педагогічної підготовки батьків до професійного самовизначення їхніх дітей</p> <p>6) організація роботи психолого-педагогічного семінару для педагогічних працівників «Професійне самовизначення у старшому шкільному віці» на базі методичного об'єднання класних керівників школи</p>	<p>Шкільний психолог, класні керівники</p> <p>Завуч з виховної роботи, класні керівники</p> <p>Завуч з виховної роботи, керівник методоб'єднання класних керівників, класні керівники</p> <p>Завуч з виховної роботи, шкільний психолог, керівник методоб'єднання класних керівників</p>
2. Основний	<p>1) проведення загальношкільних батьківських зборів «Професій є багато в світі і лиш одна із них твоя: сімейні професійні традиції» (9, 10, 11 класи)</p> <p>2) організація серії зустрічей старшокласників та їхніх батьків з випускниками минулих років, представниками різних типів навчальних закладів, центру зайнятості даного регіону, створення банку даних навчальних закладів усіх рівнів акредитації</p> <p>3) організація виставки літератури та періодики з питань професійного самовизначення старшокласників</p> <p>4) проведення загальношкільного заходу «Ярмарок професій»</p> <p>5) проведення загальношкільного дня «Проблема вибору професії» (організація практикумів, тренінгів, ділових і рольових ігор із метою ознайомлення батьків із професіями та галузями народного господарства в процесі вивчення їх дітьми-старшокласниками програмового матеріалу й у позаурочній роботі з навчальних предметів)</p>	<p>Завуч з виховної роботи, бібліотекар, класні керівники, члени класних батьківських комітетів</p> <p>Завуч з виховної роботи, класні керівники, вчителі-предметники</p> <p>Бібліотекар, шкільний психолог</p> <p>Завуч з виховної роботи, шкільний психолог, вчителі-предметники</p> <p>Шкільний психолог, учителі-предметники, члени класних батьківських комітетів</p>

Етап	Зміст роботи	Виконавці
	6) проведення батьківських зборів у 9, 10, 11 класах, присвячених проблемам професійного вибору старшокласників	Шкільний психолог, бібліотекар, класні керівники, вчителі-предметники
3. Заключний	<p>1) організація рекламної кампанії середніх спеціальних і вищих навчальних закладів «Обери свій професійний шлях»</p> <p>2) проведення загальношкільної години спілкування педагогічних працівників з батьками «Професії великі і малі: старшокласник у світі професій»</p> <p>3) проведення інформаційно-педагогічного заходу для батьків учнів 9, 10, 11 класів «Схильності, інтереси, здібності наших дітей та їх врахування у виборі майбутнього професійного маршруту»: обговорення з батьками результатів загальношкільного діагностичного дослідження старшокласників</p> <p>4) розробка пам'яток для батьків та їх дітей-старшокласників щодо професійного самовизначення</p>	<p>Шкільний психолог, бібліотекар</p> <p>Завуч з виховної роботи, шкільний психолог, класні керівники, вчителі-предметники</p> <p>Шкільний психолог, класні керівники</p> <p>Шкільний психолог, класні керівники, бібліотекар, члени класних батьківських комітетів</p>

Провідна роль у системі роботи школи з педагогічної підготовки батьків до професійного самовизначення старшокласників належить класному керівникові, чия діяльність регламентується «Положенням про класного керівника навчального закладу системи загальної середньої освіти (з урахуванням змін до Положення про класного керівника навчального закладу системи загальної середньої освіти (наказ МОН України від 29.06.2006 р. № 489) і який упродовж тривалого часу спостерігає за учнями класу, вивчає їхні індивідуальні особливості, інтереси, здібності і нахили, контактує з батьками, знає виховний потенціал кожної сім'ї. Це дає йому змогу організовувати роботу з педагогізації батьків на належному рівні, результатом якої є вирішення низки загально-психологічних задач.

Перша група — це встановлення партнерських стосунків педагогів з батьками, формування спільних інтересів заради розвитку і виховання їхніх дітей. Друга група — активізація та збагачення психолого-педагогічних знань, виховних умінь і навичок у батьків, підтримка класним керівником їхньої впевненості у власних силах. Третя група — переосмислення батьками виховних настановлень,

розвиток уміння аналізувати свою виховну діяльність, знаходити причини невдач та прорахунків, окреслювати шляхи їх подолання. Реалізація класним керівником у практиці проведення батьківських зборів зазначених задач дозволить виховати успішну, гармонійну і загартовану на ринку праці особистість.

У педагогічній літературі детально і докладно описані різноманітні форми роботи школи з педагогічної підготовки батьків, серед яких найбільш усталеною і поширеною є батьківські збори. Ця форма роботи вже багато років залишається однією з найпотужніших, найактуальніших у роботі класного керівника з батьками учнів. Великий масив існуючої психолого-педагогічної літератури з проблеми організації батьківських зборів, багаторічна практика роботи загальноосвітніх шкіл в цьому напрямку засвідчили, що батьківські збори — це основна форма спільної роботи педагогів і батьків (саме на батьківських зборах обговорюються і приймаються рішення з найбільш важливих питань життєдіяльності класного співтовариства і виховання учнів у школі та вдома. Головне призначення батьківських зборів — узгодження, координація та інтеграція зусиль школи та сім'ї зі створення умов для розвитку духовно багатой, морально чистої та фізично здорової особистості дитини.

Доволі часто батьківські збори використовуються, аби підвищити педагогічну культуру батьків, їхню роль, відповідальність і активність у забезпеченні життєдіяльності дитини.

Варіантів батьківських зборів на сьогодні налічується безліч: мотиваційні бесіди, тематичні лекції, семінари, практикуми, тренінги, «круглі столи», ділові ігри, конференції і т. ін.

Класні батьківські збори проводяться, як правило, один раз на чверть, але за необхідності можуть скликатися і частіше. Результативність батьківських зборів багато в чому залежить від цілеспрямованості, продуманості та ретельності підготовчої роботи вчителя, класного керівника, залучених педагогів і членів батьківського колективу. До основних елементів підготовки батьківських зборів належать наступні:

- вибір теми зборів;
- визначення мети батьківських зборів;
- підбір і вивчення класним керівником та іншими організаторами зібрання науково-методичної, науково-популярної, художньої літератури та періодики з досліджуваної проблеми;
- проведення мікродосліджень у колективі дітей та батьків;

- визначення виду, форми, етапів батьківського зібрання, засобів і прийомів спільної роботи його учасників;
- запрошення батьків та інших учасників зборів;
- розробка рішення батьківських зборів, їх рекомендацій, пам'яток для батьків;
- виготовлення необхідної наочності і оформлення місця проведення батьківських зборів.

Розглянемо кожний елемент на прикладі розробок з організації батьківських зборів.

ЗБОРИ 1. СХИЛЬНОСТІ ТА ІНТЕРЕСИ СТАРШОКЛАСНИКІВ У ВИБОРІ МАЙБУТНЬОЇ ПРОФЕСІЇ

Мета: показати батькам значення раннього визначення професійних схильностей і здібностей старшокласників; формувати у батьків розуміння значення самостійного вибору старшими школярами майбутньої професії.

Форма проведення: круглий стіл за участі учнів класу.

Питання для обговорення: аналіз ставлення старших школярів до вибору майбутньої професії; значення схильностей і здібностей до вибору професії; вплив сім'ї на вибір дитиною майбутньої професії.

Підготовча робота: анкетування учнів і батьків (додатки 1, 2); запрошення представників центра зайнятості, представників різних типів середніх спеціальних і вищих навчальних закладів; написання школярами твору «Професії моєї сім'ї»; підготовка пам'ятки для учнів та їхніх батьків з вибору майбутньої професії (додаток 3).

Хід зборів

Вступне слово класного керівника

Учитель. Шановні батьки, запрошені, діти! Є два способи обирати професію. Перший – методом проб і помилок, коли людина йде наосліп, випробовуючи себе у різних сферах діяльності, поки не знайде ту єдину професію, яка буде не тільки забезпечувати їй гідне життя, але й радість від праці. На це може піти половина людського життя. Інший шлях – вивчення себе, своїх інтересів, схильностей, особливостей нервової системи, мислення, пам'яті, уваги – всього того, що знадобиться кожній людині у виборі тієї чи іншої професії.

Зрозумівши себе, можна ознайомитись зі світом професій, пізнати свої можливості щодо професії, яку обирає підрастаюча особистість і вимоги професії до людини. Тільки тоді вибір стає осмисленим.

Є ще третій шлях — шлях вибору професії своїх батьків, інших друзів. Він стає можливим, коли це — традиція сім'ї, яка зберігається і передається від покоління до покоління. Аби покоління були віддані традиції вибору професії, потрібно багато складових. Але головне — це ставлення дорослих до своєї професії, закоханість у свою справу.

Дозвольте представити батьків учнів класу, в чиїх сім'ях шанобливо передаються традиції збереження вірності професії.

II. Представлення сімей і батьків. Їх розповідь про вибір професії

III. Аналіз анкетування учнів і батьків

IV. Виступи учнів класу

Напередодні зборів школярі писали твір «Професії моєї сім'ї», в якому розкривали своє ставлення до цих професій. Учні оприлюднюють свої твори, наводять статистику професій свого роду.

V. Виступи запрошених гостей круглого столу, відповіді на питання батьків і старшокласників

Представники центру зайнятості, представники середніх спеціальних і вищих навчальних закладів розказують про шляхи допомоги родині у виборі дитиною майбутньої професії, пояснюють, що професійне становлення і самовизначення старшокласника — це багатоаспектний процес. Його реалізація передбачає соціологічний, соціально-психологічний та диференціально-психологічний підходи. Інформаційне поле досить велике: від знання професій та їх класифікації, ролі інтересів, здібностей людини, ролі та традицій сім'ї і, врешті решт, здоров'я учня. Особливої актуальності це набуває в період соціальних трансформацій.

Запрошені фахівці мають бути готовими до того, що батьки придуть на збори зі своїми сумнівами і переконаннями, запитами і вимогами допомоги дитині. Тому консультація повинна бути компетентною і переконливою, відповідати на такі запитання:

- Що означає правильно обрати професію?
- Як готуватися до вибору професії?
- Як впливає стан здоров'я на вибір професії?
- У чому специфіка вибору професії в умовах ринку?
- Як уникнути безробіття?
- Престижні професії. Які вони?

VI. Підбиття підсумків батьківських зборів

Підсумовуючи, класний керівник дякує всім присутнім за активну участь у зібранні і ще раз нагадує батькам про необхідність серйозного ставлення до професійного самовизначення їхніх дітей.

З цією метою класний керівник вручає батькам заздалегідь підготовлену пам'ятку.

Додаток 1

Анкета для учнів

I. Ти вже обрав (-ла) майбутню професію? Так. Ні.

— Про яку професію ти мріяв (-ла) у дитинстві?

— Про яку мрієш зараз?

— Що тобі відомо про майбутню професію?

A. Зміст і умови роботи.

B. Професійно значущі якості майбутньої професії.

B. Де можна отримати таку професію.

Г. Затребуваність обраної професії на ринку праці.

— Що вплинуло на твій вибір?

A. Самостійно прийняв (-ла) рішення.

B. Приклад батьків, інших родичів.

B. Поради друзів.

Г. Діяльність профконсультанта.

— Якщо ти не обрав (-ла) майбутню професію, то чому?

A. Недостатньо обізнаний (-на) щодо світу сучасних професій.

B. Погано знаю свої можливості.

B. Не можу обрати з декількох варіантів.

Г. Вагаюсь на чому зупинитись у виборі професії.

II.

— Чи подобаються тобі професії батьків або родичів?

— Як ставляться до своєї професії твої батьки?

— Чи відвідував (-ла) ти роботу своїх батьків?

— Що тобі сподобалось / не сподобалось?

— Чи уявляв (-ла) ти себе на робочому місці батьків?

— Як ти вважаєш, у чому потрібність і важливість професії твоїх батьків?

— Які якості характеру потрібні для опанування такою професією?

— Чи хочуть твої батьки, аби ти «пішов (-ла) по їх слідах» у виборі професії?

Додаток 2

Анкета для батьків

1. Чи обговорювали Ви у своїй родині майбутню професію своєї дитини?

2. Чи маєте Ви спільну думку з чоловіком / дружиною у виборі майбутньої професії Вашої дитини?
3. Чи вважаєте Ви за потрібне враховувати думку самого старшокласника при виборі професії?
4. Ким Ви його бачите у майбутньому?
5. Чи вважаєте Ви за необхідне враховувати схильності і здібності дитини при виборі професії?
6. Чи вважаєте Ви за потрібне звертатись по допомогу до профконсультанта при виборі професії?
7. Про які професії для Вашої дитини-старшокласника не може йтися? Чому?
8. Чи потребуєте Ви допомоги класного керівника у вирішенні цієї проблеми?

Додаток 3

Пам'ятка для батьків з професійного самовизначення їхніх дітей-старшокласників

Шановні батьки!

Вибір професії – важлива і відповідальна справа. Обираючи професію, важливо враховувати першу чергу інтереси дитини, її схильності, здібності, бажання і тільки потім – сімейні традиції та інтереси.

- Дайте своїй дитині право вибору майбутньої професії.
- Обговорюйте разом з нею можливі «за» і «проти» обраної професії.
- Розглядайте вибір майбутньої професії не тільки з позиції матеріальної вигоди, але й з позиції морального задоволення.
- Врахуйте у виборі майбутньої професії особистісні якості своєї дитини, які необхідні для опанування цією професією.
- Якщо виникають розбіжності у виборі професії, скористайтесь послугами фахівців-консультантів.
- Не тисніть на старшокласника у виборі майбутньої професії, інакше це може спровокувати стійкий конфлікт.
- Підтримуйте старшого школяра, якщо в нього є терпіння і бажання, аби його мрія здійснилась.
- Якщо Ваша дитина помилилась у виборі, не карайте її. Помилку можна виправити.
- Якщо Ваша дитина рано захопилась якоюсь професією, підтримуйте її інтерес з допомогою літератури, гуртків тощо.
- Пам'ятайте, що діти переймаються традиціями ставлення своїх батьків до обраних ними професій.

ЗБОРИ 2. СТАРШОКЛАСНИК І СВІТ ПРОФЕСІЙ

Мета: ознайомити батьків зі станом професійної орієнтації, професійного самовизначення, професійної придатності старших підлітків; надати інформацію щодо співвідношення «хочу», «можу», «треба» у старшокласників; сформувати у батьків розуміння важливості самостійного вибору їхніми дітьми майбутньої професії.

Форма проведення: батьківський лекторій з обміном думками.

Питання для обговорення: сучасні можливості вільного вибору старшим школярем майбутньої професії; аналіз ставлення старшокласників до професійного самовизначення (на основі результатів анкетування); врахування сім'єю професійної придатності дитини у виборі майбутнього фаху.

Підготовча робота: анкетування учнів і батьків (додатки 4, 5, 6, 7); тестування учнів «Моя професійна придатність» (додаток 8); підготовка пам'яток для батьків і старшокласників із вибору майбутньої професії (додатки 9, 10).

Хід зборів

І. Вступне слово класного керівника

Учитель. Шановні батьки! Сучасна ситуація з вибором старшокласниками майбутньої професії характеризується тим, що все більше відчувається не лише необхідність розширення масштабів системи професійної орієнтації, а й підняття якісного рівня сприяння учням та їхнім батькам в особистісному і професійному самовизначенні. Великою мірою це пов'язано з ситуацією «перевиробництва» багатьох ще недавно престижних професій, як-от: юристи, економісти, фінансисти, аналітики, бухгалтери тощо і нестачею великої кількості фахівців гірничого, будівельного, металургійного, механіко-інженерного секторів економіки.

Крім того, в умовах перманентної кризи, коли не зрозумілі перспективи країни, та й усього світу, також доводиться вибудовувати перспективу особистого і професійного самовизначення сьогоднішнім підліткам, Вам, їхнім батькам, яким, звісно, хочеться вберегти свою дитину від нерозважливих вчинків і рішень, обрати за неї університет, професію. Дуже часто люблячі батьки не розуміють, що потім діти, розчарувавшись в обраному фаху, будуть дорікати їм за невдалий вибір професії, який не додасть їм ані радості, ані морального, ані матеріального задоволення.

У бесідах із батьками часто можна почути: «Ми хочемо поглиблено вивчати математику», «Ми збираємось вступати до юридичного університету», «Ми вирішили» і т. ін. Такі батьки дуже активні, турботливі, переймаються успіхами своєї дитини в школі, але щось насторожує в їх словах. Це неврахування думки самого старшокласника у вирішенні головної для нього проблеми, повне підпорядкування волі батьків, і, у зв'язку з цим, повна байдужість до своєї подальшої долі. Зрозуміло, дорослі мають більший життєвий досвід, а також певні можливості, особливо матеріальні, що можуть полегшити життя дітей. Добре, якщо батьки не помиляться, зроблять правильний вибір для своєї дитини. А якщо ні?

Важко не погодитись з тим фактом, що більшість підлітків ще не знають, яку професію їм обрати. Однак, якщо батьки повністю беруть на себе відповідальність за майбутнє вже достатньо дорослої дитини, виникає реальна небезпека виховати «вічно дорослу дитину», яка так і йтиме по життю невпевнено, без ініціативи, з постійним внутрішнім невдоволенням, а то й острахом. Що ж і як робити? Спробуємо розібратися разом.

II. Виступ шкільного психолога

У сучасному суспільстві старший підлітковий вік — це час вибору подальшого життєвого шляху, «режисури власного життя». За роздумами старшокласника про своє професійне майбутнє звичайно постає і більш глобальне питання — про сенс життя взагалі. Але, шановні батьки, пам'ятайте: осмислено прийняти рішення щодо майбутньої професії у підлітковому віці дуже складно, оскільки старшокласник не має власного досвіду, аби розуміти усі особливості діяльності, про яку мріє. По суті, старший підліток робить вибір у переважній більшості випадків наосліп, орієнтуючись лише на зовнішні враження про професії взагалі і не маючи можливості на практиці переконатися, наскільки близькою за духом виявиться обрана ним спеціальність.

Звичайно, сучасна молодь має дуже багато нових, «модних» професій і можливостей для самостійного, усвідомленого професійного вибору, але таке розмаїття породжує і багато нових проблем, пов'язаних із невизначеністю і необхідністю нести відповідальність за зроблений вибір. Далеко не всі старшокласники бажають і можуть усвідомлено планувати майбутнє і приймати відповідальні рішення щодо того, ким стати і яку освіту отримати. Тому багато випускників уникають цього вибору, а саме:

- воліють узагалі не думати про майбутнє, надаючи перевагу «дню сьогоднішньому»;
- перекладають відповідальність за власний професійний вибір на інших: наприклад, розраховують, що цю проблему за них вирішать батьки, або наслідують більш впевнених у собі друзів.

Як результат, прийняття рішення щодо того, куди піти вчитись, невинувато затягується або відбувається під впливом зовнішніх, а іноді й випадкових обставин, наприклад, подають документи у ВНЗ «за компанію» з кимось, що у майбутньому призводить до розчарування у зробленому виборі.

Існує ще один важливий аспект професійного самовизначення у підлітковому віці, який пов'язаний з тим, що у нашому суспільстві, де велика кількість незайнятих працездатних осіб, тобто безробітних, у старших підлітків небагато шансів брати участь у цікавій та гідно оплачуваній праці. Крім того, для такої діяльності потрібна тривала спеціальна підготовка, навчання. Через це старші підлітки тривалий час зберігають економічну залежність від дорослих. Якщо ж вони хочуть працювати самостійно і таким чином здобути економічну свободу, яка є визначальною особливістю старшого підліткового віку, то часто отримують нецікаву за змістом і низькооплачувану роботу. Наслідки цієї соціальної колізії є невтішними:

- якщо підліток не має можливості працевлаштуватися, він залишається залежним від дорослих. Частина старшокласників це влаштує, але породжує у них споживацькі настрої і пристосуванство; іншу ж частину це дратує, озлоблює, провокує конфлікти з батьками;
- якщо підліток все ж таки працевлаштовується на нецікаву і низькооплачувану роботу, то як результат, у нього формується відраза, негативне ставлення до трудової діяльності, впевненість, що «робота дурнів любить»;
- нарешті, старшим підліткам в силу особливостей «перехідного» віку дуже важко виконувати одноманітну, монотонну роботу, хай і не складну, оскільки вона вже через 8-10 хвилин викликає у підлітка сильну втому і не дає високих результатів. Усе це також спричинює формування негативного ставлення до праці як такої.

Отже, в реальному і конкретному сьогоднішньому у старшокласника прав і можливостей для професійної самореалізації зовсім небагато, а якийсь абстрактне майбутнє видається йому далеким і нецікавим.

Шановні батьки! Готуючи дітей до свідомого професійного вибору, Ви припускаєтесь, як мінімум кількох серйозних помилок. Перша: коли негативно характеризуєте власну працю; друга — коли перебільшуєте перспективи, які відкриває певна конкретна професія для професійної самореалізації; третя — коли орієнтуєте дитину на опанування будь-якої професії, аби вона лише отримала вищу освіту.

Дорослі часто повторюють старшокласникам, що основним критерієм соціальної зрілості є досягнення економічної самостійності, отримання перспективної професії. Велика кількість випускників керується принципом: «аби отримати диплом», у прагненні до вищої освіти з «благословення» батьків присутній утилітарний підхід. У суспільстві з давніх часів укорінилася думка: люди з вищою освітою мають певні переваги в набутті суспільного престижу, просуванні на керівні посади і т. ін. Саме тому в останні роки набуття вищої освіти (не професії) стало формальною справою.

Опитування, тестування старших підлітків свідчать, що більшість старшокласників погано поінформовані про світ професій, не дуже добре уявляють, які вимоги існують до кандидата на ту чи іншу професію, і наскільки вони самі відповідають їй, але ще гірше старшокласники володіють інформацією соціально-економічного характеру. Наприклад, знаннями про те, де і як можна опанувати спеціальністю, яка їх цікавить, які перспективи працевлаштування за цією спеціальністю і можливості заробітку. Ще один приклад недостатньої обізнаності старшокласників про світ професій — той факт, що у переважній більшості випадків вони погано поінформовані про працю власних батьків, їх виробничі обов'язки, зміст виконуваної роботи.

На вибір професії старшим підлітком впливає багато чинників: її популярність у суспільстві, престижність, власні схильності, можливість творчо зростати, рівень заробітної платні та ін. Крім того, впливають й інші обставини: поради значущих оточуючих, приклад друзів, батьків, мода на спеціальність у молодіжному середовищі, бажання отримати диплом, неважливо з якої спеціальності і т. ін.

Шановні батьки! Саме ви маєте пояснити дитині, як багато розчарувань виникає в результаті недостатньої обізнаності щодо вимог, які ставляться до представника тієї чи іншої спеціальності. Помилка у виборі професії, професійна невдача сприймається молодою людиною як життєва катастрофа. Виникає комплекс неповноцінності, вважаючи себе невдахою, вона втрачає повагу до себе, почувається особистістю, яка не відбулась.

Ваше завдання полягає у тому, аби всіляко сприяти правильному професійному самовизначенню старшокласників, допомогти їм слухною, кваліфікованою порадою, без натиску і докорів.

Наступне питання, яке ми розглянемо, це — професійна придатність.

На опанування якої професії частіше за все орієнтуються старші підлітки? Відповідь більшості дуже проста: престижної та високооплачуваної. Але ці характеристики у їх свідомості пов'язані не з якоюсь конкретною професією, тим більше з власними можливостями, а лише з везінням, удачею, допомогою родини, впливовими родичами та знайомими тощо.

На жаль, і більшість батьків не співставляє можливості дитини з обраною для неї професією. Професійна придатність — це вимоги до стану здоров'я, професійної кваліфікації і до професійних здібностей.

Здоров'я, кваліфікація і здібності людини є її професійно важливими якостями. Якщо рівень їх розвитку перевищує той, який є необхідним для опанування професією, то людину можна вважати професійно придатною до цієї професії. Найбільш значущими для визначення професійної придатності є здібності. За їх наявності, а також наявності здоров'я людина завжди може набути кваліфікацію, досвід, знання і навички.

Шановні батьки! Чи знаєте ви, що найбільшою трудністю у визначенні шляхів свого подальшого життя для старшокласника є поєднання того, що зветься ближньою і дальньою перспективами. Перша охоплює безпосередньо дії, яких необхідно вжити вже зараз, друга — довгострокові життєві плани, мрії на майбутнє. Запам'ятайте, головна вада сприйняття часу старшими підлітками — слабкий зв'язок сьогодення з майбутнім, що особливо яскраво виявляється у процесі професійного самовизначення.

Старшокласники намагаються передбачити своє майбутнє, але рідко замислюються над способами його досягнення. Пов'язані з майбутнім фантазії, орієнтовані у старших школярів на результат, а не на процес розвитку. Мало хто з них замислюється, що конкретно потрібно зробити, аби досягти омріяного майбутнього. Інакше кажучи, старший підліток переважно розмірковує над тим, ким хоче стати, але питання як цього досягти залишається для нього невирішеним, тому є небезпека, що зіштовхнувшись із реальністю у майбутньому, сьогоднішній старшокласник буде сильно розчарований, коли зразу не отримає того, на що розраховував. Така ситуація абсолютно

типова, оскільки його очікування зазвичай різко завищені. Про це свідчать відповіді старшокласників на питання, яку суму зарплатні вони планують отримувати (завважте: не заробляти, а отримувати). Суми, які озвучують старші підлітки, в декілька разів перевищують середню зарплатню в обраних професіях.

Отже, шановні батьки, ваше завдання пояснити своїм дітям, що професійне самовизначення — це не просто мрії щодо майбутнього і вибору професії. Це стійкі прагнення, які спираються на світогляд, склалися з урахуванням власних можливостей і зовнішніх життєвих обставин, мають на меті усвідомлення не лише того, чого хочеться досягти в майбутньому, і як це зробити, які конкретно дії вжити.

Можна порекомендувати вашим старшокласникам наступну формулу професійного самовизначення: слід не просто «обрати» професію, потрібно збудувати реалістичний план свого майбутнього і співвіднести його із власними діями у сьогоднішні.

Який же варіант професійного самовизначення можна вважати успішним? Той, за якого співпадуть можливості, бажання кандидата й затребуваність професії в суспільстві. Розглянемо складові:

Можливість — наявність здібностей до певної професії, відповідність особливостей особистості її специфіці, відсутність медичних або психологічних протипоказань до неї (Я можу).

Бажання — прагнення опанувати певну професію, мати щодо неї стійкий інтерес, захопленість, спрямованість саме на таку роботу (Я хочу).

Затребуваність — потреба суспільства в таких працівниках. Виявляється через попит на ринку праці та готовність роботодавців платити їм гідну зарплатню.

І наостанок. Що ж робити, аби мрії ваших дітей щодо майбутньої цікавої, престижної та високооплачуваної роботи втілювалась у життя?

По-перше, допомогти їм якомога більше довідатись про світ професій, про їх різноманіття. Аби вибрати, спочатку слід визначитися, що пропонується для вибору, оскільки коли проводять опитування старшокласників щодо кількості професій, які їм відомі, вони нараховують десять-двадцять, а в дійсності їх існує декілька тисяч.

По-друге, орієнтувати Ваших старшокласників не на зовнішнє враження від професії, а на її зміст — на те, чим, власне, доведеться займатись у робочий час, протягом робочого дня, тижня. Переконувати дитину, що важлива не назва професії, а діяльність якою конкретно займатимешся.

По-третє, визначитися зі своїми інтересами і здібностями, аби не витрачати життя на нецікаву діяльність, не намагатися виконувати те, чого фізично й розумово не здатний зробити.

По-четверте, обов'язково переконатися в затребуваності суспільства в таких фахівцях, аналізувати і враховувати загальну економічну ситуацію в країні, перспективи розвитку тієї галузі, представником якої старшокласник планує стати.

По-п'яте, перейти від міркувань і намірів до конкретних дій, добре вчитись, успішно закінчити школу, аби мати можливість обрати омріяну професію.

Успіхів вам і вашим дітям.

III. Обмін думками

Шкільний психолог запрошує присутніх висловити свої думки щодо тих п'яти умов, за виконання яких процес професійного самовизначення старших школярів пройде більш успішно і продуктивно. Відбувається обмін думками.

IV. Обговорення результатів анкетування і тестування старшокласників та їх батьків

Класний керівник або шкільний психолог доводять до відома присутніх результати попередньо проведених анкетування і тестування. Не називаючи прізвищ, у тактовній формі педагоги наголошують на тих проблемах, які були виявлені під час анкетування і тестування дітей, аби батьки могли виробити власну думку з кожного питання і надати переконливу аргументацію.

Особливу увагу слід звернути на анкети, в яких на схожі запитання старшокласники і батьки дають різні відповіді, що засвідчує наявність проблем у сімейному вихованні, взаєминах дорослих і дітей щодо вибору їхньої майбутньої професії.

V. Підбиття підсумків батьківських зборів

Насамкінець класний керівник пропонує присутнім ознайомитися з пам'ятками для батьків (додатки 6, 7) і проаналізувати їх зміст. Якщо виникає потреба, батьки можуть поставити запитання щодо тих пунктів пам'яток, які спонукали до роздумів.

Класний керівник звертається до батьків із проханнями проаналізувати вдома ті моменти зборів, які викликали в них найбільше емоцій, сумнівів, запитань.

Батьки беруть пам'ятки додому і, якщо виникне потреба, звернуться до класного керівника для індивідуальної консультації.

Класний керівник дякує батькам за активну участь у зборах і запрошує їх на наступні.

Анкета для учнів

Шановний друже! Просимо відповісти на запитання щодо стану твого професійного самовизначення. Заздалегідь вдячні.

1. Якими професіями ти цікавишся?
2. Чи є в тебе стійкі професійні наміри (немає; якщо є, то ким ти хочеш бути)?
3. Чи є в тебе достатньо повне і правильне уявлення щодо майбутньої професії (так є; частково є; нема)?
4. Чи поінформований ти щодо вимог обраної професії до людини (так; частково; ні)?
5. До якого типу професій ти маєш схильність (людина-людина; людина-природа; людина-техніка; людина-знакова система; людина-художній образ)?
6. До якого типу діяльності ти маєш схильність (пізнавального; дослідницького; перетворювального)?
7. Чи розпочав ти самостійну підготовку до майбутньої професії (ні; якщо так, то яким чином)?
8. Чи намагаєшся ти здійснити активну практичну перевірку своїх професійних інтересів, схильностей, здібностей (ні; якщо так, то яким чином)?
9. Чи схвалюють батьки твої професійні наміри (так; якщо ні, то що пропонують)?

Анкета для батьків

Батькам пропонується заповнити анкету вдома.

Шановні батьки! Просимо відповісти на наступні запитання щодо стану професійного самовизначення ваших дітей. Заздалегідь вдячні вам.

1. Чи відомо вам, якими професіями цікавиться ваш старшокласник?
2. Чи має ваша дитина стійкі професійні наміри (ні; якщо так, то ким хоче бути)?
3. Чи має ваш старшокласник достатньо повне і правильне уявлення щодо майбутньої професії (так; частково; ні)?
4. Чи поінформований ваш старший підліток щодо вимог обраної професії до людини (так; частково; ні)?
5. До якого типу професій має схильність ваша дитина (людина-людина; людина-природа; людина-техніка; людина-знакова система; людина-художній образ)?

6. До якого типу діяльності має схильність ваш старшокласник (пізнавального; дослідницького; перетворювального)?

7. Чи розпочав ваш старший підліток самостійну підготовку до майбутньої професії (ні; якщо так, то яким чином)?

8. Чи намагається ваша дитина здійснити активну практичну перевірку своїх професійних інтересів, схильностей, здібностей (ні; якщо так, то яким чином)?

9. Чи схвалюєте ви професійні наміри вашого старшокласника (так; якщо ні, то що пропонуєте)?

Додаток 6

Анкета для учнів

Шановний друже! Вибір професії – це складний і відповідальний процес і без сторонньої допомоги тут не впоратись. Нас цікавить, на чію допомогу ти розраховуєш або не розраховуєш, і тому сподіваємось стримати правдиві відповіді на запитання пропонованої анкети.

Відповідаючи на поставлені питання, обведи цифри, проставлені напроти того варіанта відповіді, з яким ти згодний. Якщо не знайдеться варіанта відповіді, який би тебе влаштовував, допиши його сам.

Заздалегідь вдячні.

У чому ти вбачаєш сенс життя?

1. У створенні гарної сім'ї та вихованні власних дітей.
2. У створенні власного матеріального благополуччя.
3. У набутті омріяної професії, опануванні нею в досконалості.
4. В отриманні доброї, якісної освіти і престижної професії.
5. В отриманні влади над іншими людьми, у кар'єрному зростанні.
6. У безкорисливому служінні людям.
7. У любові та дружбі.
8. У фізичній досконалості, спортивних успіхах.
9. У пізнанні оточуючого світу, в служінні науці.
10. Інше _____

Твоє ставлення до різних видів праці:

1. Завжди позитивне.
2. Не завжди позитивне.
3. Частіше негативне.

Яке значення, на твою думку, має вибір професії у житті людини?

1. Від професії багато в чому залежить щастя людини.
2. Цей вибір відіграє незначну роль у житті людини.

3. Ніякого впливу на життя людини вибір професії не має.

Чи обрав ти собі професію?

1. Так (вкажи, яку) _____
2. Не визначився (подобаються декілька професій). Укажіть, які це професії _____
3. Ні.

Що спонукало тебе обрати саме цю професію?

1. Інтерес до неї.
2. Можливість застосувати свої знання та здібності.
3. Можливість творчого росту, бажання стати майстром обраної справи.
4. Поради знайомих та родичів.
5. Легкість набуття даної професії.
6. Бажання завоювати повагу, авторитет і пошану.
7. Можливість непогано заробляти.
8. Інше _____

Хто найбільше вплинув на твій вибір професії?

1. Батьки, родичі.
2. Друзі.
3. Радіо, телебачення, Інтернет, періодика.
4. Ніхто, обрав (-ла) сам (сама).
5. Інше _____

Чи є в тебе професійний ідеал?

1. Так, є (хто це: батько, матір, родич, знайомий, учитель, кіно- або літературний герой, хтось ще) _____
2. Немає

Чи знаєш ти, до якого типу професій ти внутрішньо схильний (-на)?

1. Так, знаю (зазнач тип професій: людина-природа, людина-людина, людина-техніка, людина-художній образ)
2. Ні, не знаю

Чи ти можеш визначити тип обраної професії?

1. Так, можу (напиши її формулу) _____.
2. Ні.

Чи знайомий (-ма) ти з умовами праці в трудовій діяльності за твоїм вибором (виробничі, економічні, санітарно-гігієнічні)?

1. Так, знайомий (-ма) (вкажи, які) _____
2. Ні, не знайомий (ма)

Чи знаєш ти, які вимоги висуває обрана тобою професія до фахівця цієї галузі?

1. Так, знаю (вкажи, які) _____

2. Ні, не знаю.

Як ти гадаєш, чи сформовані у тебе необхідні професійні якості?

1. Так, сформовані (вкажи, які) _____.

2. Ні, не сформовані (вкажи, над якими якостями ще потрібно працювати) _____

3. Не знаю.

Як ти гадаєш, чи відповідають особливості твоєї психіки (увага, гострота пам'яті, сила волі та ін.) вимогам обраної професії?

1. Так (укажи, які властивості відповідають) _____

2. Ні (вкажи, які властивості не відповідають) _____

3. Не знаю.

Чи знаєш ти, з яких предметів необхідно мати гарні знання для успішного опанування обраною професією?

1. Так знаю (вкажи предмети і твої оцінки з них) _____

2. Ні, не знаю.

Яким чином, ти сподіваєшся опанувати обрану професію?

1. Вступити до ВНЗ (зазнач, якщо хочеш, до якого) _____

2. Вступити до середнього спеціального закладу (вкажи, якщо хочеш до якого) _____

3. Не знаю.

Чи підтримують батьки твій вибір щодо майбутньої професії?

1. Так.

2. Ні.

3. Не знаю, ми не обговорювали це питання.

Додаток 7

Анкета для батьків

Шановні батьки! Вибір професії — це складний і відповідальний процес і без сторонньої допомоги ваша дитина з ним навряд чи впрається. Нас цікавить ваше ставлення до професійного самовизначення вашої дитини, ваша підготовленість, ваша обізнаність щодо цього важливого життєвого кроку старшокласника. Вважаємо, що пропонувана нами у дещо незвичний спосіб анкета, відповіді на поставлені запитання нададуть необхідну допомогу вашій дитині і вам на шляху до омріяного виду трудової діяльності. Отже, згадайте себе у ті, вже далекі часи, коли ви були ровесниками Вашої дитини та оберіть відповідь від імені себе, тодішнього. Заздалегідь вдячні!

У чому в той час ви вбачали сенс життя?

1. У створенні хорошої сім'ї та вихованні власних дітей.

2. У створенні власного матеріального благополуччя.

3. У набутті омріяної професії, опануванні нею, у досконалості.

4. В отриманні доброї якісної освіти і престижної професії, і влади над іншими людьми.

5. В кар'єрному зростанні.

6. У безкорисливому служінні людям.

7. У любові та дружбі.

8. У фізичній досконалості, успіхах у спорті.

9. У пізнанні навколишнього світу, в служінні науці.

10. Інше _____

Яким було Ваше ставлення до різних видів праці?

1. Завжди позитивне.

2. Не завжди позитивне.

3. Частіше негативне.

Яку професію Ви обрали? Що спонукало Вас обрати саме цю професію?

1. Інтерес до неї.

2. Можливість застосувати свої знання та здібності.

3. Можливість творчого росту, бажання стати майстром обраної справи.

4. Поради знайомих та родичів.

5. Легкість набуття даної професії.

6. Бажання завоювати повагу, авторитет і пошану.

7. Можливість непогано заробляти.

8. Інше _____

Хто найбільше вплинув на Ваш вибір професії?

1. Батьки, родичі.

2. Друзі.

3. Кіно, радіо, телебачення, періодика.

4. Ніхто, обрав (-ла) сам (сама).

5. Інше _____

Чи був у Вас професійний ідеал?

1. Так, був (хто саме) _____

2. Не було.

Чи знали ви, до якого типу професій тяжіли, мали особистісні схильності?

1. Так, знав (-ла) (зазначте до якого: людина-природа, людина-людина, людина-техніка, людина-художній образ)

2. Ні, не знав (-ла).

Чи ви були знайомі з умовами праці обраної трудової діяльності?

1. Так, був (-ла) (зазначте з якими) _____

2. Ні, не був (-ла).

Чи були ви ознайомлені з вимогами до представника цієї професії?

1. Так, був (-ла) (зазначте з якими) _____
2. Ні, не був (-ла).

Чи були у вас на той час сформовані необхідні професійні якості?

1. Так, були сформовані (зазначте, які) _____
2. Ні, не були сформовані (зазначте, чому) _____

Як ви гадаєте, чи відповідали особливості вашої психіки (увага, гострота пам'яті, сила волі та ін.) вимогам обраної професії?

1. Так (укажіть, які) _____
2. Ні, не знаю.

Чи підтримували ваші батьки ваш професійний вибір?

1. Так, підтримували.
2. Ні, не підтримували (чому?) _____

Чи задоволені ви обраною тоді професією?

1. Так, задоволений (-на).
2. Ні, не задоволений (-на) (чому?) _____

Додаток 8

Тест для учнів

«Моя професійна придатність»

Інструкція. Друже! Якщо наведені нижче висловлювання добре передають твій характер, познач кружечком відповідні літери. Ти можеш позначити стільки кружечків, скільки вважатимеш за потрібне, але намагайся обмежити свій вибір тільки тими висловлюваннями, які підходять тобі найбільше.

1. А. Я люблю командні види спорту.
Б. Я захоплююся розгадуванням кросвордів.
В. Я завжди готовий (-ва) надати пораду, якщо вона потрібна іншим.
Г. Мені подобається розмовляти по телефону.
Д. Я машинально малюю в моїх записниках.
Е. Мені подобається все довкола.
2. А. Мені подобається працювати руками.
Б. Я завжди складаю список справ, які потрібно виконати.
В. Я б віддав (-ла) перевагу роботі на самого (-му) себе, аніж на когось іншого.
Г. Я відчуваю насолоду, допомагаючи людям.
Д. Мені подобається уявляти.
Е. Я знаюся на природничих науках.
3. А. Я вмію поводитися з інструментами.
Б. Моя кімната завжди у зразковому порядку.

- В. Я б віддав перевагу роботі не наодинці, а в колективі.
 - Г. Я не соромлюся висловлювати свою думку.
 - Д. Мені подобається дотримуватися модних тенденцій.
 - Е. Я полюбляю читати енциклопедії підряд, сторінка за сторінкою.
4. А. Я надаю перевагу перебуванню на свіжому повітрі, аніж у приміщенні.

Б. Математика — це те, що я знаю найкраще.

В. Я відаю перевагу участі у виставі, аніж спостереженню за дійством.

Г. Коли мені потрібно вирішити проблему, яка виникла, я звертаюся за чужою порадою.

Д. Я завжди приймаю рішення самостійно.

Е. Мене цікавить природа.

5. А. Домашня тварина дарує мені масу задоволення.

Б. Мій почерк акуратний і розбірливий.

В. Я б хотів (-ла) зробити політичну кар'єру.

Г. Я веду щоденник.

Д. Я надаю перевагу роботі, а не розмовам.

Е. Я розбираю предмети, аби зрозуміти, яка їх будова.

Обробка даних

Скільки разів ти позначив (-ла) кожен літеру: А, Б, В, Г, Д, Е.

Якщо ти позначив (-ла) одну і ту ж літеру 4 або 5 разів, то ти можеш обрати професію, споріднену тим, які перераховані під літерою. Якщо ти жодну літеру не позначив (-ла), хоча б 4 рази, тобі треба шукати іншу сферу діяльності.

Група А. Ти вмєєш поводитись з інструментами, тобі підходять професії, пов'язані з практичною діяльністю: інженер-будівельник, фермер, будівельних широкого профілю, садівник, декоратор, ветеринар, лісник, тесляр.

Група Б. Має сенс звернути увагу на професії, які вимагають певних організаторських здібностей і детального аналізу: програміст, фінансовий аналітик, бухгалтер, бібліотекар, статист.

Група В. Ти здатний (-на) працювати в колективі і з колективом, переконавати, давати вказівки і розпоряджатися: підприємець, адвокат, політик.

Група Г. Тобі подобається робота з дітьми, пов'язана зі спілкуванням з людьми: вчитель, викладач, лікар, медсестра, психолог, соціальних працівник, репортер, ріелтер, фахівець із реклами, маркетингу.

Група Д. Для тебе важливі професії, які потребують творчих здібностей і самобутності: актор, письменник, художник, фотограф, дизайнер, музикант, архітектор.

Група Е. Для тебе визначальними є аналітичні здібності і професії, пов'язані з ними: вчений-експериментатор, лікар-дослідник, юрист, інженер, математик.

Додаток 9

Пам'ятка для батьків

«Що треба зробити, аби правильно вибрати професію?»

Шановні батьки! Аби ваш старшокласник не помилився при виборі професії, слід допомогти йому:

- визначити, які він має професійні інтереси та схильності, тобто бажання, потреби, мотиви в певних видах діяльності, устремління не лише до результату, але й до самого процесу, тобто того, що виконує людина. Від схильностей залежить привабливість роботи, інтерес до неї. Схильності умовно визначаються виразом «Я хочу»;
- оцінити свої схильності, властивості характеру, які визначають врешті-решт його професійну придатність. Крім здоров'я і кваліфікації до цієї групи належать здібності, тобто такі індивідуальні якості людини, від яких залежить можливість успішної реалізації діяльності (наприклад, темперамент). Здібності умовно визначають словами «Я можу»;
- встановити, які професії користуються попитом у роботодавців на ринку праці, на роботу за якою спеціальністю легше влаштуватися. Іншими словами, визначити, які професії сьогодні на ринку праці найбільш затребувані.

У тому випадку, коли ви разом з дитиною зможете сумістити «Хочу», «Можу», «Треба», то її професійний вибір буде вдалим. Інакше кажучи, ваше спільне з старшим підлітком завдання полягає в тому, аби відшукати у світі професій таку, яка є цікавою і привабливою для дитини, відповідає її здібностям, користується попитом на ринку праці.

Пам'ятка для батьків

Шановні батьки! Ознайомтеся із поданою нижче інформацією, обміркуйте її, після чого спробуємо обговорити, обмінятися думками.

Негативні наслідки неправильно обраної професії відбиваються як на самій людині, так і на всьому суспільстві. За підрахунками американських учених, правильний вибір професії в 2-2,5 рази змен-

шує плінність кадрів, на 10-15% збільшує продуктивність праці та в 1,5-2 рази зменшує вартість навчання і підготовки кадрів.

Випадковість вибору професії часто призводить до незадоволення людини своїм життям, робота стає тягарем, спричинює депресії, стреси, нервові розлади і хвороби.

У цілому, у професійному самовизначенні старшокласників немає нічого несподіваного: воно доволі точно відтворює прагнення, побажання, рекомендації дорослих, особливо батьків і матеріали засобів масової інформації.

Література

1. Афанасьев В. Г. О системном подходе в социальном познании / В. Г. Афанасьев // *Вопр. философии.* — 1973. — № 6. — С. 55-61.
2. Баріхашвілі І. І. Психологічні основи профорієнтації і професійного самовизначення : [навч. посіб.] / І. І. Баріхашвілі, М. П. Ворона, І. М. Стариков. — Миколаїв : Атол, 2006. — С. 180-182.
3. Бех І. Д. Життя особистості у ціннісних координатах / І. Д. Бех // *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. праць.* — Кіровоград : ТОВ «Імекс-ЛТД», 2010. — Вип. 14, кн. 1. — С. 3-12.
4. Волкова Е. М. Трудные дети и трудные родители / Е. М. Волкова // *Психология.* — 2001. — № 8-9. — С. 16-18.
5. Мачуський В. В. Формування готовності старшокласників до професійного самовизначення у сфері технічної діяльності в позашкільних закладах : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. пед. наук : 13.00.07 / В. В. Мачуський. — К., 2009. — 20 с.
6. Мороз Л. І. Засоби досягнення передбачуваних змін особистості учасника професійно-психологічного тренінгу / Л. І. Мороз // *Практична психологія та соціальна робота.* — 2007. — № 2. — С. 48-52.
7. Никитина Л. А. Как воспитать здорового ребенка / Л. А. Никитина, Ж. С. Соколова, Л. А. Блудова. — М. : Знание, 1998. — 223 с.
8. Носков В. Вплив сімейного виховання на профорієнтацію підлітків / Володимир Носков, Олена Сухова // *Соціальна психологія.* — 2007. — № 2. — С. 113-126.
9. Овчарова Р. В. Психологическое сопровождение родительства / Р. В. Овчарова. — М. : Изд-во Института Психотерапии, 2003. — 319 с.
10. Пивоварова Ю. М. Навчаємо та виховуємо разом (педагогічно-батьківський проєкт) / Ю. М. Пивоварова // *Виховна робота в школі.* — 2001. — № 7 (80). — С. 29-30.
11. Професійне самовизначення старшокласників : метод. посіб. / [Д. О. Закатнов, О. В. Мельник, О. В. Осипов та ін.] ; за ред. Д. О. Закатнова. — К. : ШкІл. світ, 2006. — 127 с.
12. Пряжников Н. С. Профессиональное самоопределение в культурно-исторической перспективе / Н. С. Пряжников // *Вопр. психологи.* — 1996. — № 1. — С. 62-71.
13. Пряжников Н. С. Профорієнтація в школі: ігри, упражнения, опросники (8-11 классы) / Н. С. Пряжников. — Москва : Вако, 2005. — 288 с.

14. Сисоєва С. О. Інтерактивні технології навчання дорослих : навчально-методичний посібник / С. О. Сисоєва — К. : ВД «ЕКМО», 2011. — 320 с.
15. Смирнова Е. О. Структура и динамика родительских отношений / Смирнова Е. О., Быкова М. В. // Вопросы психологии. — 2001. — № 6. — С. 3-14.
16. Технології професійної орієнтації населення в умовах ринку праці : [монографія] / Н. А. Побірченко, Н. І. Литвинова, В. В. Синявський та ін. — К. : Педагогічна думка, 2011. — 256 с.
17. Хромова О. Л. Батьківські збори: 5-9 класи / О. Л. Хромова. — К. : Шк. світ, 2011. — 128 с. — (Бібліотека «Шкільного світу»).
18. Хромова О. Л. Батьківські збори: 10-11 класи / О. Л. Хромова. — К. : Шк. світ, 2012. — 112 с. — (Бібліотека «Шкільного світу»).
19. Чистякова С. Н. Проблема самоопределения старшеклассников при выборе профиля обучения / С. Н. Чистякова // Педагогика. — 2005. — № 1. — С. 19-26.

ПІСЛЯМОВА

Сучасна вітчизняна освіта спрямована на надання учневі сукупності певних наукових знань, вироблення в нього відповідних практичних умінь і навичок, формування ставлення до професійно-трудової сфери і способу його реалізації через узгодження внутрішньоособистісних та соціально-професійних потреб, досягнення функціональної рівноваги між індивідуальними властивостями та особливостями професійної діяльності, входженням у ту чи іншу соціальну та професійну групу, вибором способу життя, сфери трудової діяльності і конкретної професії.

Особливої значущості проблема професійного самовизначення, вибору майбутньої професії набуває для дітей старшого шкільного віку, які закінчують школу і вступають у самостійне трудове життя. Саме цей вибір значною мірою визначає вектор подальшого розвитку особистості, умови і засоби реалізації нею своїх якостей і здібностей, соціальне середовище для втілення життєвих планів.

Щоб робота школи, спрямована на активізацію професійного самовизначення старшокласників, досягала своєї мети, вона має враховувати, поряд із наявними в них здібностями, схильностями, інтересами, індивідуальними можливостями, ще й гендерні особливості, які зумовлюють неоднозначність, а то й амбівалентність орієнтацій юнаків і дівчат у виборі майбутнього способу життя, в тому числі й тієї його складової, що стосується сфери професійної діяльності.

Вагомий вплив на зміст, напрями, пріоритети професійного самовизначення старшокласників справляє батьківська сім'я. Однак невідповідність значної частки батьків до підтримки своєї дитини на шляху вибору нею свого професійного майбутнього не тільки утруднює цей вибір, а й може вносити в нього деструктивні чинники.

Урахування цих чинників, виявлення їх внутрішнього змісту й домінуючих мотивів допоможе педагогам і шкільним психологам надати роботі з професійного самовизначення старшокласників більшої конкретності, забезпечити її адресність. Крім того, педагогічна підготовка батьків, які характеризуються різним рівнем знань про здібності й можливості своєї дитини, інколи авторитарними настановами на способи взаємодії з нею, упередженим ставленням до вияву юнаками і дівчатами самостійності, або, навпаки, байдужістю та безпорадністю у цих питаннях, сприятиме мінімізації означених недоліків, посиленню згуртованості сім'ї, узгодженому

й колегіальному розв'язанню проблеми вибору старшокласником сфери своєї майбутньої професійної діяльності.

Залучення батьків до взаємодії зі школою у питаннях професійної орієнтації старшокласників дасть змогу розширити межі цього напрямку її діяльності, надати йому більш практичної спрямованості, враховуючи як реалії сучасного ринку праці, так і можливості кожної дитини та її сім'ї.

Наукове видання

Горпинюк Валентин Петрович, Докукіна Олена Михайлівна,
Кравченко Тамара Володимирівна, Мачуська Ірина Миколаївна,
Павицька Катерина Миколаївна, Повалій Людмила Вікторівна,
Постовий Віктор Григорович, Хижняк Альона Володимирівна,
Хромова Оксана Леонідівна

ПЕДАГОГІЧНА ПІДГОТОВКА СІМЕЙ РІЗНОГО ТИПУ ДО ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ

Методичний посібник

Технічний редактор *О.М. Корнілов*
Комп'ютерна верстка *В.М. Яценко*
Редактор *Р.В. Пікалюк*
Оформлення обкладинки *К.А. Бобровницька*

Видано державним коштом. Продаж заборонено.

Підп. до друку 16.10.2014. Формат 60x84 ¹/₁₆.
Папір офсетний. Друк офсетний. Ум. др. арк. 15,0.
Замовлення № 2451. Наклад 300 прим.

Поліграфічно-видавничий центр ТОВ «Імекс-ЛТД»
Свідцтво про реєстрацію серія ДК № 195 від 21.09.2000.
25006, м. Кіровоград, вул. Декабристів, 29
тел./факс (0522) 22-79-30, 32-17-05
E-mail: design@imex.kr.ua